

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

139. évfolyam, 3. szám

2015

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő
MARI LÁSZLÓ

Szerkesztők
EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő), BOTTLIK ZSOLT,
HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

Szerkesztőbizottság
FÁBIÁN SZABOLCS, GYÖRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR,
STEVEN JOBBITT, KOZMA GÁBOR,
LÓCZY DÉNES, MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMÁR JUDIT

Tudományos Tanácsadó Testület
BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA, KOCSIS KÁROLY,
KOVÁCS ZOLTÁN, MEZŐSI GÁBOR,
PROBÁLD FERENC, SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba
sorolt folyóirat.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

SCHWEITZER FERENC – FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS – VARGA GÁBOR – SIPOS GYÖRGY – KOVÁCS ISTVÁN PÉTER: A periglaciális talajfagy-jelenségek kutatása Pécsi Márton nyomán / Study of periglacial frozen ground phenomena following Márton Pécsi	157
FARKAS MÁTÉ BENCE: A harmadik világ koncepciójának értelmezése és ellentmondásai / Explanation and controversies of the concept of third world	172
SÁGI ZSOLT: Az Európai Unió kohéziós és regionális politikája a magyar nemzetpolitika szemszögéből / European cohesion and regional policy from a national political point of view	183
BAJI PÉTER: Az új gazdaság térnyerése Budapest városközpontjában / The extension of new economy in the inner city of Budapest	196
KOLTAI ZOLTÁN: Településtípusok lakóhelyi vonzerőinek értékelése / Evaluation of local attraction factors in different settlement types	213

Kisebb tanulmányok

BOROS LÁSZLÓ: A természetföldrajzi tényezők szerepe Tokaj-Hegyalja szőlő- és bortermelésének alakulásában / The role of geographical features in viticulture and wine production of Tokaj-Hegyalja Region	227
---	-----

Társasági élet

Főtitkári jelentés – MARI LÁSZLÓ	233
A Felügyelőbizottság jelentése – TINER TIBOR	235
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 68. Vándorgyűléséről és 139. Közgyűléséről – KOZMA GÁBOR	236
Kitüntetések a Magyar Földrajzi Társaság 139. Közgyűlésén	238
Jubileumi születésnapok	239

A PERIGLACIÁLIS TALAJFAGY-JELENSÉGEK KUTATÁSA PÉCSI MÁRTON NYOMÁN

SCHWEITZER FERENC – FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS – VARGA GÁBOR
– SIPOS GYÖRGY – KOVÁCS ISTVÁN PÉTER

STUDY OF THE PERIGLACIAL FROZEN GROUND PHENOMENON
FOLLOWING MÁRTON PÉCSII

Abstract

This study is a review of Hungarian research on the periglacial frozen ground phenomenon emphasising the works of Professor Pécsi. The extent and attributes of the periglacial zone and features has been discussed since Szádeczky-Kardoss identified the first periglacial relics in Hungary. Unfortunately, according to the results of international research in the last decade, there is also some uncertainty on the last European permafrost maximum. The main goal of this paper is to evaluate former national research and to provide new insights into the current state of understanding on periglacial ground features in Hungary. Former studies on wedge shaped frost features were reinterpreted and compared to international standards. Ice and frost wedge casts were detected as relict sand wedges as proxies of the DPZ or the SPZ. Although several authors depicted the southern limit of the past permafrost zone as crossing the Pannonian Basin, the certain ground frost evidences of CPZ are still missing. Based on the estimated old relative and new numerical ages, the relict sand wedges were formed in the late Pleistocene during the LGM.

Keywords: cryoturbation, sand wedge, permafrost, Hungary

Bevezetés és célkitűzés

E tanulmány a PÉCSI MÁRTON akadémikus születésének 90. évfordulójára rendezett emlékülésen elhangzott előadás kibővített írásbeli változata. A szerzők ezzel a tanulmánnyal tisztelegnek a neves professzor nemzetközi szinten jegyzett, mind a mai napig elismert, a periglaciális jelenségek, folyamatok tudományos megismerését célzó munkássága előtt. PÉCSI MÁRTON 1961-ben e témából írta és védte meg (1962) disszertációját a tudományok doktora fokozatért „A negyedkori korrázios folyamatok hatása a felszínalakulásra és az üledékképződésre Magyarországon” címmel. Érdekes módon az értekezés könyv formában csak 35 évvel a védelem után, 1997-ben jelent meg (PÉCSI M. 1997). A periglaciális formák és folyamatok kutatása cseppet sem vesztett aktualitásából, mert egyrészt a jelenlegi periglaciális övezetben egyre aktívabb társadalmi-gazdasági tevékenység folyik (pl. Kanada, Oroszország), másrészt napjaink intenzívebbé váló klímaváltozásának megértéséhez elengedhetetlen a múltbeli események ismerete. A klímamodell-számítások sem csak a jövőt firkézik, hanem a múltra vonatkozóan is készítenek forgatókönyveket (SAITO, K. et al. 2013), arra keresve a választ, hogy miként változott a földi klímarendszer, például a pleisztocénben.

A Föld periglaciális térségeinek kutatása ma már a geomorfológia klasszikus területének számít. CHOLNOKY J. (1911) jelen volt a születésénél, a híres XI. Geológiai Kongresszus (Stockholm) Spitzbergákon rendezett terepbejárásán. Magát a periglaciális kifejezést először a lengyel ŁOZINSKI, W. (1909) alkalmazta azokra a jégkörnyéki területekre, amelyeken a fagy hatása sajátos morfológiai arculatot eredményez; egyszerűsített értelemben e fogalommal vertikálisan a hó- és a fahatár közötti területeket, horizontálisan a belföldi jégtakaró előterében kialakuló tundrazónát jelölte. Mivel a fagyváltozékonyság hatása a klasszikus permafrost jelenség nélkül is érvényesül, ezért MULLER, S. W. (1943) beve-

zette a valódi periglaciális terület fogalmát, ahol már a permafrost is megjelenik. Bár a periglaciális elnevezés – nem kis részben DYLIK, J. (1964) munkásságának köszönhetően – az 1960-as évektől elfogadottá vált, használata mégis problematikus, mert területet (földrajzi kiterjedést), folyamatot és formát is értünk rajta.

FRENCH, H. M. (2007) szerint legalább két kritérium szükséges a periglaciális környezet értelmezéséhez. Az egyik a fagyás-olvadás periodikus váltakozása (TRICART, J. 1968), a másik a permafrost jelenléte (PÉWÉ, T. L. 1959). Bár a permafrost és a periglaciális nem egészen szinonim kifejezések, a kutatók mégis gyakran használják ezeket azonos értelemben, ami gyakran félreértésekhez vezet (GÁBRIS GY. 2007). A fogalmak tisztázását csak tovább bonyolította, hogy a kezdeti kutatások jórészt az egykori (fosszilis) periglaciális területeken folytak, ahol a reliktum permafrostnak mind D-i irányú, mind mélységi kiterjedése nehezen becsülhető. A recens permafrost területekre behatoló mindennapi emberi élettel együtt megjelenő létesítmények megkövetelték e térszínnek jobb megismerését, ami jelentős tudományos előrelépést is jelentett (PÉWÉ, T. L. 1969; WASHBURN, A. L. 1979). Az utóbbi időben viszont – az űrkutatás fejlődésével és a Földön kívüli élet keresése során – már más planétára is kiterjedtek e vizsgálatok (MELLON, M. T. 1997; MELLON, M. T. et al. 2008; SCHWEITZER, F. 2008; LEVY, J. S. et al. 2009, 2010).

A periglaciális környezet – annak ellenére, hogy a globális felmelegedés okozta fokozódó degradációja jelentős mértékűvé vált – ma a kontinensek kb. 25%-át fedi le (FRENCH, H. M. 2007; GÁBRIS GY. 2007; DOBINSKI, W. 2011). Ezeket a területeket a vegetáció, a tengerszint feletti magasság és a permafrost elterjedése, jellege szerint különféle zónákba sorolják (BLACK, R. F. 1973; BOCKHEIM, J. G. – TARNOCAI, C. 1998). Elterjedési területe alapvetően három részre, folyamatos, szaggatott és szórványos (szigetszerű) zónákra tagolható. A folyamatostól a szigetszerű megjelenésig mélysége, több százról néhány méterre csökken, míg az aktív övezet vastagsága néhány 10 cm-ről 2–3 méterre folyamatosan növekszik. A permafrosttal jellemzett területeket az ún. szezonálisan mélyen (≥ 1 m) átfagyott földek zónája övezi. Jelenkori megfigyelések, modellkísérletek és számítások alapján a szezonális fagy mélysége elérheti a 1,5–1,8, extrém esetekben akár a 2 m-t is, ami a talaj szerkezetének és szemcseeloszlásának, valamint a felszín lejtésének függvényében változhat. Az értelmezést tovább bonyolítja, hogy több szakirodalmi forrás a permafrost nélküli, csak időszakosan, szezonálisan átfagyó zónát is aktív övezetnek tekinti. A közelmúltban (MIS 2) az É-i félteke kontinenseinek nagy kiterjedésű belföldi jégtakaróihoz igazodva, így Európában is, még jóval nagyobb területeken, alacsonyabb szélességeken uralkodhatott az „állandóan fagyott” föld (VANDENBERGHE, J. – PISSART, A. 1993; TARNOCAI, C. – SCHWEITZER, F. 1998; HUTCHINSON, J. N. 2010). Ezt figyelembe véve, az egykori periglaciális területek aránya a Földön még további 20–25%-ra becsülhető (FRENCH, H. M. 2007).

Meg kell jegyezzük azonban, hogy a permafrost fogalma is vitatott a szakirodalomban (DOBINSKI, W. 2011). Egyszerűsítve talán úgy lehetne fogalmazni, hogy olyan, a földfelszín alatt, legalább két éven keresztül fennálló hőmérsékleti állapot, amikor a hőmérséklet nem haladja meg a 0°C -ot, az adott terület feletti levegő évi középhőmérséklete pedig alacsonyabb, mint -1°C , mert a talaj általában melegebb, mint felette a levegő hőmérséklete. A permafrost környezet hőmérsékleti indikátoraként a levegő évi középhőmérsékletét vagy a leghidegebb hónap középhőmérsékletét, esetleg a talaj hőmérsékletét is szokták használni (WASHBURN, A. L. 1979).

Hazánkban SZÁDECZKY-KARDOSS, E. (1936) ismerte fel először, hogy a Kisalföld és a Bécsei-medence folyóvízi üledékeiben megfigyelhető zsákos kavicsok és bemélyedések a pleisztocén periglaciális környezetnek köszönhetően alakultak ki. E felismerés után sorra jelentek meg különböző szerzők tanulmányai az egykori periglaciális klíma nyomairól. Ki kell emelni KERÉKES J. (1938, 1939, 1941) munkáit, aki a kavicssteraszokon (pl.

Pestszenterzsébet) megfigyelhető ék alakú bemélyedéseket „jégék”-ek maradványaként írta le. A későbbi kutatások során (pl. KRIVÁN P. 1958; DYLIK, J. 1963) inkább a recens permafrost területekhez (pl. Észak-Szibéria) hasonlították Magyarországon „jégkori” klímáját (1. kép). A megfigyelt jelenségeket PÉCSI M. (1961a, 1964, 1997) összegezte és saját kiegészítéseivel országos kitekintésben jellemezte a periglaciális környezetet és annak lehetséges pleisztocén idejét. Véleménye szerint az aktív övezetben (2–4 m) képződött formák alapján az évi középhőmérséklet $-2, -3^{\circ}\text{C}$ lehetett. A későbbi munkákban tovább folytatták e jelenségek leírását (pl. TÖRÖK E. 1962; SCHEUER GY. 1969, 1970; PINCZÉS Z. 1991; TARNOCAI, C.–SCHWEITZER, F. 1998; FÁBIÁN SZ. Á. et al. 2000), egyszersmind próbálták következtetni a paleoklímára is. SZÉKELY A. (1969, 1973a, 1973b, 1977) és PINCZÉS Z. (1977, 1983) szélesebb kitekintésben vizsgálták a fagy hatását és több folyamatot figyelembe véve adtak átfogó jellemzést hazánk periglaciális felszínalakulásáról. Ugyanakkor a hazai kutatók igen korán szembesültek azzal a problémával, hogy az egyes megfigyelt talajfagy-jelenségek különböző paleokörnyezeti viszonyokat feltételeznek.

1. kép A PÉCSI M. (1997) és DYLIK, J. (1963) által is közölt híres atkári feltárás (ma felhagyott szeméttelép) É-ra néző falában még látható „csepptalaj” a feltételezhető krioturáció nyomaival (fotó: FÁBIÁN SZ. Á.)

Photo 1 A drop soil with the traces of cryoturcation at Atkár in the north-facing wall of a famous site (nowadays an abandoned garbage dump) published also formerly by PÉCSI M. (1997) and DYLIK, J. (1963) (photo by FÁBIÁN, Sz. Á.)

Jelen tanulmány egyik célja, hogy a korábban permafrost-indikátornak tekintett és a Pannon-medence számos területéről leírt „fagyékek” korszerű értelmezésével összegezzék az e formákra vonatkozó ismereteinket. Ennek egyik legnehezebb része a korábban dokumentált feltárások újbóli értékelése, revideálása, mert ezek jórészt kavics- és homokbányákhoz kötődnek, amelyek igen gyorsan átalakulnak a folyamatos művelés vagy épp a felhagyottság miatt. Jellemző az is, hogy e feltárások pontos helyét akkoriban nem közölték, jó esetben leg-

alább a település neve szerepel a tanulmányokban. Az évek során az egyes formákra vonatkozó megnevezések „kusza” rendszere alakult ki, ezért megkíséreljük a modern szakirodalom felhasználásával ezeket újraértelmezni. Ez azonban nem egyszerű, mert az 1950–60-as években a formák képszerű leírásán túl nem sikerült genetikájukat is feltárni. Mint DYLIK, J. (1963, p. 456.) megfogalmazta: „... az ’üstszerű homokzsák kavicsfészkekkel’ kifejezés merőben leíró jellegű és semmit sem árul el a képződmény létrejöttéről. Ugyancsak a ’hordó alakú óriáspolygonok’ kifejezést is kerülni kell. Nagyon nehéz elképzelni sokszögűre kidolgozott talajt, ha szomszédságában a jelenlegi forma felhalmozódásmódja látható. A ’kőkör’ (Steinring) fogalom is felette bizonytalan, és nagyon gyenge, kétséges megjelölésmódja a hasonló, Magyarországon a periglaciális ’szerkezetek’ megjelölésére használt fogalmaknak.”

További célunk a szakirodalomban található különféle javaslatok, becslések és modellszámítások, valamint korábban közölt adatok segítségével megbecsülni e talajfagy-jelenségek, illetve a periglaciális környezet tér- és időbeli kiterjedését hazánkban. A térbeli-ség vizsgálatához PÉCSI M. (1961a) térképét vettük alapul, amit kiegészített és átdolgozott formában FÁBIÁN, S. Á. et al. (2014) is közöltek. Erre illesztettünk rá egy olyan – négy kutató „véleményét” ábrázoló – térképet, amely a permafrost D-i határát jelöli az utolsó glaciális maximum (LGM) idején (vö. 4. ábra in VANDENBERGHE, J.–PISSART, A. 1993, p. 127.). Az alaptérképre VAN VLIET-LANOË, B. et al. (2004) paleopermafrost-térképét és a VANDENBERGHE, J. et al. (2004) által értelmezett PEP III projekt javasolt határvonalát is ráfeszítettük. Mindezt a *QGis 1.6.0.2.* geoinformatikai szoftverben pont a ponthoz illesztés (*Helmert transzformáció*) segítségével georeferáltuk. Az így előállított digitális állományokról a permafrost feltételezett határait digitalizáltuk, majd az egyes térképi információk végleges szerkesztését *Inkscape (0.48)* rajzoló szoftverben végeztük el.

Meg kell jegyezzük, hogy a tanulmánynak nem célja a hazánkban található teljes periglaciális formakincs vizsgálata, csak a szűken értelmezett talajfagy-jelenségekre, „fagyékekre” koncentrálni.

A hazai periglaciális talajfagy-jelenségek (újra)értelmezése

A Pannon-medencében kialakult talajfagy-jelenségeket PÉCSI M. (1961a, 1997) dolgozta fel eddig a legteljesebb formában. Már kezdeti munkáiban is tetten érhető, hogy a talajfagy hatására kialakult periglaciális jelenségek formatípusairól nem csak leíró jellemzést nyújtott, hanem a kialakulás idejét és a típusok morfológiai helyzetét, illetve a közöttük levő összefüggéseket is igyekezett tisztázni. E törekvését azonban sem ő, sem az őt követő kutatók a mai napig nem tudták megnyugtatóan megvalósítani.

PÉCSI M. (1961a, 1964) formatípus-jellemzése részletesnek tűnik, de épp az itt jelentkező hiányosságok és az egyes típusok megnevezésének következtelen, pontatlan használata (pl. jégék vagy fagyék) nehezítik az összehasonlíthatóságot. Emellett sok, általa kutatót és leírt feltárás ma már nem is létezik, ami az utólagos módosítás (helyesbítés?) lehetőségét is kizárja. Általános elterjedésűek, gyakoriak a következő típusok: fagyék, rogyott fagyék, fagyzsák, zsákos betüremlődés, kavicspolygon, kriodepresszió és jégék. Ezek mellett a nyugat-magyarországi és a kisalföldi kavicsösszletekben nagyobb méretű, szabályosabb és változatosabb formák jelennek meg, úgymint fagyerek, óriás polygonok, makropolygonok, üstszerű, szabályos polygonok, hidrolakkolitok, puttony formájú homokzsáktalajok, fagyárkok, hordó alakú agyagtömbök, jellegzetes tompaszögű rétegbehajlások. PÉCSI M. (1961a, 1964, 1997) geomorfológiai helyzetük, megjelenésük és relatív koruk alapján rendszerezte ezeket a formákat: fiatal (II/a, II/b) és idős teraszokat (III, IV és V), hordalék-kúp-teraszokat, valamint homokfelszíneket és agyagos felszíneket különített el (*1. táblázat*).

Különböző geomorfológiai helyzetben megjelenő „talajfagy-jelenségek”
PÉCSI M. (1961a, 1964) szerint
Occurrence of frozen ground phenomena in different geomorphic settings
according to PÉCSI, M. (1961a, 1964)

Morfológiai megjelenés	Az előfordulás helye	A forma megnevezése
II/a	Pesti-síkság, Bükkalja	fagyék, rogyott fagyék homokkal kitöltve, zsákos betüremlődés
II/b	Pesti-síkság, Mátraalja, Mosoni-sík	fagyék, fagyzsák, kavicspoligon, kriodepresszió
terasz III, IV és V, hordalékkúp	Pesti-síkság, Komárom–Esztergomi-sík	fagyék, fagyzsák, jégék, belső/fedett krioturbáció
	Kemeneshát, Sopron–Vasi-síkság	zsákok, fagyékek, fagyerek, óriás poligonok, makropoligonok, üstszerű, szabályos poligonok, hidrolakkolitok, puttony formájú homokzsáktalajok, fagyárkok, hordó alakú agyagtömbök, tompaszögű rétegbehajlás
homokfelszín	Belső-Somogy, Illancs	homokzsáktalaj, kovárványos homokzsáktalaj, vályogos homokzsáktalaj
agyagos felszín	Alföld	virágfüzérés talaj, csepptalaj, kévetalaj, fésűstalaj, mésszel kitöltött fagyerek

Mint fentebb idéztük, már DYLIK, J. (1963) is megállapította, hogy e megnevezés-kavalkád csupán az egyes feltárások változatos formavilágának pusztá leírása, a genetika nem jelenik meg benne. Ilyenek pl. a híres ostffyasszonyfai „hordó alakú óriás kavicspoligonok”. A poligonokról készült vázlatokat és fényképeket PÉCSI M. többször közli (2. táblázat) különféle megnevezéssel és értelmezésben (vö. 7. ábra in PÉCSI M. 1961a, p. 8.; 7. ábra in PÉCSI M. 1964. p. 149.; 22. ábra és 17. kép in PÉCSI M. 1997 p. 39. és 203.). A legteljesebb fejlődéstörténeti rekonstrukció az 1964-ben a Biuletyn Peryglacjalny folyóiratban angolul megjelent vázlatához tartozik (PÉCSI M. 1964), amelyben idős riss korú képződményként írja le ezt a fiatalabb kavicszsákok és rogyott fagyékek (würm glaciális) alatti, egy deráziós völgy hátrálása nyomán feltáruló formát.

Az ostffyasszonyfai feltárás „krioturbációs” nagyformájának megnevezései PÉCSI M. szerint, a hivatkozott tanulmányok szövegében és az ábrák, képek aláírásában
Denomination of cryoturbated forms at the Ostffyasszonyfa site in the cited papers according to PÉCSI, M.

A kemenesháti kavicsstakaró talajfagy-jelensége, Ostffyasszonyfa	kavicsfészkes üstszerű homokzsák (1961) hordó alakú óriás kavicspoligon (1997) hordó alakú óriáspoligon (1997) kavicsgyűrűs óriáspoligon (1997) hordó alakú makropoligon (1964) óriáspoligon (1964)
--	--

Külön érdekessége az ábrának, hogy FRENCH, H. M. (2007) is típuspéldaként közli a bizonytalan eredetű üledék-deformációkra (vö. 12.11. C ábra in FRENCH, H. M. 2007, p. 324.). A megnevezés- és értelmezés-kavalkád nem egyedülálló a periglaciális reliktumformák kutatásában: Európában és Észak-Amerikában több szerző ír le hasonló formákat, amelyeket hasonló megnevezéssel illetnek. E képződmények (pl. kavicspoligonok, óriás poligonok, makropoligonok, üstszerű, szabályos poligonok, puttony formájú homokzsáktalajok, hordó alakú agyagtömbök és tompaszögű rétegbehajlások) rendkívül elterjedtek hazánkban, mégsem szolgálnak perdöntő bizonyítékként a permafrostra vagy épp a szezonálisan mély talajfagyra vonatkozóan (VAN VLIET-LANOË, B.–HALLEGOUËT, B. 2001; FRENCH, H. M. 2007).

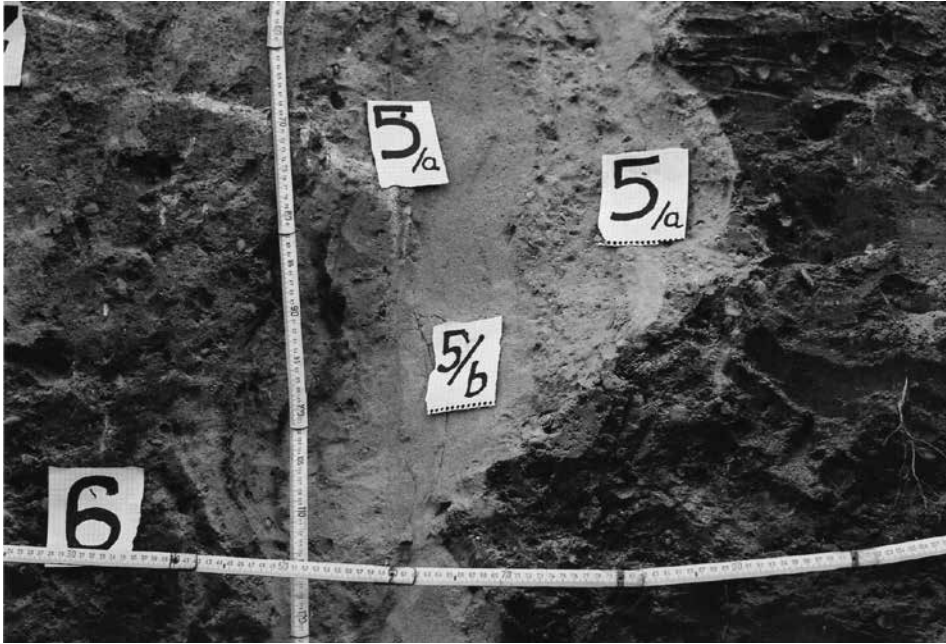
Nagyon gyakori – még a legfrissebb magyar szakirodalomban is – a „fagyék” elnevezés, azonban használata pontatlan és következtelen (SZÉKELY A. 1993; LÓCZY D. 2005; GÁBRIS GY. 2007; MEZŐSI G. 2011). Ennek az az oka, hogy szinte minden ékszerű bemélyedést így írtak le korábban, függetlenül a képződmény jellegzetességeitől. Megkülönböztetést csak a kitöltő anyag (agyag, lösz) szerint tettek. A modern periglaciális szakirodalom szerint összefoglalóan „termális kontrakciós repedések” néven nevezett képződmények (magyarosabban talán fagyási repedések, vagy fagyrepedések) három típusba sorolandók, úgymint jégékek, homokékek és talajékek, amelyek jelentősen eltérő környezeti feltételek alatt képződhetnek.

A folyamatos permafrost zóna egyértelmű környezetjelzői a jégékek (HARRIS, S. A. 1982). A téli félévben a földfelszín megreped és a gyakran poligonális repedéshálózatot a benne megfagyó víz egyre jobban szétfeszíti. A befogadó üledék rétegei a jégék pereme felé közeledve felhajlanak. A jégékek fejlődését recens folyamatos permafrost területeken vizsgálva azt tapasztalták, hogy repedéseik kinyílása nem éves ritmusban történik. Sőt, térben és időben jelentős eltérések figyelhetők meg a PÉWÉ, T. L. (1966) és ROMANOVSKIJ, N. N. (1985) által felvázolt klasszikus évi középhőmérsékleti, vagy területi elterjedéshez képest. A felszíni repedések szezonális kialakulása területenként változó: novembertől februárig, sőt akár márciusban is képződhetnek (MACKAY, J. R. 1993). A környezet egyéb tényezői, mint a talaj szerkezete, a humiditás, a növényzet- és hóborítás sokkal nagyobb hatással vannak a repedések megjelenésére, mint csupán a hőmérséklet változása (MACKAY, J. R. 1992). Épp ezért javasolja MURTON, J. B.–KOLSTRUP, E. (2003), hogy az orosz és kanadai terepi mérések és megfigyelések ellenére se használjuk e képződményeket hőmérsékleti indikátorként, s főleg ne a pleisztocén klíma jellemzésére. További probléma, hogy az eredeti ékszerű forma megőrződésére a termokarsztos folyamatok miatt nem volt esély, ellentétben a részben vagy teljesen jégmentes fagyrepedés-típusokkal. Az egykori kioldódó jégékek oldalfala lépcsősen beszakad (BLACK, R. F. 1976) vagy a jégék helye többé-kevésbé vízszintesen rétegzett üledékkel töltődik ki (HARRIS, C.–MURTON, J. B. 2005).

A fagyrepedések gyakran szinte tisztán homokkal töltődnek ki, ezeket PÉWÉ, T. L. (1959) homokékeknek nevezte el. E formákat mind a folyamatos, mind a szaggatott permafrost, sőt esetenként a szezonálisan mélyen átfagyott területekről is leírták. Az mindenesetre bizonyos, hogy képződésükhöz száraz környezetre van szükség; csekély vagy még inkább hiányzó hóborítás és igen gyér növényzet mellett fejlődnek, ahol erős eolikus aktivitás jellemző (MURTON, J. B.–BATEMAN, M. D. 2007; MURTON, J. B. 1990; MURTON, J. B.–FRENCH, H. M. 1993). Gyors és jelentős lehűléskor a felszínen repedések jelennek meg, amelyek (felülnézetben) általában poligonális hálózatot alkotnak. E repedésekbe hullik a szél által szállított homok, amely megakadályozza az ék kiinduló állapotig tartó összeháródását egy később bekövetkező felmelegedés során (BOCKHEIM, J. G. et al. 2009). HARRIS, S. A. (1982) vizsgálatai szerint a poligonális fagyrepedések megjelenése a befogadó üledék vízmegtartó képességétől függően a szórványos permafrost zónától a folyamatosig szinte mindenhol megfigyelhető. Homokos, kavicsos alapon hidegebb, agyago-

sabb talajon kevésbé hideg viszonyok között alakulnak ki. A homokékek kitöltő anyaga vertikálisan rétegzett, ami a periodikus felnyílási fázisokat bizonyítja (2. kép). E fontos genetikai bélyeg jól alkalmazható az egykori periglaciális területek vizsgálatakor (BLACK, R. F. 1976; HUTCHINSON, J. N. 2010). A permafrostmentes területeken megfigyelt formák általában sekélyebbek, keskenyebbek (inkább erek, mint ékek) és rétegzetlen kitöltésük egy felnyílást tükröz. Továbbá hiányzik a befoglaló üledékben a homokék peremeihez közeledve felhajló rétegzettség, ami viszont a permafrost területeken jól megfigyelhető (MURTON, J. B. et al. 2000).

2. kép A legnagyobb (370 cm mély) homokék több függőlegesen és markánsan elkülönülő (5a, 5b) kitöltő üledéke (fotó VARGA G.).

5a – durvább és idősebb kitöltés, 5b – finomabb és fiatalabb kitöltés, 6 – befoglaló üledék (áthalmazott paleotalaj?)

Photo 2 The largest sand wedge (in depth 370 cm) filled with different vertically laminated sediments (photo by VARGA, G.).

5a – coarser and older fill, 5b – finer and younger fill; 6 – enclosing sediment (reworked paleosol?)

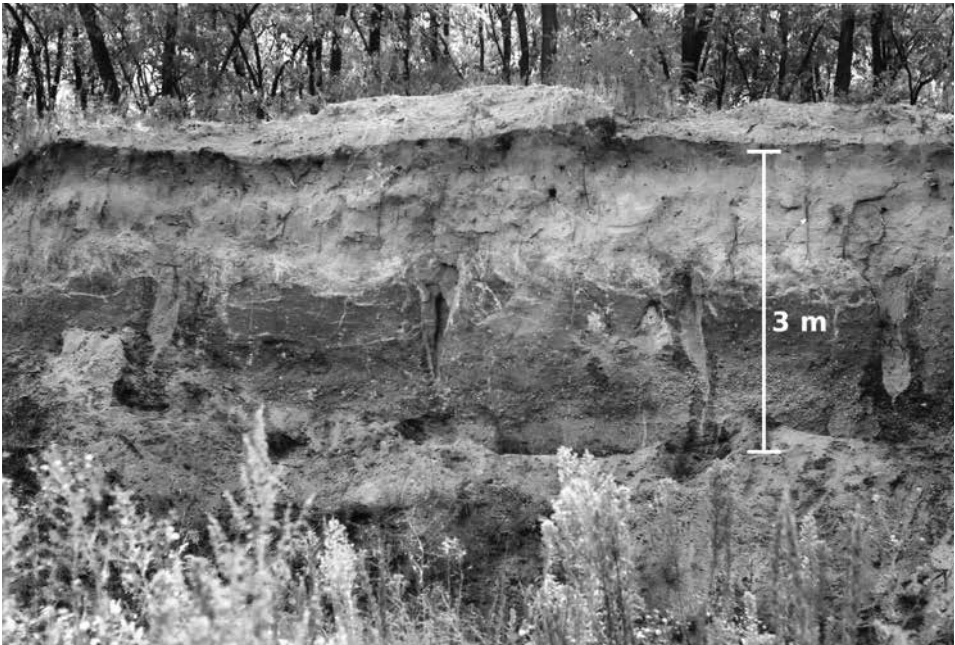
A permafrost zónán kívüli, szezonálisan mélyen átfagyott területeken jellemző, ún. talaj- vagy földékek általában nem érik el az 1,5–2 m mélységet és szélességük is maximum 30–50 cm. Kitöltő anyaguk valamilyen talaj vagy talajszerű képződmény a befogadó üledékösszlet tetejéről. E befogadó üledékek rétegei az ékperemnél lefelé hajlanak vagy a jellegzetes réteghajlások teljesen hiányoznak. Keresztmetszeti formáját tekintve a talajék sokszor inkább üstszerű megjelenésű (FRENCH, H. M. 2007).

Hazánkra vonatkozóan néhány közleményben megjelenik a „jégék” kifejezés (pl. KERÉKES J. 1939, 1941; PÉCSI M. 1997), amin fosszilis vagy egykori jégékeket értenek. Azonban a leírások, a közölt ábrák és fotók alapján ezek nem tűnnek valódi jégékek maradványainak (jégék-pszeudomorfózáknak), döntő többségük genetikai értelemben valójában homokék. Emellett a közkezdelt „fagyék” megnevezés alatt összefoglalt formák jelentős része inkább homokékként értelmezhető. A sekély (≤ 1 m) üst vagy zsák formájú bemélyedéseket viszont, említett sajátosságaik miatt, talajékeknek tekintjük.

Úgy véljük, hogy a modern nemzetközi szakirodalmi adatok és példák alapján a homok-ékekre jellemző, fent említett kritériumok közül ki kell emelni a poligonális megjelenést, a kitöltő anyag vertikális rétegzettségét és a befogadó üledék felhajló rétegeit. Ezek közül bármelyik előfordulása esetén feltételezhető legalább a szigetszerű permafrost megléte a képződés során (HARRIS, S. A. 1982).

A korábban publikált többi, szinte kihámozhatatlanul kaotikus talajfagyjelenség-leírás közül egyiket sem tartjuk perdöntőnek a permafrost létének megítélésében. Ugyancsak problematikus a hazai szakirodalomban a talajfagy-jelenségek epigenetikus vagy szingenetikus besorolása. A korábban közölt ábrák és fotók alapján e formák sokkal inkább tűnnek epigenetikus, mintsem szingenetikus képződményeknek. Már csak azért is, mert az újraértelmezés szerinti ékszerű formák, homok- vagy talajécek sem mutatják a szakaszos vertikális növekedés jegyeit.

A talajfagy-jelenségeket természetes feltárásokból, de még inkább kavics- és homokbányákból írták le a kutatók. E jelenségek felismerését a gyakran több méter mélyen elmesztett felszín tette lehetővé, viszont leírásukkor csak a legritkább esetben rögzítették, hogy a feltárás síkja milyen módon metszi el a térbeli formát. Ez azért fontos, mert a fagyék-poligonok formáját, méretét leíró adatok a metszés módjától függenek (MACKAY, J. R. 1977). A korábban részletesen vizsgált mogyoródi kavicsbánya (FÁBIÁN SZ. Á. et al. 1998, 2000) rekultivációjának épp e ritka, kivételesen jól felismerhető és tanulmányozható formák estek áldozatul (3. kép). A későbbi (FÁBIÁN, S. Á. et al. 2014) vizsgálatok során

3. kép A mogyoródi homokék-poligonok a juhállási kavicsbánya falában kb. 10 évvel ezelőtti állapotukban (fotó VARGA G.)
Photo 3 Sand wedge polygons in the wall of Mogyoród-Juhállás gravel pit, 10 years ago (photo by VARGA, G.)

munkagép segítségével újra feltárt bányafal az eredetihez képest már lényegesen eltérő profilképet mutatott (4. kép). Ezért a régi adatok újraértékelése – még akkor is, ha a formát hordozó korábbi feltárás ma is vizsgálható – mindig bizonytalan.

4. kép Az újra feltárt mogoródi homokék-poligonok 2010-ben (fotó VARGA G.)
 Photo 4 A re-explored sand wedge polygon at Mogorósd in 2010 (photo by VARGA, G.)

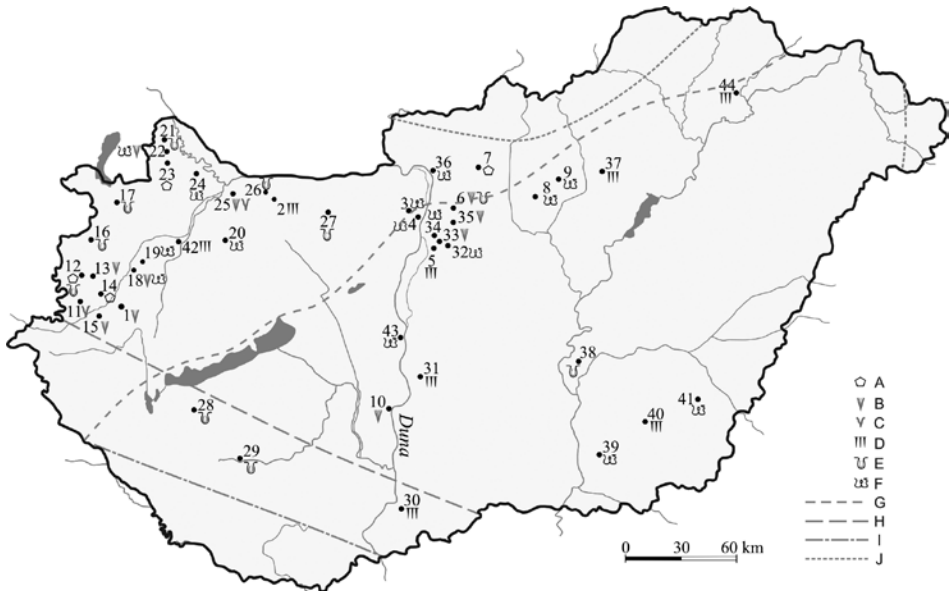
A permafrost lehetséges kiterjedése hazánkban

PÉCSI M. (1997) szerint a hazai talajfagy-jelenségek a 2–4 m mélységet is elérő, általa lágytalajnak is nevezett aktív övezetben alakultak ki. Egyedülként a 2–8 m hosszú, lapos hullámformaként megjelenő rétegdeformációt tekintette valódi, folyamatos permafrostot jelző formának. Ez a 3–6 m mélyen, agyagos és homokos rétegek váltakozásánál jelentkező forma szerinte a permafrost legfelső részén keletkezett, az aktív réteg határszintje alatt. E formákat a dél-alföldi feltárásokból (Hódmezővásárhely és Békéscsaba) rögzítette, ahol a későglaciális, valamint a holocén fluviális és eolikus feltöltődés mértéke elérheti a több métert is. Tehát e formák valódi egykori mélysége, továbbá az aktív övezet vastagsága inkább csak becslés; nem valószínű, hogy a feltételezett permafrost jellegére vonatkozóan ad információkat.

Az európai pleisztocén permafrost zónára vonatkozó, korábban publikált kutatási eredmények és térképek (VAN VLIET-LANOË, B. 1989; VANDENBERGHE, J.–PISSART, A. 1993) a Pannon-medencére helyezik e zóna legdélebbi kiterjedését (*1. ábra*). Fontos kiemelnünk, hogy e publikációk kevés kivételtől eltekintve (VAN VLIET-LANOË, B. et al. 2004; VANDENBERGHE, J. et al. 2014) nem részletezik a permafrost zóna jellegét. Ez nem véletlen, mert még a permafrost-indikátor recens jégékek pontos környezetjelző szerepe is megkérdőjelezhető (MURTON, J. B.–KOLSTRUP, E. 2003).

A PÉCSI M. által közölt térkép (vö. 18. ábra in PÉCSI M. 1961a) alapján nagyon bizonytalan a permafrost határának megvonása, mert a feltüntetett formák (10) jó része nem is genetikai jellegű. Ha e határ nem is húzható meg egyértelműen az e térképen jelölt talajfagy-jelenségek alapján, de a fentebb át- és újraértelmezett homokék-indikátorok (poligonális megjelenés, vertikális rétegzettség és réteghajlás) egyértelműen mutatják az egykori örökfagy jelenlétét. Ezek mellett az utóbbi 10 év nemzetközi kutatási eredményei, valamint terepi megfigyelések, adatok alapján megalapozottnak tekintjük azt a feltételezésünket, hogy a permafrost kialakult hazánkban, D-i határa tehát a Pannon-medence területén vonható meg. A megfigyelt jelenségekre magyarázatot ad a szaggatott vagy szigetszerű permafrost zóna jelenléte. Áttekintésünk alapján a folyamatos permafrostot biztosan igazoló jelenséget eddig nem közölt sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalom hazánkból.

Az *1. ábrán* látható, hogy az általunk fentebb megfogalmazott célkitűzésekben szereplő négy klasszikus szerző véleménye közül csak kettő ábrázolható e kivágtatban, a másik két szerző által jelölt határvonal (vö. 4. ábra in VANDENBERGHE, J.–PISSART, A. 1993) hazánknál

1. ábra A magyar szerzők által publikált talajfagy-jelenségek típusa és helye, valamint a permafrost lehetséges D-i határának helyzete Magyarországon.

(1–10 – FÁBIÁN, Sz. Á. et al. [2014]; 11–41 – PÉCSI M. [1961a]; 42 – TORÓK E. [1962]; 43 – SCHEUER GY.–VERMES J. [1967]; 44 – PINCZÉS Z. [1991]).

A – szerkezeti talaj; B – homokék; C – „jégék”-maradvány; D – talajék; E – csepptalaj; F – krioturbáció; G – VAN VLIET-LANOË, B. et al. (2004); H – MAARLEVELD, G. C. (1976); I – VELICHKO, A. A. (1982); J – VANDENBERGHE, J. et al. (2004).
 Települések: 1 – Csipkerek; 2 – Bábólna; 3 – Bojtárutca, Budapest; 4 – Harsány-lejtő, Budapest; 5 – Soroksár, Budapest; 6 – Mogyoród; 7 – Vanyarc; 8 – Atkár; 9 – Visonta; 10 – Paks; 11 – Egyházaskesző; 12 – Szombathely; 13 – Vép; 14 – Csemeszkopács; 15 – Vasvár; 16 – Csepreg; 17 – Fertőszentmiklós; 18 – Sárvár; 19 – Ostffyasszonyfa; 20 – Lovászpataka; 21 – Hegyeshalom; 22 – Mosonszolnok; 23 – Mosonszentjános; 24 – Mosonszentmiklós; 25 – Sashegy, Győr; 26 – Bana; 27 – Tatabánya; 28 – Marcali; 29 – Kaposvár; 30 – Bátmonostor; 31 – Solt; 32 – Vecsés; 33 – Pestlőrinc; 34 – Kőbánya, Budapest; 35 – Cinkota; 36 – Vác; 37 – Kerecsend; 38 – Cserkeszőlő; 39 – Hódmezővásárhely; 40 – Orosháza; 41 – Békéscsaba; 42 – Magyarergencs-Egyházaskesző; 43 – Dunaújváros; 44 – Bodrogkeresztúr

Figure 1 Types and locations of cryogenic features published by Hungarian authors and proposed southern limit for permafrost zone in Hungary

(1–10 – FÁBIÁN, Sz. Á. et al. [2014]; 11–41 – PÉCSI M. [1961a]; 42 – TORÓK E. [1962]; 43 – SCHEUER GY.–VERMES J. [1967]; 44 – PINCZÉS Z. [1991]).

A – patterned ground; B – relic sand wedge; C – ice wedge cast; D – soil wedge; E – drop soil; F – cryoturbation; G – VAN VLIET-LANOË, B. et al. (2004).

H – MAARLEVELD, G. C. (1976); I – VELICHKO, A. A. (1982); J – VANDENBERGHE, J. et al. (2004).
 1–44 – settlements

délebbre húzódik. Így a korábbi kutatások feltételezhetően kissé túlbecsülték az európai permafrost zóna kiterjedését, amelynek D-i határa mozaikos átmenetet képezett a melegebb területek felé, ahogyan napjainkban is. Ezt igazolja a hazánkban eddig megfigyelt formák területi elrendeződése is, amit két-három biztos és legalább ugyanennyi bizonytalan folt (szigetszerű permafrost) mutat az 1. ábrán.

A talajfagy-jelenségek kialakulásának ideje

A különböző talajfagy-jelenségek eltérő geomorfológiai helyzete (alacsony és magas terasz, kavicsotakaró, löszös síkság stb.), eltérő befoglaló üledékei (löss, kavics, paleotalaj stb.) csak nagyon tág időintervallumban adják meg a képződésük korát, illetve kialakulásuk

lehetséges kezdeti idejét. Hazánkban a formák jórészt a felszín közelében helyezkednek el, ritkán utalnak több lehülési fázisra (KEREKES J. 1941). PÉCSI M. (1997) vizsgálatai alapján döntő többségük későpleisztocén besorolású, klasszikus értelemben riss vagy würm glaciális korú. Ennél szűkebb értelemben csak a nagyon fiatal teraszok (pl. II/a) felszínén megfigyelhető jelenségeket lehet relatíve besorolni. PÉCSI M. (1997) az összetett formák miatt két időszakra bontja a hazai formakincs kialakulási idejét, de nem vállalkozik részletesebb bontásra a fent említett riss vagy würm időszaknál, de más korábbi szakirodalmi források sem nyújtanak többletinformációt e kérdés eldöntéséhez.

Egészen a közelmúltig hiányoztak a hazai periglaciális jelenségek képződési idejét megadó numerikus adatok. KOVÁCS, J. et al. (2007) és FÁBIÁN, S. Á. et al. (2014) a mogyoródi homokékek mintáiból származó optikai koradatai az utolsó glaciális maximum (LGM) idejére (MIS 2 GS 2c, GS 2a), kb. 22,5–15,7 ezer év közé esnek. Igaz, hogy csak egyetlen feltárásból, de két független homokékből vett minták vizsgálatának eredményéről van szó, amit megerősítenek a befogadó és fedő üledékeken elvégzett mérések adatai is (*ex verb* SIPOS Gy. et al. 2013). Az eddigi kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a mogyoródi homokékek legalább két periódusban, kb. 20–22, és kb. 16–17 ezer év között képződtek (vö. 6. ábra és 2. táblázat in FÁBIÁN, S. Á. et al. 2014).

A talajfagy-jelenségek szerepe az őskörnyezet rekonstrukciójában

A legújabb klímamodell-számítások alapján a földtörténeti múltra készített hőmérsékleti zónák (pl. JOST, A. et al. 2005; STRANDBERG, G. et al. 2011) és a pleisztocén permafrost kiterjedése sem határolható el egyértelműen (VANDENBERGHE, J. – PISSART, A. 1993). Ez jól látható a különféle térképek felhasználásával készült rekonstrukciónkon is (1. ábra). A térképek jelentősen eltérő méretaránya és vetülete, a georeferálás viszonylagos pontatlansága, valamint leginkább az alapul vett paleokörnyezeti indikátorok eltérő értelmezése miatt az csak bizonyos korlátokkal használható. Így az utolsó permafrost maximális kiterjedésének pontos D-i határa továbbra is vitatott (FÁBIÁN, S. Á. et al. 2014), de az biztosan állítható, hogy a folyamatos és a szaggatott permafrost zóna határa Európában a 45–50° szélességi körök között húzódott (VANDENBERGHE, J. et al. 2014). Ez azt is jelenti, hogy a permafrostmentes területek É-i határa hazánktól D-re húzható meg, míg a folyamatos permafrost területe tőlünk É-ra, a jégtakaró közvetlen környezetében alakult ki. Így hazánk területét biztosan érte valamilyen periglaciális hatás és feltételezhető a permafrost valamilyen fokú jelenléte. Ugyanakkor ebben az átmeneti zónában – jelenlegi ismereteink szerint – nem lehet határozottan és biztosan kijelölni a folyamatos és a szaggatott zónák határának helyzetét.

Mivel az utolsó glaciális követő nagy olvadás még az oly jellemző, különféle típusú fagyhalmokat is eltüntette, az egyedül biztosnak vett információkat a fagyrepedések pszeudomorfozái és kitöltései adják a permafrost kiterjedésére vonatkozóan (FRENCH, H. M. – GOZDZIK, J. S. 1988; TARNOCAL, C. – SCHWEITZER, F. 1998; FRENCH, H. M. 2007; HUTCHINSON, J. N. 2010), ami azonban még így sem szünteti meg a bizonytalanságot a permafrost jelenlétének és jellegének megítélésében.

A periglaciális környezet rekonstrukciójában mind a mai napig jelentős és meghatározó szerepe van a különféle „talajfagy-jelenségeknek”, főleg az „ékeknek” (LIU, X. J. – LAI, Z. P. 2013); minden kétség ellenére (HORVÁTH Z. et al. 2005; VAN VLIET-LANOË, B. et al. 2004). A jégék-kitöltések és -maradványok széles körben használatosak az évi középhőmérséklet rekonstrukciójához; jelenleg csak –3,5°C-nál hidegebb környezetben képződnek. A homokékek klímarekonstrukciós szerepe viszont korlátozottabb, mert kialakulhatnak nagyon hideg permafrost környezetben éppúgy, mint annak hiányában, erős szezonális fagy esetén

is. Ezért keletkezésük a jégékekhez képest tágabb klimatikus környezeti feltételek között mehet végbe. Azonban ki kell emelnünk, hogy bizonyos fosszilis formabélyegeket (poligonális szerkezet, vertikális kitöltés és felhajló rétegek) együttes megléte esetén jogosan feltételezhető a permafrost-eredet (MURTON, J. B. et al. 2000). Az e morfológiai bélyegekkel rendelkező homokékek hazánkban legalább két helyen, Csapkereken és Mogyoródon is előfordulnak (FÁBIÁN, SZ. Á. et al. 2000, 2014).

Összefoglalás

PÉCSI M. (1961b) akadémiai doktori értekezése után a hazai szakirodalomban kevés új eredményt találunk a talajfagy-jelenségek kutatásáról. A 35 évvel később, nyomtatásban napvilágot látott mű (PÉCSI M. 1997) már nem tekinthető korszerű áttekintésnek. Az általa közölt talajfagy-jelenségek egy része permafrost vagy szűken értelmezett periglaciális környezet nélkül is létrejöhetett. A korábbi feltárások jelentős része ma már nem tanulmányozható, így értelmezésükkor csak a leírásokra lehet hagyatkozni. Ám ezek már nem helytállóak, sőt az 1960-as években sem voltak azok. A korábban permafrost-indikátornak tekintett hazai jég- és fagyékek véleményünk szerint leginkább homokékek, esetleg talajékek lehetnek. Bár csak egyetlen hazai homokék-feltárásnak vannak numerikus koradatai, a permafrostot jelző talajfagy-jelenségek legvalószínűbb képződési ideje a nemzetközi eredményekkel analóg LGM. Az európai pleisztocén permafrost zóna D-i határa vitatott, nincs biztos rekonstrukció sem magára a permafrost zónára, sem jellegére (folyamatos, szaggatott) vonatkozóan. A szerzők többsége a Pannon-medence környezetében húzza meg a határt, periglaciális hatást feltételezve hazánkban. Összegezve elmondható, hogy az utóbbi 15 év új kutatási eredményei ellenére továbbra is várat magára a hazai periglaciális környezet tér- és időbeli sajátosságainak megnyugtató tisztázása.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapjául szolgáló előadás a PÉCSI MÁRTON akadémikus 90. születésnapjának tiszteletére rendezett emlékülésen hangzott el. E felkérésért a szerzők hálásak az emlékülés szervezőinek: GÁBRIS GYULÁNAK és KIS ÉVÁNAK. A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program–Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. Külön köszönet illeti a PTE Földrajzi Intézetét, hogy fedezte a kutatáshoz szükséges terepi munkálatok költségét. A jelen tudományos közleményt a szerzők a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szentelik.

SCHWEITZER FERENC
MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
schweitzer.ferenc@csfk.mta.hu

FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS, VARGA GÁBOR ÉS KOVÁCS ISTVÁN PÉTER
PTE Természet- és Környezetföldrajzi Tanszék, Pécs
smafu@gamma.ttk.pte.hu, gazi@gamma.ttk.pte.hu, vonbock@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- BLACK, R. F. 1973: Growth of patterned ground in Victoria Land, Antarctica. – In: *Permafrost: North American Contribution to the Second International Conference*, National Academy of Sciences, Washington, D. C. pp. 193–203.
- BLACK, R. F. 1976: Periglacial features indicative of permafrost. – *Quaternary Research*, 6. pp. 3–26.
- BOCKHEIM, J. G.–KURZ, M. D.–SOULE, S. A.–BURKE, A. 2009: Genesis of active sand-filled polygons in lower and central Beacon Valley, Antarctica. – *Permafrost and Periglacial Processes*, 20. 3. pp. 295–308.
- BOCKHEIM, J. G.–TARNOCAI, C. 1998: Recognition of cryoturbation for classifying permafrost-affected soils. – *Geoderma*, 81. pp. 281–293.
- CHOLNOKY J. 1911: A Spitzbergák. – *Földrajzi Közlemények*, 35. pp. 301–345.
- DOBINSKI, W. 2011: Permafrost. – *Earth-Science Reviews*, 108, pp. 158–169.
- DYLIK, J. 1963: Magyarország periglaciális problémái. – *Földrajzi Értesítő*, 12. pp. 453–464.
- DYLIK, J. 1964: Eléments essentiels de la notion de „périglaciaire”. – *Buletyn Peryglacialny*, 14. pp. 111–132.
- FÁBIÁN S. Á.–KOVÁCS J.–VARGA G.–SIPOS G.–HORVÁTH Z.–THAMÓ-BOZSÓ E.–TÓTH G. 2014: Distribution of relict permafrost features in the Pannonian Basin, Hungary. – *Boreas*, 43. pp. 722–732.
- FÁBIÁN SZ. Á.–KOVÁCS J.–VARGA G. 1998: Új szempontok a Kárpát-medence felső-würmi ősföldrajzi viszonyaihoz a homokékek alapján. – *Közlemények a JPTE TTK Természetföldrajz Tanszékéről*, Pécs, 16 p.
- FÁBIÁN SZ. Á.–KOVÁCS J.–VARGA G. 2000: Újabb szempontok hazánk periglaciális klímájához. – *Földrajzi Értesítő*, 49. pp. 189–204.
- FRENCH, H. M. 2007: *The Periglacial Environment*. – Jon Wiley & Sons, Chichester. 458 p.
- FRENCH, H. M.–GOZDZIK, J. S. 1988: Pleistocene epigenetic and syngenetic frost fissures, Bełchatów, Poland. – *Canadian Journal of Earth Sciences*, 25. pp. 2017–2027.
- GÁBRIS Gy. 2007: Földfelszín és éghajlat. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 225 p.
- HARRIS, S. A. 1982: Identification of permafrost zones using selected permafrost landforms. – *Proceedings of the Fourth Canadian Permafrost Conference*, Calgary, Alberta, March 2–6, 1981. pp. 49–57.
- HARRIS, C.–MURTON, J. B. 2005: Experimental simulation of ice-wedge casting: processes, products and palaeoenvironmental significance. – In: HARRIS, C.–MURTON, J. B. (eds) *Cryospheric Systems: Glaciers and Permafrost*. – Geological Society, Special Publication, 242. London. pp. 131–143.
- HORVÁTH, Z.–MICHÉLI, E.–MINDSZENTY, A.–BERÉNYI-ÜVEGES, J. 2005: Soft-sediment deformation structures in Late Miocene–Pleistocene sediments on the pediment of the Mátra Hills (Visonta, Atkár, Verseg): Cryoturbation, load structures or seismites? – *Tectonophysics*, 410. pp. 81–95.
- HUTCHINSON, J. N. 2010: Relict sand wedges in soliflucted London Clay at Wimbledon, London, UK. – *Proceedings of the Geologists' Association*, 121. 4. pp. 444–454.
- JOST, A.–LUNT, D.–KAGEYAMA, M.–ABE-OUCHI, A.–PEYRON, O.–VALDES, P. J.–RAMSTEIN, G. 2005: High-resolution simulations of the last glacial maximum climate over Europe: a solution to discrepancies with continental palaeoclimatic reconstructions? – *Climate Dynamics*, 24. pp. 577–590.
- KEREKES J. 1938: Fosszilis tundratalaj a Bükkben. – *Földrajzi Közlemények*, 66. 4–5. pp. 112–116.
- KEREKES J. 1939: A pestszentlőrinci fosszilis tundraképződmények. – *Földtani Közlöny*, 69. 4–6. pp. 131–139.
- KEREKES J. 1941: Hazánk periglaciális képződményei. – In: *Beszámoló a Magyar Királyi Földtani Intézet vitailéseinek munkálatairól*. Magyar Királyi Földtani Intézet, Budapest. pp. 97–149.
- KOVÁCS, J.–FÁBIÁN, SZ. Á.–SCHWEITZER, F.–VARGA, G. 2007: A relict sand-wedge polygon site in north-central Hungary. – *Permafrost and Periglacial Processes*, 18. pp. 379–384.
- KRIVÁN P. 1958: Jégelncsés-leveles állótundra jelenségek Magyarországon. – *Földtani Közlöny*, 88. 2. pp. 201–209.
- LEVY, J. S.–HEAD, J. W.–MARCHANT, D. R. 2009: Thermal contraction crack polygons on Mars: Classification, distribution, and climate implications from HiRISE observations. – *J. Geophys. Res.* 114. E1 DOI: 10.1029/2008JE003273
- LEVY, J. S.–MARCHANT, D. R.–HEAD, J. W. 2010: Thermal contraction crack polygons on Mars: A synthesis from HiRISE, Phoenix, and terrestrial analog studies. – *Icarus*, 206. 1. pp. 229–252.
- LIU, X. J.–LAI, Z. P. 2013: Optical dating of sand wedges and ice-wedge casts from Qinghai Lake area on the northeastern Qinghai-Tibetan Plateau and its palaeoenvironmental implications. – *Boreas*, 42. pp. 333–341.
- LÓCZY D. 2005: A jégkörnyéki (periglaciális) felszínformálódás. – In: LÓCZY D.–VERESS M. (szerk.): *Geomorfológia, I. Dialóg Campus*, Budapest–Pécs. pp. 187–228.

- ŁOZINSKI, W. 1909: Über die mechanische Verwitterung der Sandsteine im gemäßigten Klima. – *Academie des Sciences Cracovie, Bulletin Internationale Classe des Sciences Mathematiques et Naturelles*, 1. pp. 1–25.
- MAARLEVELD, G. 1976: Periglacial phenomena and the mean annual temperature during the Last Glacial time in the Netherlands. – *Biuletyn Peryglacialny*, 26. pp. 57–78.
- MACKAY, J. R. 1977: The width of ice wedges. – *Geological Survey of Canada Paper*, 77-1A pp. 43–44.
- MACKAY, J. R. 1992: The frequency of ice-wedge cracking (1967–1987) at Garry Island, western Arctic coast, Canada. – *Canadian Journal of Earth Sciences*, 29. pp. 236–248.
- MACKAY, J. R. 1993: Air temperature, snow cover, creep of frozen ground, and the time of ice-wedge cracking, western Arctic coast. – *Canadian Journal of Earth Sciences*, 30. pp. 1720–1729.
- MELLON, M. T. 1997: Small-scale polygonal features on Mars: Seasonal thermal contraction cracks in permafrost. – *Journal of Geophysical Research: Planets* 102. E11, pp. 25617–25628.
- MELLON, M. T.–ARVIDSON, R. E.–MARLOW, J. J.–PHILLIPS, R. J.–ASPHAUG, E. 2008: Periglacial landforms at the Phoenix landing site and the northern plains of Mars. – *Journal of Geophysical Research: Planets*, 113. E00A23 DOI:10.1029/2007JE003039
- MEZŐSI G. 2011: Magyarország természetföldrajza. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MULLER, S. W. 1943: Permafrost or permanently frozen ground and related engineering problems. – *Special Report, Strategic Engineering Study, Intelligence Branch Office, Chief of Engineers* no. 62, 136 p. (második kiadás: 1945, 230 p.; változatlan utányomás: 1947, 231 p.)
- MURTON, J. B.–BATEMAN, M. D. 2007: Syngenetic sand veins and anti-syngenetic sand wedges, Tuktoyaktuk coastlands, western arctic Canada. – *Permafrost and Periglacial Processes*, 18. pp. 37–47.
- MURTON, J. B. 1996: Morphology and paleoenvironmental significance of Quaternary sand veins, sand wedges, and composite wedges, Tuktoyaktuk coastlands, western arctic Canada. – *Journal of Sedimentary Research*, 66. pp. 17–25.
- MURTON, J. B.–FRENCH, H. M. 1993: Sand wedges and permafrost history, Crumbling Point, Pleistocene Mackenzie Delta, Canada. – In: *Proceedings of the Sixth International Conference on Permafrost*, July 5–10, Beijing, China. South China Technological University Press, pp. 482–487.
- MURTON, J. B.–KOLSTRUP, E. 2003: Ice-wedge casts as indicators of palaeotemperatures: precise proxy or wishful thinking? – *Progress in Physical Geography*, 27. (2.) pp. 155–170.
- MURTON, J. B.–WORSLEY, P.–GOZDZIK, J. 2000: Sand veins and wedges in cold Aeolian environments. – *Quaternary Science Reviews*, 19. pp. 899–922.
- PÉCSI M. 1961a: A periglaciális talajfagy-jelenségek főbb típusai Magyarországon. – *Földrajzi Közlemények*, 9. (85.) pp. 1–24.
- PÉCSI M. 1961b: A negyedkori korrázios folyamatok hatása a felszínalakulásra és az üledékképződésre Magyarországon (Fő tekintettel szerkezeti és vázlatajok képződésére). – Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 274 p.
- PÉCSI, M. 1964: Chronological problem of the patterned soils of Hungary. – *Biuletyn Peryglacialny*, 14. pp. 279–293.
- PÉCSI M. 1997: Szerkezeti és vázlataj képződés Magyarországon. – Magyar Tudományos Akadémia Földrajz-tudományi Kutatóintézet, Budapest. 296 p.
- PÉWÉ, T. L. 1959: Sand-wedge polygons (tessellations) in the McMurdo Sound region, Antarctica – a progress report. – *American Journal of Science*, 257. pp. 545–552.
- PÉWÉ, T. L. 1966: Ice wedges in Alaska – classification, distribution and climatic significance. – *Proceedings, first international conference on permafrost*, 11–15 November 1963: National Academy of Science: National Research Council of Canada, Publication, 1287. pp. 76–81.
- PÉWÉ, T. L. 1969: The periglacial environment. – In: PÉWÉ T. L. (ed.): *The periglacial environment*. – McGill-Queen's University Press, Montreal. pp. 1–9.
- PINCZÉS Z. 1977: Hazai középhegységek periglaciális planációs felszínei és üledékei. – *Földrajzi Közlemények*, 25. (101.) pp. 41–45.
- PINCZÉS Z. 1983: A krioplanációs meredek lejtő kialakulása és morfológiája. – *Földrajzi Értesítő*, 32. 3–4. pp. 461–471.
- PINCZÉS Z. 1991: Fagyékek a bodrogkeresztúri téglagyárban. – *Acta geographica, geologica et meteorologica Debrecina*, 30/31. pp. 57–64.
- ROMANOVSKIJ, N. N. 1985: Distribution of recently active ice and soil wedges in the U.S.S.R. – In: CHURCH, M.–SLAYMAKER, O. (eds) *Field and theory: lectures in geocryology*. – Vancouver: University of British Columbia Press, pp. 154–65.
- SAITO, K.–SUEYOSHI, T.–MARCHENKO, S.–ROMANOVSKY, V.–OTTO-BLIESNER, B.–WALSH, J.–BIGELOW, N.–HENDRICKS, A.–YOSHIKAWA, K. 2013: LGM permafrost distribution: how well can the latest PMIP multi-model ensembles perform reconstruction? – *Climate of the Past*, 9. (4.) pp. 1697–1714.
- SCHEUER GY. 1969: Talajfagy-jelenségek dolomit felszíneken. – *Földrajzi Értesítő*, 18. 2. pp. 177–192.
- SCHEUER GY. 1970: Adatok a fagyékek keletkezéséhez. – *Földrajzi Értesítő*, 19. 2. pp. 191–194.

- SCHEUER GY.–VERMES J. 1967: Talajfagy-jelenségek a dunaújvárosi löszösszletben. – Földrajzi Értesítő, 16. pp. 91–95.
- SCHWEITZER, F. 2008: Ventifacts on Mars. – In: KERTÉSZ, Á.–KOVÁCS, Z. (szerk.): Dimensions and trends in Hungarian geography: Dedicated to the 31st International Geographical Congress, Tunis, 12–15 August 2008. – Geographical Research Institute of Hungarian Academy of Sciences, Budapest. pp. 9–18.
- SIPOS GY.–FÁBIÁN SZ. Á.–TÓTH O.–THAMÓ-BOZSÓ E.–KOVÁCS J.–VARGA G. 2013: Luminescence dating of sand wedges and the timing of late pleistocene permafrost in the Gödöllő Hills, Hungary. – ex verbis on the Carpatho-Balkan-Dinaric Conference on Geomorphology at Stara Lesna, June 24–28, 2013.
- STRANDBERG, G.–BRANDEFELT, J.–KJELLSTRÖM, E.–SMITH, B. 2011: High-resolution regional simulation of last glacial maximum climate in Europe. – Tellus, 63A, pp. 107–125.
- SZÁDECZKY-KARDOSS, E. 1936: Pleisztózáne Strukturbodenbildung in den Ungarischen Tiefebene und im Wiener Becken. – Földtani Közlöny, 66. pp. 213–228.
- SZÉKELY A. 1969: A Magyar-középhegységvidék periglaciális formái és üledékei. – Földrajzi Közlemények, 17. (93.) pp. 271–298.
- SZÉKELY A. 1973a: A Magyar-középhegységvidék negyedidőszaki formái és korrelatív üledékei. – Földrajzi Közlemények, 21. (97.) pp. 185–203.
- SZÉKELY A. 1973b: Periglacial landforms and sediments in the central part of the Hungarian Central Mountains. – Studia Geomorphologica Carpatho-Balcanica, 7. pp. 53–65.
- SZÉKELY A. 1977: Periglaciális domborzatalakulás a magyar középhegységekben. – Földrajzi Közlemények, 25. (101.) pp. 55–59.
- SZÉKELY A. 1993: A periglaciális felszínformálás. – In: BORSY Z. (szerk.): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 356–425.
- SZÉKELY A. 1993: A periglaciális felszínformálás. – In: BORSY Z. (szerk.): Általános természeti földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 356–421.
- TARNOCAI, C.–SCHWEITZER, F. 1998: Cryogenic features in Canada and Hungary and their significance for past climate. – Geografia Fisica e Dinamica Quaternaria, 21. pp. 84–92.
- TÖRÖK E. 1962: Periglaciális talajfagy-jelenségek Magyargéncs-Egyházaskesző környéki bazalttufa településben. – Földrajzi Értesítő, 11. pp. 287–289.
- TRICART, J. 1968: Periglacial landscapes. In: FAIRBRIDGE, R. W. (ed.): Encyclopedia of Geomorphology. – Reinhold, New York, pp. 829–833.
- VAN VLIET-LANOË, B. 1989: Dynamics and extent of the Weichselian permafrost in western Europe (Substage 5E to stage 1). – Quaternary International, 3–4. pp. 109–113.
- VAN VLIET-LANOË, B.–HALLEGOUËT, B. 2001: European permafrost at the LGM and at its maximal extent. The geological approach. – In: PAEPE, R.–MELNIKOV, V. (eds): Permafrost Response on Economic Development. Environmental Security and Natural Resources, Kluwer Academic Publishing, Dordrecht. pp. 195–213.
- VAN VLIET-LANOË, B.–MAGYARI, Á.–MEILLIEZ, F. 2004: Distinguishing between tectonic and periglacial deformations of quaternary continental deposits in Europe. – Global and Planetary Change, 43. pp. 103–127.
- VANDENBERGHE, J.–FRENCH, H. M.–GORBUNOV, A.–MARCHENKO, S.–VELICHKO, A. A.–JIN, H.–CUI, Z.–ZHANG, T.–WAN, X. 2014: The Last Permafrost Maximum (LPM) map of the Northern Hemisphere: permafrost extent and mean annual air temperatures, 25–17 ka BP. – Boreas, 43. pp. 652–666.
- VANDENBERGHE, J.–LOWE, J.–COOPE, G. R.–LITT, T.–ZÖLLER, L. 2004: Climatic and environmental variability in the Mid-Latitude Europe sector during the last interglacial-glacial cycle. – In: BATTARBEE, R. W.–GASSE, F.–STICKLEY, C. (eds): Past Climate Variability through Europe and Africa. Springer, Dordrecht. pp. 393–416.
- VANDENBERGHE, J.–PISSART, A. 1993: Permafrost changes in Europe during the Last Glacial. – Permafrost and Periglacial Processes, 4. pp. 121–135.
- VELICHKO, A. A. 1982: Paleogeography of Europe During the Last One Hundred Thousand Years (atlasz monográfia oroszul, angol absztrakttal és jelmagyarázattal). – In: GERASSIMOV, I. P. (szerk.): Nauka, Moszkva. 156 p.
- WASHBURN, A. L. 1979: Geocryology. A Survey of Periglacial Processes and Environments. – Edward Arnold, London. 406 p.

A HARMADIK VILÁG KONCEPCIÓJÁNAK ÉRTELMEZÉSE ÉS ELLENTMONDÁSAI

FARKAS MÁTÉ BENCE

EXPLANATION AND CONTROVERSIES OF THE CONCEPT OF THIRD WORLD

Abstract

Different spatial metaphors to describe the differences of global economy have been widely used in much research connected to the issues of global inequalities and globalization itself. Since the emergence of the term “Third World” as one of the abovementioned metaphors, its meaning and its geographical reference have been ambiguous and the term itself has faced many controversies and criticisms. Generally, the term has always had both a political and a socioeconomic meaning, however, at first – and primarily during the Cold War – its political sense was mainly applied.

The main aim of our paper is to give a brief overview of the concept “Third World,” using in particular the literature linked strictly to the problems and contradictions associated with it. First, I review the geopolitical situation in which the notion appeared, focusing on the development discourse of the Cold War era. Then the different explanations, and later the main controversies linked to the concept, will be discussed. I argue and try to confirm that the notion is closely related to postwar geopolitics and the changing scientific approaches to the discourse on development.

Keywords: Third World, geopolitics, spatial metaphors, development

Bevezetés

A fejlődés tudománytörténetével, elméleti és módszertani kérdéseivel a magyar földrajztudomány véleményem szerint mindeztidáig csak érintőlegesen, többnyire egyoldalúan és kritikai hangok nélkül foglalkozott. A témával kapcsolatos, számos ellentmondással terhelt elméleti és módszertani kérdések közé ékelődnek azok a térfelosztási kísérletek és osztályozások, melyek Földünk országait geopolitikai, gazdasági síkon kísérelték meg kategorizálni. E rendező elvek (Első/Második/Harmadik Világ; Észak/Dél; Kelet/Nyugat, fejlett/elmaradott országok stb.) némelyike a társadalomtudományokon belül még napjainkban is uralja a világ geopolitikai és gazdasági viszonyainak értelmezési körét (MELEGH A. 2002). A szóbanforgó földrajzi metaforákkal a világ egyes – bizonyos nézőpontokból tekintve „elmaradott”, „alulfejlett”, „fejletlen” – térségeit gyakran szubjektív, a valóságot újrendező elképzelés alapján határozták meg, melyek legtöbbször a nyugati világ számára a nyugati szükségleteknek megfelelően alakultak ki előbbi negatív ellenpárját képezve (lásd SAID, E. 2000; POWER, M. 2003; ZOMBORY M. 2010). Ezek a megkülönböztetések mindemelllett különböző elméleteket takarnak, melyek többnyire eltérő elvek alapján és történelmi események kapcsán ágyazódtak be a politikai, tudományos párbeszédbe és a köztudatba, majd öröklődtek tovább gyakran egymás szinonimájaként (lásd BOROS L. 2010). Tanulmányomban az említett kategóriák közül a Harmadik Világ értelmezésével és a koncepció ellentmondásaival foglalkozom, mely gondolat, különböző tartalomelemzési vizsgálatok (pl. VANOLO, A. 2010; SOLARZ, M.W. 2012) eredményeit tekintve napjainkban is jelen van a fejlődéssel kapcsolatos tudományos kutatási mezőben (lásd például a *Third World Quarterly* c. folyóirat 2004/1. számának témaköreit és vizsgálati kérdéseit, melynek néhány gondolatából jelen tanulmány is merít), más eredmények viszont éppen a globalizációról szóló viták erősödésével a Harmadik Világ kifejezés használatának visszaszorulását jelzik (lásd TOMLINSON, B.R. 2003).

A következőkben elsőként a koncepció kialakulásának előzményeit helyezem történeti kontextusba, mivel a téma megértéséhez véleményem szerint szükséges a hidegháborús fejlődésről folyó vita rövid ismertetése. Ezután a fogalom átöröklődésének körülményeit, a használatával kapcsolatos kritikákat vizsgálom. Amellett érvelek, és azt kívánom alátámasztani, hogy a Harmadik Világ gondolata és története szervesen igazodik a második világháborút követő geopolitikai eseményekhez és a fejlődéelméletet uraló nézetekhez, valamint hogy értelmezésében a kezdeti politikai tartalma mellett leginkább a „másság”, a nyugati világtól való különbség hangsúlyozása játszotta a főszerepet.

Történeti előzmények és a fejlődésről szóló vita kibontakozása

A világ felosztását, az országok kategóriákba sorolását célzó kifejezések a második világháborút követő politikai és gazdasági átalakulási folyamatokat követően váltak népszerűvé. A háború lezárását a gyarmatbirodalmak – bizonyos nézetek szerint csak politikailag történő – megszűnése, a volt gyarmatok függetlenné válása, ezáltal új, szuverén államok létrejötte követte. Ezek mellett a háborúból győztesen kikerülő Egyesült Államok tudományos, gazdasági és politikai szempontból a világ vezető hatalmává lépett elő.

Ez a hegemonia, legalábbis az arra való törekvés többek között HARRY TRUMAN amerikai elnök 1949-es beiktatási beszédében nyíltan is megfogalmazódott, amelyben az elnök egyrészt első prominens politikai személyként a déli félteke országait egységesen alulfejlett térségeknek nevezte, másrészt kinyilvánította az USA tudományos és ipari fejlesztések tekintetében kiemelkedő pozícióját is (POTTER, R. et al. 2008; RIST, G. 2008; ESTEVA, G. 2009). A beszédben ezek mellett kimondatlanul a nyugati világnak a Föld többi országához képest való felsőbbrendűsége, paternalisztikus viszonya is megfogalmazódott, ahol Truman tudatosan elmosta a volt gyarmatokkal való történelmi kapcsolatokat, s fejlesztésük érdekében a háború utáni gazdasági szituációba ágyazva egy progresszív jövőképet vázolt fel. Ebben az értelmezésben tehát az elnök által alulfejlettnek tekintett országok egy történelmietlen, ahistorikus állapotból, a tradicionális elmaradottságból indulnak, amelyből csak az Egyesült Államok tudományos és technikai eredményeit átvéve, a nyugati tudás importálásával, befogadásával és alkalmazásával juthattak ki. E tekintetben érdemes kiemelni, hogy a 20. század előtt uralkodó vallási, civilizációs és rasszista gyarmati elbeszélések hogyan alakultak át a hidegháborús viszonyok között egy gazdasági, racionalizáló, modernista párbeszéddé, ahol az USA a technológia és tudástranszfer (a nemzetközi segélyezés) által próbálta meg fenntartani a volt gyarmatok függőségi viszonyát és saját képére „formálni” azokat. Itt azonban már nem politikai, hanem attól jellemben és megjelenésében markánsan elkülönülő gazdasági érdekekről volt szó (POTTER, R.–CONWAY, D. 2011; GYIMESI Z. 2012), melyet a kritikai marxista szóhasználat a neokolonializmus kifejezéssel illetett.

TRUMAN beszédének másik kulcs gondolata az volt, hogy a tudás- és technológiatranszfer mellett a világ országainak fejlődéséhez és a demokrácia, béke megvalósulásához a gazdasági termelést tekintette a legfontosabbnak; vagyis, hogy a társadalmi normák megváltoztatásához, a nyugati szokások átvételéhez, a fogyasztói társadalom kialakításához először a gazdaságot kell dinamizálni, amit jórészt az iparosítással kívántak elérni. E gondolatok később beépültek az ötvenes-hatvanas évek nemzetközi fejlesztéspolitikájának alapját jelentő és a társadalomtudományok főáramát övező modernizációs elméletekbe. Emellett a világban létező alapvető problémákat és egyensúlytalanságokat gazdasági természetűnek vélték. A fejlődést univerzálisnak, vagyis minden ország számára ugyanúgy elérhetőnek és szükségszerűen bekövetkezőnek gondolták. Mindezt egy lineá-

ris idősíkra vetítették, amelyen előbb-utóbb minden ország szükségszerűen végighalad, s a „végpont” természetesen az Egyesült Államok mintája volt (POWER, M. 2003; RIST, G. 2008). A modernizációs elméletek legtöbbet hivatkozott munkája WALT ROSTOW *The Stages of Economic Growth* (ROSTOW, W. W. 1960) című írása volt, amely mellett, hogy a gazdaságpolitikai fejlesztések alapjául szolgált (a szerző JOHNSON elnök nemzetbiztonsági tanácsadója volt a hatvanas évek végén és mereven kiállt a vietnámi háború mellett) és a nyugati világ gazdasági modelljének elérését tartotta minden társadalom elérendő céljának, nyíltan szembefordult a Szovjetunió ideológiájával is. Nem véletlenül adta a szerző a mű alcímének a *Nem kommunista kiáltványt (Non-Communist Manifesto)*.

Ez a túlzottan beszűkült és leegyszerűsítő szemléletmód a világ társadalmi-gazdasági viszonyait egy duális dichotómia (kettős ellentétpár: tradicionális/modern) mentén rendezte, amely később a Harmadik Világ koncepciójának fontos kritikáját jelentette. A modernizációs elméleteket és a hozzájuk kapcsolódó politikai intézkedéseket a hetvenes évektől számos – főleg latin-amerikai gyökerű – bírálat érte. Ezek az elmaradott országok belső problémáinak hangsúlyozása helyett főleg a külső, történelmi és jelenkori gazdasági-kereskedelmi viszonyokra helyezték a hangsúlyt és utóbbi országok számára más gazdaságpolitikai megoldásokat (pl. importhelyettesítő iparosítást, vagy a kapitalista világgazdaságról történő lekapcsolódást [*delinking*]) javasoltak (PREBISCH, R. 1950; FRANK, A. G. 1967, illetve SZENTES T. 2011; GYURIS F. 2014).

A hidegháború kezdeti időszakában a fejlődés/fejlesztés gondolköre és mindenhatóságába vetett hit alapjaiban formálta a nemzetközi gazdaságpolitikai és tudományos viszonyokat, s ebben az értelmezésben tárgyiasított, intézményesített formát kapott. A fejlődést tehát már nem belülről eredő, természetes változásnak tekintették (ahogy például a felvilágosodás evolucionista és haladás-központú gondolkörében, pl. GEDEON P. 2004), hanem valamiféle külső cselekvők (nemzetállamok, nemzetközi szervezetek) által irányított folyamatnak, míg az alulfejlettség a modernista párbeszédben „a dolgok természetesnek vélt, látszólag ok és előzmény nélküli állapotává” vált (RIST, G. 2008: p. 73). A Harmadik Világ gondolata ebbe a hidegháborús történelmi és geopolitikai szituációba helyeződött. Eleinte mint egy politikai entitás, majd idővel egyre inkább a gazdasági helyzetük alapján alulfejlettnek/elmaradottnak titulált térségek „megfelelőjeként” került be a köztudatba (POTTER, R. et al. 2008).

A Harmadik Világ értelmezése

A különböző, korábban már említett földrajzi metaforák napjainkban is tartó jelentősége VANOLO, A. (2010, p. 26.) szerint abban áll, hogy azok „alapvető szerepet játszanak a földrajzi elképzeléseink, térképzeteink alakításában [...], gyakran jobban befolyásolják cselekvési gyakorlatainkat, mint maguk a valós tények (hard facts)”. HENRI LEFEBVRE (1974) nyomán egyfajta reprezentációs térként működnek, amely(ek)hez különböző kapcsolt jelentések és mentális képzetek tartoznak. A Harmadik Világ eleinte kreatív metaforaként is működött, hiszen jelentéséből levezethető volt politikai tartalma, nevezetesen, hogy kezdetben a francia forradalom-kori harmadik renddel vonták párhuzamba. Az értelmezésbeli változásokat a következőkben mutatom be.

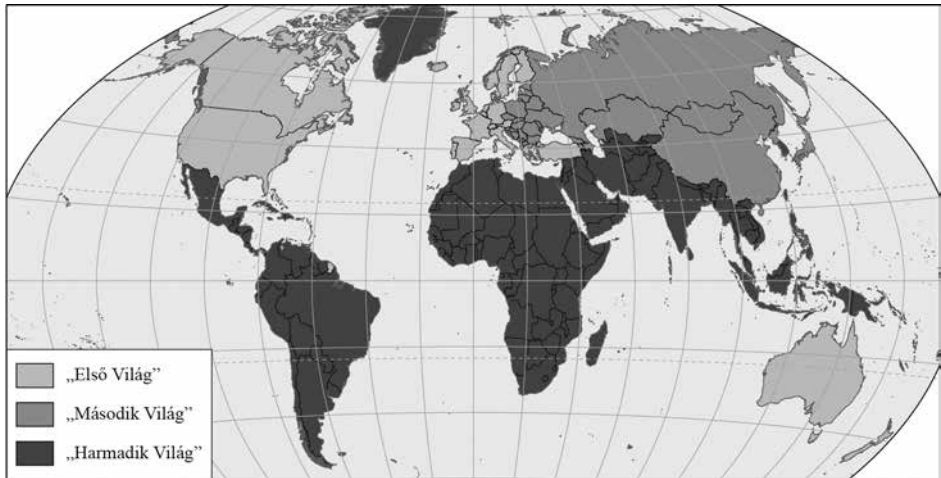
A világ térfelosztásának különböző metaforái és konstrukciói közül a globalizációval kapcsolatos elbeszélések térnyerése előtt a Harmadik Világ gondolköre volt leginkább meghatározó. Egyesek szerint azért, mert a világháború utáni új geopolitikai és gazdasági viszonyok leírására a gyakran használt fejlett/fejlődő, Észak/Dél ellentétpárokkal szemben ez tűnt leginkább megfelelőnek és eleinte értékítéletektől mentesnek (SMITH, B. C. 2003). A koncepció tartalmának értelmezése ugyanakkor korántsem volt problémamentes.

A Harmadik Világot eleinte az azt alkotó országok politikai „el nem kötelezettsége”, a két hidegháborús nagyhatalomtól való elhatárolódása alapján határozták meg. Ez a hármas felosztás viszont egyesek szerint a kilencvenes évek eljei rendszerváltások után megkérdőjeleződött (pl. BERGER, M. 1994; MA, S-Y. 1998; DIRLIK, A. 2004; RANDALL, V. 2004), így az említett asszociációs funkciója értelmét veszítette. A koncepció tartalma és a fogalom használata főleg a hatvanas-hetvenes években ugyanakkor élénk tudományos viták tárgya volt, a kifejezést pedig a múlt század közepétől kezdve elfogadták és használták (MUNI, S. D. 1979; SOLARZ, M. W. 2012).

Politikai értelemben a Harmadik Világ megjelenése az 1950-es évek elejére vezethető vissza, a gondolat gyökerei azonban messzebbre mutatnak a múlt század második felénél. A koncepcióról szóló tudományos viták gyakran tisztázatlan kérdése a kifejezés megjelenésének kezdeti időpontja. Többen (lásd WOLF-PHILLIPS, L. 1979; PLETSCH, C. 1981; DIRLIK, A. 2004; SMIT, N. 2010) a fogalom első használójának ALFRED SAUVY francia demográfust és gazdaságtörténészt tekintik, bár CARL PLETSCH (1981) írásában több más, főleg francia származású szerzőt is felsorakoztat a fogalom történetének körüljárásakor. Ahogy írja: „(...) az, hogy ki használta elsőként a kifejezést, talán kevésbé fontos, ám a viszonylag nehéz beazonosítás egy lényeges dologra azért rávilágít. (...) arra, hogy a Harmadik Világ gondolatát nemzettől, ideológiai nézetből és tudományos háttértől függetlenül társadalomkutatók és újságírók egyaránt használták a világháború utáni új világrend struktúrájának leírására és megértésére” (PLETSCH, C. 1981: p. 569). SAUVY kritikus volt azzal a világrenddel szemben, amelyre a Harmadik Világ analógiáját használta. Cinikusan állt a nyugati és a szocialista hatalmakhoz és amellet érvelt, hogy mindkettő a fegyverkezésre és a hidegháborús geopolitikai szembenállásra koncentrált a szóban forgó térség valódi problémái helyett. Az ötvenes évek hidegháborús viszonyai között a politikai és tudományos közeg fókuszában a két nagyhatalom szembenállása állt, „gyakran elfelejtve, hogy létezik egy sokkal fontosabb harmadik – kronológiai szempontból első – világ is” (uo.). SAUVY a 18. század végi Franciaország társadalmi struktúrájára támaszkodva a Harmadik Világ országait a forradalom előtti harmadik rendet képviselő polgárság és parasztság mintájára írta le (POWER, M. 2003; SOLARZ, M. W. 2012). Írásában már ekkor utalt az említett országok elmaradott társadalmi és gazdasági viszonyaira is.

Az ötvenes-hatvanas években ez a megközelítés vált jellemzővé a tudományos párbeszédben, ahol a Harmadik Világ országait a közös gyarmati múlt, és a két politikai tömbtől való függetlenség, „el nem kötelezettség” alapján határozták meg (CORBRIDGE, S. 2009). Ennek történeti háttérben az újonnan függetlenné vált országok aktív diplomáciája állt, mellyel azok a nemzetközi politikai színtérre kívántak lépni. Az *el nem kötelezettség* politikája (mint „harmadik utas” politika), egyfajta közös identitástudatként a szabad cselekvőképesség fenntartását jelentette (CSICSMANN L. 2000), az országok nem akartak összefogni sem az amerikai, sem a szovjet blokk ellen. (Persze érdemes megjegyezni, hogy a legtöbb „tagország” a későbbiekben inkább a szocialista országokkal való kapcsolatokat kereste – lásd FISCHER F. 1992) Az el nem kötelezettség politikájának fontos mérföldkővét jelentette az 1955-ös bandungi konferencia, ahol 29, jórészt volt gyarmati ország egy politikailag független közösség alapjait és a két hatalmi tömbtől elkülönülő fejlődési út lehetséges alternatíváit fogalmazta meg, amely elutasította a hidegháború és a nukleáris fegyverkezési verseny légkörét. A bandungi tíz elv, amely a harmadik utas politizálás főbb elveit nevezte meg, többek között az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásáról, a nemzetek szuverenitásáról, a kölcsönös érdekek és együttműködés elősegítéséről szólt, támaszkodva az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmányára (KENDE I. 1979 nyomán FISCHER F. 1992). Bandung utópisztikus hatása és egy lehetséges harmadik út gondolata az 1960-as évek végi radikális mozgalmaknak is forrásul szolgált (DIRLIK, A. 2004). Ebben az

olvasatban a nyugati, kapitalista ipari országok (élükön az Egyesült Államokkal és Nyugat-Európával) alkották az „Első Világot”, a központilag irányított, szocialista berendezkedésű, szovjet érdekszférába tartozó államok a „Második Világot”, míg a „maradék” országok a „Harmadik Világ” kategóriáját fedték le (1. ábra). Ez a felfogás arra az ellentmondásra is rávilágít, hogy míg politikai értelemben utóbbi kategória értéksemlegesnek tekinthető (hiszen a többi két tömbtől elkülönülve kívánt létezni), mégis a világok efféle rangsorba állítása, az USA és Európa nyugati felének (gazdasági, társadalmi, kulturális) felsőbbrendűsége egy eurocentrikus, ezáltal értékítéletet is magában hordozó rendszerbe ágyazódott. Kérdéses lehet például, hogy vajon milyen szempontból, és miért pont az Egyesült Államok és Nyugat-Európa az első?

1. ábra A Harmadik Világ (Forrás: CHANT, S. – MCILWAINE, C. 2009)
 Figure 1 The Third World (Source: CHANT, S. – MCILWAINE, C. 2009)

A Harmadik Világ különböző értelmezései PETER WORSLEY *How many Worlds?* című 1979-es írásában kapcsolódnak össze, aki az el nem köteleződés, a gyarmati örökség mellett a szóban forgó térséget a „szegény országok világaként” definiálta (WORSLEY, P. 1979: p. 102). A világ országait WORSLEY fejlettségi helyzetük alapján némileg leegyszerűsítően, politikai-ideológiai és gazdasági szempontból osztályozta, mindkét tényező alapján 2-2 csoportot (kapitalista/kommunista és gazdag/szegény) különítve el. A végeredményben elméletileg létrejövő négy csoportot azonban saját véleménye szerint sem tartotta megfelelőnek egy háromrészes osztályozáshoz, de a két tényező közül csak a gazdasági fejlettség kategorizálási problémáira tért ki. Arra ugyan felhívta a figyelmet, hogy a Harmadik Világ egyes országaiban tapasztalható fejlettségbeli elmozdulások egy új, „közepesen-fejlett” kategória létrehozását igényelnék a gazdag/szegény osztat mellé, de a nemzetek politikai megosztottságát továbbra is a kapitalista/kommunista felosztás mentén rendezte. A Harmadik Világ országai ugyanakkor éppen a fent említett *politikai semlegességük* miatt elméletileg egyik csoportba sem illenek bele: például Kuba, Vietnám, Angola vagy Mozambik nyíltan „anti-imperialista” külpolitikájuk mellett nem követték teljes egészében a szovjet vagy a kínai nemzetépítés modelljét, habár szocialista országokként tartották őket számon (MUNI, S. D. 1979; POTTER, R. et al. 2008).

A Harmadik Világ kezdeti, politikai nézőpontból való meghatározása így a hetvenes évektől kezdődően új tartalommal is „gazdagodott”. Habár korábbi jelentéstartalmát – legalább-

is a diplomáciai szintéren – megőrizte, a hangsúly egyre inkább a koncepció gazdasági vonalára helyeződött át (WOLF-PHILLIPS, L. 1979). E tartalmi bővülés háttérében minden bizonnyal fontos szerepe volt többek között a tudományt övező főáramú modernizációs elméletek és a rájuk épülő fejlesztéspolitikai törekvések sikertelenségének, amelyek az elmaradottság okait kutató társadalomtudományi megközelítések és érvelések megújulásához vezettek (SZENTES T. 1976; 2011). Mivel a korábbi gyarmatok és a harmadik utas politikában gondolkodó államok többsége gyakorlatilag lefedte az alulfejlettként definiált országok nagy részét, így a Harmadik Világ – megőrizve az alá/fölérendeltség viszonyrendszerét – ezen térség szinonimájává vált. Ehhez társult, hogy az értelmezés egyre inkább a térségek hiányosságaira fókuszált, ezzel továbbra is legitimálva a fejlődésük/fejlesztésük érdekében történő beavatkozás szükségességét (BERGER, M. 1994; POWER, M. 2003).

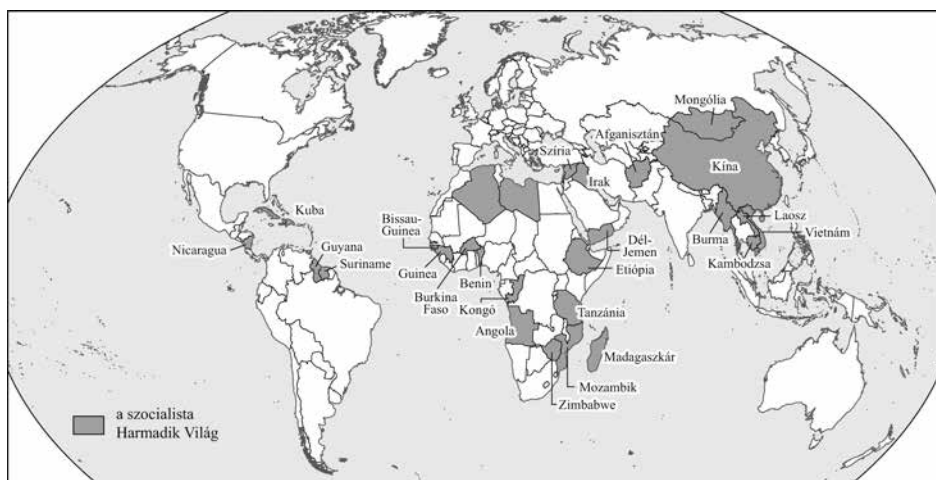
Már ezek a különböző értelmezési keretek is jelzik, hogy nincs és nem is volt egységes álláspont azzal kapcsolatosan, hogy kik és hogyan beszélnek el a Harmadik Világ történetét és a koncepció lényegét. Nyilvánvaló, hogy azok a társadalmak, amelyekről az elbeszélés szól, inkább a politikai-ideológiai sík mentén definiálták magukat (lásd Bandung), míg a modernista szemléletmód inkább egy Mi/Ők viszonyrendszerre, és főleg szociokulturális-gazdasági különbségekre alapozva rendezte a globális viszonyokat. Mindkét megközelítésmódnak vannak persze olyan kérdései és ellentmondásai, amelyek időről-időre felmerülnek a globális fejlődéstörténeti párbeszédben és tudományos munkákban.

A koncepció ellentmondásai és kritikái

Amennyiben a Harmadik Világot *politikai* olvasatában értelmezzük, ahogy korábban szó esett róla, az el nem kötelezettség mellett a közös gyarmati múlt kerül előtérbe a meghatározásban. S. NEIL MACFARLANE (1999) szerint viszont ez az érvelés csak bizonyos mértékben állja meg a helyét. Számos Harmadik Világba sorolt országban (pl. Thaiföld, Egyiptom) ugyanis a gyarmatosítás folyamata soha nem teljesedett ki, szemben például azokkal a „nyugati” országokkal (pl. Ausztrália, Kanada, Új-Zéland vagy akár az Egyesült Államok), melyek adott történelmi időszakokban maguk is gyarmatok voltak.

Szintén politikai-ideológiai jellegű vitapont a koncepció kapcsán a volt szocialista országok helyzetének megítélése. Amennyiben tartjuk magunkat a kapitalista/szocialista/semleges hármás felosztáshoz, de emellé figyelembe vesszük a Harmadik Világ gazdasági alapokon nyugvó értelmezését is, úgy néhány ex-szocialista ország tényleges helyzete megkérdőjelezhetővé válik. Ez az ellentmondás természetesen függ a szocializmus értelmezésétől is, illetve hogy annak milyen formái alakultak ki a Harmadik Világ adott országaiban. Vagyis a kérdés az, hogy milyen viszonyok között beszélhetünk *szocialista Harmadik Világról*, amikor a koncepciót politikai és gazdasági síkon próbáljuk meghatározni? A szocialista berendezkedésű országokra vonatkozó néhány jellemvonás – mint például az egypártrendszer, az egyes gazdasági szektorokban az állami tulajdon magas hányada, a mezőgazdaság kollektívizálása stb. – alapján DAVID DRAKAKIS-SMITH (1987) tett kísérletet a szocialista Harmadik Világ országainak lehatárolására (2. ábra). Összehasonlítva az 1. ábrával Kína, Mongólia, vagy például Vietnám besorolása a Harmadik Világba a térképen szembeütően tükrözi a térség lehatárolásával kapcsolatos ideológiai, politikai és gazdasági ellentmondásokat.

Számos ország társadalmi-gazdasági berendezkedése és politikája megváltozott a nyolcvanas években, aminek következtében fellazultak a szocializmust akkoriban meghatározó viszonyok. Mozambik például a Szovjetunió felbomlását követően egyre inkább egy demokratikus szocializmusra tért át többpárti választások megteremtésével, s több feke-

2. ábra A szocialista Harmadik Világ (DRAKAKIS-SMITH, D. 1987 nyomán)
 Figure 2 The socialist Third World (based on DRAKAKIS-SMITH, D. 1987)

te-afrikai ország szintén ekkortájt kezdett demokratikusabb kormányzat kiépítésébe. Ezzel kapcsolatosan ROBERT POTTER és szerzőtársai (2008) arra hívják fel a figyelmet, hogy a fenti lehatárolások sem lehetnek statikusak és örök érvényűek.

A kilencvenes évek eleji rendszerváltozások után később még erőteljesebbé váltak azok a kritikák, amelyek a koncepció politikai értelmezésének elvetése mellett foglaltak állást (HOLM, H.-H., 1990; BERGER, M. 1994; DIRLIK, A. 2004). A viták keresztüztüében nyilvánvalóan az a kérdés állt, hogy a Szovjetunió felbomlásával és ezzel együtt a hidegháborús korszak lezárulásával van-e értelme továbbra is fenntartani ideológiai alapon a Harmadik Világról szóló vitát? Egyesek szerint a hidegháború végével az „identitás-válságba került” (MA, S.-Y. 1998: p. 346) térség újrapozicionálására és újraértelmezésére volt szükség, mások szerint a policentrikussá váló világban a koncepció már csak a történelem szemétdombjára kerülve létezhetett tovább (SACHS, W. 2009: p. xvii). Ezen nézetek közül a gazdasági síkon meghatározó álláspontokra reflektálok, amelyek természetesen újabb problémákat vetnek fel.

Úgy tűnik, hogy a Harmadik Világ mögöttes tartalma mind a mai napig magában rejti azt a modernista látásmódot, amelyen keresztül a Föld gazdaságilag elmaradott térségeit szemléljük. A koncepció posztkolonialista kritikái megkérdőjelezik a fennálló, rögzült, örök érvényűnek gondolt állításokat és érveléseket, emellett tagadják annak statikus voltát. Amellett érvelnek, hogy azt a mindenkori történelmi szempontok és ideológiák alapján alakítják ki (DIRLIK, A. 2004). DIRLIK úgy gondolja, hogy egyrészt a Harmadik Világnak nincs kapcsolata azzal a valósággal, amelyet kifejez, inkább a világ hatalmi-ideológiai alapokon nyugvó rendezésének az eredménye, másrészt bármennyire is különálló kategóriaként értelmezzük, társadalmi mégsem létezhetnek a globális viszonyoktól függetlenül.

Amennyiben a Harmadik Világra a nyugati, modernista olvasatban tekintünk és azt a fejlett/elmaradott ellentétpárba helyezzük, úgy a koncepció túlzottan leegyszerűsítő, univerzalizáló. Ezen felosztás ugyanis a Harmadik Világot egy zárt, homogén, egységesen elmaradott, továbbá a modern világnak alárendelt térségként kezeli, elmosva a helyi viszonyok és az identitás jelentőségét. Ebből következően a névleg három részre osztott világ is csak egy kettős binaritáson alapul (3. ábra), ahol annak „modern” része válik szét egy utilitarista elven működő Első, és egy ideológiailag korlátolt Második Világra, így

csak a tradicionális/modern felosztás újratermelése és fenntartása történik. E két világ áll szemben a technológiailag és gazdaságilag is elmaradott Harmadik Világgal (PLETSCH, C. 1981; SHARP, J. 2008).

3. ábra A világ három része a duális felosztás alapján (PLETSCH, C. 1981 nyomán)
Figure 3 Three worlds based on a dual divide (after PLETSCH, C. 1981)

Ez a felosztás a hetvenes években a térség felerősödő differenciálódási folyamatai következtében kérdőjeleződött meg, a Harmadik Világ „poszt-modernizálódott, egy egységes meta-régió helyett különböző helyzetű országcsoportok tömegévé vált” (POTTER, R. et al. 2008: p. 25). E folyamatokban legtöbbször egyrészt a közel-keleti olajexportőr, másrészt a délkelet-ázsiai „újonnan iparosodó” országok gazdasági felemelkedésének példáit szokták említeni. A Világbank nyolcvanas-kilencvenes években publikált jelentései alapján – amelyekben egyébként maga a Harmadik Világ térkategóriája meg sem jelent, helyette a jövedelem alapján kategorizált országcsoportokat jelöltek meg – az ázsiai országok átlagos évi GDP-növekedése 1974 és 1990 között több mint kétszerese (4,3%) volt a magas jövedelmű országokénak, míg a közel-keleti olajexportőrök 1970 és 1979 között produkáltak 6,5%-os növekedést (DICKENSON, J. P. et al. 1983; SMITH, B. C. 2003). Ahogy SYLVIA CHANT és CATHY MCILWAINE (2009: p. 8) ezzel kapcsolatosan megjegyzik: „az egyik végleten a Harmadik Világ magában foglalja Földünk legszegényebb afrikai országait, mint például Mozambikot és Etiópiát, csakúgy, mint a mély társadalmi konfliktusokkal és egyenlőtlenségekkel jellemzett Karib-tengeri és Közép-Amerikai térségeket, így Nicaraguát vagy Haitit is. A másik oldalon a koncepció kiterjed a Közel-Kelet olajnagyhatalmaira, vagy akár Venezuelára és Nigériára; de például a Délkelet-Ázsiai „kistigrisekre” is. Ezen túlmenően nemcsak az országok között, hanem akár az egyes országokon belül is nagy társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek létezhetnek.”

A globális gazdasági viszonyokban bekövetkező változások, a nemcsak a nemzetek közötti, hanem sok esetben az azokon belüli egyenlőtlenségek növekedése következtében a tudományos és politikai fórumokon a Harmadik Világgal kapcsolatosan egy differenciáltabb szemlélet alakult ki, ami a nevezéktan változását is magával hozza (MUNI, S. D. 1979). A nemzetközi szervezetek (Világbank, IMF) éves jelentései és riportjai egyrészt igazodtak a főáramú közgazdaságtanban uralkodó növekedésalapú nézetekhez, és a világ országainak kategorizálásakor jórészt a nemzeti jövedelemre támaszkodtak, másrészt az egyes kategóriákon belül is több csoportot különböztettek meg. A Világbank fejlesztési jelentéseinek reprezentációs gyakorlatában például a fejlett országokat a különböző gazdasági termelési módjaik alapján osztották fel, így például egyértelműen megkülön-

böztették a Szovjetuniót és a kelet-európai központi tervutasításos gazdaságokat. A *nem kőolajtermelő, fejlődő* nemzeteket a szervezet alacsony- és közepes jövedelmű csoportokba sorolta, de például az ENSZ gyakorlatában is előkerültek a *legkevésbé fejlett országok*, vagy az *újonnan iparosodó országok* kategóriái (POTTER, R. et al. 2008; SZENTES T. 2011).

A tudományosságot még a hetvenes évek elején is sok helyen övező modernizációs szemléletre és a differenciáltabb gondolkodásra nyújt példát THEODORE CAPLOW (1971) írása, aki 1965-re vonatkozóan a világ 66 országát kategorizálta energiafogyasztása alapján, három egyenlő elemszámú csoportot létrehozva. A „felső harmad” alkotta a fejlett országok (developed countries) csoportját, melyekre a nagyfokú iparosodottság mellett a magas technológiai kapacitás volt jellemző. A „középső harmad” országai (developing countries) csak részben voltak iparosodottak, és fejlődésük érdekében technológia és tőkeimportra szorultak, míg az „alsó harmad” az alulfejlett országokat (underdeveloped countries) tömörítette, amelyeknek a jövőbeli fejlődése csaknem teljes mértékben külső segítségtől függött. Ezek mellett természetesen több tudományos kísérlet született a differenciáltabb megközelítés helyességének igazolására (lásd GOLDTHORPE, J. E. 1975; később MAGYAR, K. P. 1995), s újabb „világok” megalkotására. A „szójáték” a médiában is teret nyert, a Newsweek és a Time Magazine például már négy, illetve öt kategóriára osztotta a világot: megjelent a Negyedik és Ötödik Világ kifejezés is, megkülönböztetéstül a Harmadik világtól (POTTER, R. et al. 2008: p. 27–28).

A fentebb említett ellentmondások ellenére a Harmadik Világgal kapcsolatos párbeszéd továbbra is jelen van a globális fejlettségi viszonyokkal, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó tudományos szakirodalomban. Ez persze azt is jelenti, hogy az ilyen irányú kutatások fókuszában inkább a Harmadik Világ koncepciójának társadalmi, gazdasági és kulturális hagyatéka áll. Hiszen a volt szocialista blokk „összeomlása”, illetve a korábban harmadik utas politikát folytató országok egyik vagy másik nagyhatalomhoz való közeledése irrelevánssá tette a politikai-ideológiai alapon történő értelmezést. A térség a hozzá társított gondolatokkal (elmaradottság, periferezáltság stb.) továbbra is vezérfonalként, meghatározó rendező elvként működik a társadalomtudományban. Különösképpen a fejlődés-tanulmányok és a fejlesztéspolitika területén, amelynek gazdasági problémái legtöbbször továbbra is technikai hátrányként jelennek meg. Ezek viszont bizonyos érvelések szerint a megfelelő támogatással, segélyekkel és liberális reformokkal volnának leküzdhetők (vö. BERGER, M. 1994). Kérdés azonban, hogy amennyiben a Harmadik Világ problémáit ezek mentén értelmezzük, mennyiben termeljük újra azt a vitát, ami a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek modernizációs törekvéseit uralta.

Összefoglalás

A Harmadik Világ gondolköre a második világháborút követő hidegháborús történelmi és geopolitikai helyzet „terméke”, amelynek értelmezése eleinte politikai szempontok szerint alakult. Később – köszönhetően a nemzetközi fejlesztéspolitikai diskurzus kialakulásának, a társadalomtudományokban bekövetkező paradigmaváltásoknak és a globális gazdasági viszonyok átalakulásának – a figyelem a térség társadalmi-gazdasági problémáira kezdett irányulni. Bármely dimenzió mentén is tekintünk rá, a koncepció tartalmáról és helytállóságáról még napjainkban is számos, egymásnak olykor ellentmondó véleményt lehet formálni.

A globális viszonyokat leképező „térmetaforák” eredetének és mélyebb tartalmának elemzése véleményem szerint érdekes kérdések felé irányíthatja a fejlődés/fejlesztés témakörébe illeszkedő kutatásokat. Ezek a világfelosztási törekvések legtöbbször duális

elképzeléseken alapultak, amelyeket később, akár szervezeti keretek között is próbáltak több kategóriával kiegészíteni. A fejlesztéspolitikai törekvések az egyenlőtlenségek csökkentésének és a tér homogenizálásának igényeivel viszont épp az univerzalizmus igényét erősítik. Ezen ellentmondásokra reagálva SZENTES TAMÁS (2011: p. 137) véleménye az, hogy „napjainkban az országhatárokat keresztező gazdasági, társadalmi, ökológiai folyamatok kapcsán, az egyre növekvő interdependenciák figyelembevételével mindinkább teret nyer az egyetlen és osztatlan világ koncepciója, mely azonban nem zárja ki az országok, országcsoportok közötti (sem pedig azokon belüli) egyenlőtlenségek, fejlettségbeli és egyéb különbségek tényének elismerését sem”. A földrajztudomány „nyelvére” lefordítva ez azt jelenti, hogy a kijelentések mögött a modernista és a posztkoloniális elmélet szembe kerülése húzódik meg.

FARKAS MÁTÉ BENCE

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
matefarkas27@gmail.com

IRODALOM

- BERGER, M. 1994: The end of the 'Third World'? – *Third World Quarterly* 15. 2. pp. 257–275.
- BOROS L. 2010: Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. – In: MÉSZÁROS R. (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 40–56.
- CAPLOW, T. 1971: Are the Rich Countries Getting Richer and the Poor Countries Poorer? *Foreign Policy* 3. pp. 90–107.
- CHANT, S.–MCILWAINE, C. 2009: *Geographies of Development in the 21st Century. An Introduction to the Global South*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar. 364 p.
- CORBRIDGE, S. 2009: Third World. – In: GREGORY, D.–JOHNSTON, R. J.–PRATT, G.–WATTS, M. J.–WHATMORE, S. (eds.): *The Dictionary of Human Geography*. 5th edition. Wiley-Blackwell, Chichester. pp. 754–755.
- CSICSMANN L. 2000: Az el nem kötelezett országok mozgalmának hanyatlása a hidegháborús nemzetközi rendszer alkonyán. *Kézirat*, 37 p.
- DICKENSON, J. P.–CLARKE, C. G.–GOULD, W. T. S.–PROTHERO, R. M.–SIDDLER, D. J.–SMITH, C. T.–THOMAS-HOPE, E. M.–HODGKISS, A. G. 1983: *A Geography of the Third World*. Methuen, London–New York. 283 p.
- DIRLIK, A. 2004: Spectres of the Third World: Global Modernity and the End of the Three Worlds. – *Third World Quarterly* 25.1. pp. 131–148.
- DRAKAKIS-SMITH, D. 1987: *The Third World City*. Methuen, London. 116 p.
- ESTEVA, G. 2009: Development. – In: SACHS, W. (ed.) *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books, London–New York. pp. 1–23.
- FISCHER F. 1992: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945–1989)*. Ikva Kiadó, Budapest. 389 p.
- FRANK, A. G. 1967: *Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Historical Studies of Chile and Brazil*. Monthly Review Press. New York–London. 343 p.
- GEDEON P. 2004: Társadalmi változás, vagy társadalmi evolúció? Érvék és ellenérvék a társadalmi evolúció elméletéről. – In: SOMLAI P. (szerk.): *Az evolúció elméleti és metaforái a társadalomtudományokban*. Napvilág Kiadó, Budapest. pp. 53–94.
- GOLDTHORPE, J. E. 1975: *The Sociology of the Third World. Disparity and Involvement*. Cambridge University Press. 325 p.
- GOULET, D. 1992: Development: Creator and Destroyer of Values. – *World Development* 20. 3. pp. 467–475.
- GYIMESI Z. 2012: A tér és a hely apóriája. – In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés. Regionális Tudományi Tanulmányok 16*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest. pp. 149–174.
- GYURIS, F. 2014: *The political discourse of spatial disparities. Geographical inequalities between science and propaganda*. – Springer, Cham–Heidelberg–New York. 381 p.
- HOLM, H.-H. 1990: The end of the Third World? – *Journal of Peace Research*. 27. 1. pp. 1–7.
- KENDE I. 1979: *Napjaink százhusz háborúja, 1945–1976*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 155 p.
- LEFEBVRE, H. 1974: *La Production de L'espace*. Anthropos. Paris. 485 p.

- MA, S.-Y. 1998: Third World Studies, Development Studies and Post-Communist Studies. – *Third World Quarterly* 19. 3. pp. 339–356.
- MACFARLANE, S. N. 1999: Taking Stock. The Third World and the end of Cold War. – In: FAWCETT, L. – SAYIGH, Y. (eds.) *The Third World beyond the Cold War. Continuity and Change.* Oxford University Press, New York. 294 p.
- MAGYAR, K. P. 1995: Classifying the international political economy: a Third World proto-theory. – *Third World Quarterly* 16. 4. pp. 703–716.
- MELEGH A. 2002: Mozgó Kelet. Globális térképek és a státustörvény. – In: KOVÁCS J. M. (szerk.): *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon.* Sík Kiadó, Budapest. pp. 103–138.
- MUNI, S. D. 1979: The Third World: Concept and Controversy. – *Third World Quarterly* 1. 3. pp. 119–128.
- PLETSCH, C. 1981: The Three Worlds, or the Division of Social Scientific Labor, Circa 1950–1975. – *Comparative Studies in Society and History* 23. 4. pp. 565–590.
- POWER, M. 2003: *Rethinking Development Geographies.* Routledge, London–New York. 273 p.
- POTTER, R. – CONWAY, D. 2011: Development. In: AGNEW, J. A. – LIVINGSTONE, D. N. (eds.) *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge.* SAGE. pp. 595–610.
- POTTER, R. – BINNS, T. – ELLIOTT, J. A. – SMITH, D. 2008: *Geographies of Development. An introduction to Development Studies.* 3rd edition. Pearson, Prantice Hall. 545 p.
- PREBISCH, R. 1950: *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems.* United Nations Department of Economic Affairs, New York. 59 p.
- RANDALL, V. 2004: Using and Abusing the Concept of the Third World: Geopolitics and the Comparative Political Study of Development and Underdevelopment. – *Third World Quarterly* 25. 1. pp. 41–53.
- RIST, G. 2008: *The History of Development. From Western Origins to Global Faith.* 3rd edition. Zed Books, London–New York.
- ROSTOW, W. W. 1960: *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto.* Cambridge University Press, Cambridge. 178 p.
- SACHS, W. 2009: Introduction. In: SACHS, W. (ed.) *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power.* Zed Books, London–New York. pp. xv–xx.
- SACHS, W. 2011: Fejlődés: egy eszme tündöklése és bukása. – In: BODA Zs. – SCHEIRING G. (szerk.): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény.* Védegylet – Új Mandátum Könyvkiadó. pp. 53–79.
- SAID, E. 2000: *Orientalizmus.* Európa Kiadó, Budapest. 666 p.
- SHARP, J. 2008: *Geographies of Postcolonialism.* SAGE, London. 158 p.
- SMIT, N. 2010: *The Continued Relevance of the 'Third World' Concept.* Manuscript.
- SMITH, B. C. 2003: *Understanding Third World Politics. Theories of Political Change and Development.* Second Edition. Palgrave MacMillan, New York. 319 p.
- SOLARZ, M.W. 2012: 'Third World': the 60th anniversary of a concept that changed history. – *Third World Quarterly* 33. 9. pp. 1561–1573.
- SZENTES T. 1976: *Az elmaradottság és fejlettség dialektikája a tőkés világgazdaságban.* Kossuth Kiadó, Budapest. 500 p.
- SZENTES T. 2011: *Fejlődés-gazdaságtan.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 531 p.
- TOMLINSON, B. R. 2003: What was the Third World? – *Journal of Contemporary History* 38. 2. pp. 307–321.
- VANOLO, A. 2010: The border between core and periphery: Geographical representations of the world system. – *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 101. 1. pp. 26–36.
- WOLF-PHILLIPS, L. 1979: Why Third World? – *Third World Quarterly* 1. 1. pp. 105–115.
- WORSLEY, P. 1979: How many Worlds? – *Third World Quarterly* 1. 2. pp. 100–107.
- ZOMBORY M. 2010: *A nemzeti hovatarozás mint térbeli probléma. Emlékezetpolitika Magyarországon 1989 után.* Doktori disszertáció. ELTE TÁTK, Kézirat. 325 p.

AZ EURÓPAI UNIÓ KOHÉZIÓS ÉS REGIONÁLIS POLITIKÁJA A MAGYAR NEMZETPOLITIKA SZEMSZÖGÉBŐL

SÁGI ZSOLT

EUROPEAN COHESION AND REGIONAL POLICY FROM A NATIONAL
POLITICAL POINT OF VIEW

Abstract

This paper intends to examine how the European Union's structural and regional policy – and especially its frontier development policies – can foster legitimate Hungarian national political ambitions and strategy. In the current situation showing both convergent and divergent tendencies we highlight the main results of European cohesion policy on Hungarian national political objectives gained in the financial period between 2007 and 2013. During this period Hungary played a leading role in the development of border areas and their institutional and legal management as well as in the introduction of new legal formulas. These measures made it possible to enforce national political goals, but because of the lack of synergies between policies and strategies no real successes could be provided. Thus, in the current programming period between 2014 and 2020, institutional position must be maintained, the existing European territorial associations, and cross-bordering capacities should be further developed, and financial resources should be deployed to better promote national political objectives.

Keywords: national policy, structural and regional policy, cohesion

Bevezetés

Jelen írás azt kívánja vizsgálni, hogy az Európai Unió strukturális és regionális politikája, illetve annak egy speciális ága, a határmenti fejlesztések politikája, valamint az azt szolgáló intézmények, források mennyire állíthatók a legitim magyar nemzetpolitikai törekvések és stratégia szolgálatába. A kapcsolat vizsgálatát egyrészt az indokolja, hogy Magyarország csak korlátozott volumenű nemzeti forrást tud a nemzetpolitikai stratégia szolgálatába állítani, másrészt a két szakpolitika célrendszerében közös célok és tevékenységek azonosíthatók annak ellenére is, hogy a két szakpolitika fő célja eredendően eltérő. Igyekszünk alátámasztani vagy megcáfolni, hogy mennyire integrálható, harmonizálható az EU szintjén megfogalmazott kohéziós politika, valamint a nemzetállam szintjén kialakított nemzetpolitika cél- és eszközrendszere, operatív eljárásai, gyakorlata.

A konvergens és divergens trendeket egyaránt mutató helyzetben arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, hogy az EU kohéziós politikája a 2013-ban lezárult hétéves pénzügyi ciklusban hogyan szolgálta, és a jövőben hogyan szolgálhatja a nemzetpolitikai célokat.

A magyarság nemzetpolitikája és nemzetstratégiája

A magyarországi nemzetpolitika formálódása 1990 után

Az 1989-90-es politikai fordulatot követő 2 évtized nemzetpolitikai tevékenységei jórészt kimunkálatlan akcióival, következetlen jellegével, ellentmondásaival szükségszerűen vezetett a töredékes, ambivalens nemzetpolitikai, kisebbségpolitikai eredményekhez. Magyarország formálisan sem rendelkezett két évtizedig össznemzeti szintű jövőstraté-

giával. A több évre, évtizedre előrettekintő, a jövő befolyásolására irányuló, stratégiában való gondolkodás hiánya nem adott össztársadalmi szinten értelmezhető nemzetpolitikai célokat és hatékony eszközöket a mindenkori magyar közösségek kezébe.

Az alapszerződések aláírása és a határon túli magyar autonómia mozgalmak eredménytelensége nyomán a nemzetpolitikában a baloldal a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelmet tekintette viszonyítási pontnak, és a szomszédsági kapcsolatok javításától, valamint magyar pártok kormányzati részvételétől remélte a külhoni magyarság problémáinak kezelését. Ezzel szemben a jobboldal döntően a kulturális nemzet intézményes kapcsolatépítését szorgalmazta és a nemzetiségi kérdés kezelését helyezte előtérbe a szomszédsági kapcsolatokban. A szomszédos országok magyar közösségei kérdéskörének pártpolitikai céloknak való alárendelődése nemcsak az átfogó nemzetstratégia kialakítását és a konszenzus lehetőségét gyengítette, hanem a szakpolitikai logika érvényesülését is. A kérdéskörrel kapcsolatos célok és elvárások többsége nem objektív helyzetértékelésből indult ki, ezért visszatérő politikai kudarcokkal járt és félmegoldásokat hozott (pl. autonómia természetjogi alapon való biztosítása, nemzetegyesítési cél, szülőföldön maradás). E politika kevésbé számolt azzal, hogy politizálásuk tárgya (a magyar nemzet) a különböző országokban élő, rétegzett regionális, politikai, társadalmi csoportok és különérdekek összessége (BÁRDI N. 2007).

Fentiekkel összhangban a magyar külpolitika a 2000-es években döntési kényszerben egyöntetűen az EU integrációs célokat helyezte előtérbe, a kisebbségpolitikai, nemzetpolitikai célokkal szemben. Az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy az EU-tagság olyan elsőrendű érdek az érintett országokban élő magyar kisebbségek számára is és a bilaterális kapcsolatokban is, amelyet mindenképp támogatni kell. Noha az EU csatlakozás után új fórumok nyíltak a magyar kisebbségek érdekeinek képviselésére az EU keretein belül, de ezeken keresztül csak közvetett módon lehet a határon túli magyar kisebbségek jogait érvényesíteni, helyzetét javítani – elsősorban az uniós politikákon, az európai integráció nyújtotta előnyökön (pl. határok átjárhatósága) keresztül (BÁRDI N. 2007).

A szomszédos országok többségének Magyarországgal egyidejű, vagy későbbi EU csatlakozása nem hozta, nem is hozhatta meg azt az áttörést, amely a magyar közösségek helyzetében drasztikus javulást hozott volna. Ennek oka az, hogy egységes, koherens EU szintű kisebbségvédelmi szakpolitikáról nem beszélhetünk, és a téma érzékenységet figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a nemzeti kisebbségek védelme tagállami hatáskörben marad a jövőben is. Az Európai Unió csatlakozáshoz fűzött remények, különösen a határmenti kapcsolatokban nem voltak jogosulatlanok, de ezen túl az adott magyar közösségek hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetét a csatlakozás önmagában nem írta felül. Sőt az új feltételek között a területi, gazdasági egyenlőtlenségek tovább nőhetnek, mivel a legtöbb esetben hiányoznak az intézményi eszközök és a tudás a helyzet kihasználásához.

A nemzetpolitikai stratégia változása 2010 után

Az új magyar kormány 2010–2011 folyamán igyekezett koherens módon megfogalmazni nemzetpolitikai céljait, stratégiáját és megteremtette az ennek megvalósítását szolgáló önálló szakpolitika korábbiaknál egységesebb (KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM 2011) irányait, intézményrendszerét. Az államigazgatáson belül a fő irányító szerep államtitkársági rangra emelkedett (Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkársága), míg a törvényhozásban önálló bizottság jött létre (Országgyűlés Nemzeti Összetartozás Bizottsága) a nemzetpolitikai célok megvalósításának felügyelete érdekében. A nemzetpolitikai koordinációt kormányzati szinten a Nemzetpolitikai Tárcaközi Bizottság végzi. Nagyon fontos előrelépésnek tekinthető, hogy újjáalakultak, kibővültek

a magyar-magyar konzultatív fórumok (Magyar állandó Értekezlet és tematikus szakbizottságai, kisebbségi vegyes bizottságok, Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma, Magyar Diaszpóra Tanács) és új kutatási és támogatási feladatokat ellátó háttérintézmények alakultak (Magyarország Háza, Nemzetpolitikai Kutató Intézet, Bethlen Gábor Alap Zrt.). A fent megjelölt fórumok jó része azonban korlátozott operativitással bír, emiatt kiemelkedő a jelentősége a jövőben az intézményi expanciónak és a határon túli magyar szervezetek mozgósításának.

A 2012. január 1-jétől hatályos Alaptörvényben és a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvényben Magyarország kimondta a magyar nemzet határok feletti összetartozását, az egyszerűsített honosítási eljárással valamennyi magyar számára biztosítja a magyar állampolgárság könnyített megszerzését, a szavazati jog kiterjesztése pedig Magyarország jövőjét illetően is aktív szerepvállalásra szólítja a külföldi magyarságot. A magyarországi nemzetpolitika a következő fontos lépésnek tekinti, hogy a kárpát-medencei határon túli magyar közösségeknek közösségi jogalanyiságra tegyenek szert. A Nemzeti összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. tv. 3. §-a ezt a célt tűzte ki, egyértelműen kijelentve a közösségi autonómia különböző formáira irányuló igények támogatását.

Figyelembe véve a jelenleg követett nemzetpolitikai irányt a kettős állampolgárság és a területi autonómia egymáshoz való viszonyát is érdemes megvizsgálni (BAUBÖCK, R. 2007). Fontos kérdés, hogy összeegyeztethető-e a kettős állampolgárság kiterjesztése a határon túli magyarokra a területi autonómia egyidejű követelésével. A területi autonómia kisebbségi nemzetnek való juttatása tulajdonképpen egy vertikális kettős állampolgárságot hoz létre a területi autonómia lakosai számára, egyet az autonóm részen, egyet pedig a teljes állam területén. Ha az anyaország kiterjeszti az állampolgárságot a határon túli nemzeti kisebbségre, akkor két szuverén nemzetállam közötti horizontális, ha a nemzeti kisebbség területi autonómiát kap, akkor egy szuverén nemzetállamon belüli vertikális kettős állampolgárság jön létre. A hivatkozott tanulmány azt a véleményt fogalmazza meg, hogy a kettős állampolgárság és a területi autonómia inkompatibilis egymással. Ennek a konstellációnak a figyelembe vétele mindenképp indokolt a nemzetpolitika operacionálizálása, a nemzetstratégia megvalósítása során.

A hazai nemzetpolitikai stratégia a kohéziós és regionális politika kontextusában

A nemzetpolitikai stratégia műfaji sajátosságainál fogva természetesen túlmutat a deklaráltan csak a politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági élet fejlesztésének csak egy részét megcélzó kohéziós és regionális politikák szerepén. Utóbbi politikák fő szerepe a különböző területi, de főként regionális szinten mutatkozó társadalmi-gazdasági különbségek mérséklése, az egyenlő(bb) esélyek hosszú távú biztosítása. A 2014-2020-as EU költségvetési tárgyalások során is láthatóvá vált, hogy a kohéziós fejezet tradicionális politikaként van elkönyvelve, mely inkább a tagállamok felzárkózó részének fontos. Ennek ellenére a 2014-2020-as pénzügyi ciklusban jelentős teret nem veszített a kohéziós politika, a hozzá rendelt források volumenben hasonlóak az előző pénzügyi időszakéhoz, ugyanakkor felhasználásának szabályrendszere szigorodott tagállami szempontból.

Ha a nemzetstratégia fő vonalait tekintjük át, akkor látható, hogy az átfogó célrendszer egyaránt érvényes célokat határoz meg mind az anyaországi, mind a határon túli magyar közösségek vonatkozásában. A stratégia átfogó célként a gyarapodó közösségeket nevezi meg, értve ezalatt a népesedési, szellemi/kulturális, gazdasági és jogi/önrendelkezési dimenziókat (specifikus célok). A stratégia a külföldi magyarok vonatkozásában a szak-

politikák teljes repertoárját átfogja. Kijelenthető, hogy a felsorolt intézkedések többsége támogatható és elszámolható az európai strukturális és beruházási alapok (ESB) támogatási rendszerében.

A stratégia cselekvési területeit egyenként vizsgálva az alábbi megállapítások tehetők. A demográfia intézkedési területén a népesedési mutatók javítása, a születések számának növelése, illetve az asszimiláció csökkentése igen speciális, összetett tevékenységeket feltételeznek, amelyek alapvetően a fejlesztéspolitika, regionális politika hatókörén kívül esnek. Közvetett eredményeket azonban elérhet a magyar oktatási, kulturális intézmények fejlesztése, a pedagógusok képzése, az intézményrendszer vonzóvá tétele, amelyek értelmezhető eszközök a kohéziós politika szempontjából is. A szórványok asszimilációjának megállítása során is kiemelt szerepe van az oktatási intézményrendszernek. Az iskolák, óvodák célzott területi fejlesztése, az iskolán kívüli tevékenységek célzott szervezése a magyar tanulók számára, a kulturális kampányok, a civil szféra támogatása, kapacitásainak megerősítése támogatható célokat és tevékenységeket jelent a kohéziós politika dimenziójában is.

Az oktatási ágazat átfogó fejlesztése kulcsfontosságú mind kulturális, mind gazdasági szempontból. Az egységes Kárpát-medencei oktatási tér létrehozását, a magyar nyelvű oktatás mennyiségi kiterjesztését és minőségi fejlesztését, az elérhetőség biztosítását minden tekintetben lehet támogatni az ESB alapokból (pedagógusok képzése, infrastruktúra, tananyagok fejlesztése, létező intézmények funkcionális erősítése, új intézmények létrehozása, szakképzés, felsőoktatás differenciált fejlesztése stb.). A kutatás-fejlesztés, tudományos élet területén a hálózatosodás támogatása, új működési modellek kialakítása, tartós kutatás-fejlesztési intézményközi együttműködések megteremtése szintén a kohéziós politika alapján támogatható beavatkozási területek, beruházási prioritások közé tartozik.

A nemzetstratégia a szintén kulcsfontosságúnak tartott gazdaságfejlesztés területén konkrétan megemlíti és számol az Európai Területi Együttműködés által biztosított határmenti fejlesztési lehetőségekkel is. A stratégiában megfogalmazott cselekvési területek, a vállalkozásfejlesztés különböző szegmensei (információ-ellátás, képesség-fejlesztés, működtető-bevonás, elérhetőség javítása) jól illeszkednek az ESB alapok tematikus prioritásaihoz.

A további megjelölt cselekvési területek (mezőgazdaság, környezetgazdaság, turizmus, kultúra, civil szervezetek – egyházak, ifjúság, média, sport) közül elsősorban a nemzeti/tagállami hatáskörbe tartozó kultúra, média és a sport területei azok, ahol a közvetett támogatási célok azonosítása szükséges. A többi ágazat közvetlenül támogatható.

E fentieket összefoglalva a kohéziós politika a közös agrárpolitikával kiegészülve szinte teljes mértékben le tudja fedni a nemzetstratégiában megfogalmazott célokat és tevékenységeket. A siker kulcsa az a finomhangolás, amely lehetővé teszi, hogy a nemzetstratégiai megközelítést összehangoljuk a legitim, bevett támogatás- és fejlesztéspolitikai dimenziókkal. Ennek ki kell terjednie a két rendszer döntés-előkészítő, döntési mechanizmusaira, az optimalizált és koordinált forrásfelhasználásra, az intézményesülés különböző formáira és a professzionális humán kapacitások biztosítására.

A határon túli magyar nemzeti közösségek saját nemzet- és fejlesztési stratégiái

A szomszédos államokban élő magyar közösségek közül a nemzetstratégia alkotás kérdésben a legaktívabbak a vajdasági magyarok, akik már 1992-ben háromszintű autonómia tervezetet készítettek. 2008-ban a vajdasági Magyar Koalíció új autonómia koncepciót készített. A dokumentum legfontosabb pontjai a perszonális autonómia, regionális öngazgatás, vagyis a területi autonómia, a politikai autonómia, a szavatolt parlamenti helyek, valamint a Vajdaság autonómiájának kérdése, a helyi önkormányzat megvalósítása.

A 2010-es kormányváltást követő határozott anyaországi nemzetpolitikai törekvések hatására újra megerősödött a nemzetpolitikai keretrendszerek kialakítása a Kárpát-medencei határon túli magyarság közösségeiben. A vajdasági Magyar Nemzeti Tanács már ágazati politikákat is készített (Oktatásfejlesztési Stratégia 2010-2016, Kulturális Stratégia 2012-2018, Vajdasági Magyar Médiastratégia 2011-2016, Nyelvhasználati Stratégia 2012-2017, Vajdasági Magyar Civil Stratégia 2012-2018, Felnőttképzési Stratégia 2012-2017, Népesedési Akcióterv 2013-2017), és Szlovákiában a Most-Híd párt 2013 végén mutatta nemzetpolitikai stratégiáját (Vízió 2016).

A többi kisebbségben élő magyar csoport – jóllehet a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetségének 2013-ban elfogadott programja nemzetpolitikai stratégiaként is értelmezhető – e területen kevésbé volt aktív. Szlovéniában és Horvátországban élő magyar közösségek többek között kis létszámuknak és ezért kisebb politikai jelentőségüknek köszönhetően nem készítettek átfogó stratégiai cselekvési tervet. Ukrajnában a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség programja ugyan ad egyfajta stratégiai keretet, de ez nem tekinthető részleteiben kidolgozott dokumentumnak.

Az EU kohéziós politikai támogatási rendszer konkrét tapasztalatai és javaslatai az új programozási időszakra

A 2007-2013 közötti időszak EU-s társfinanszírozású programjainak tapasztalatai nemzetpolitikai szempontból

Akár az egyéni, akár a közösségi szinten megfogalmazható nemzetpolitikai célokat nézzük, a 2007-2013-as időszakban elviekben a kohéziós politika forrásai, cél- és eszközrendszerre adhatott lehetőséget a határon túli magyar nemzeti közösségek fejlődésére a szomszédos EU tagállamokban. A 2007-2013-as programozási időszakban az egyes EU tagállamok és az EU között megkötött ún. Nemzeti Stratégiai Referenciakeret (NSRK) a legjelentősebb fejlesztéspolitikai dokumentum, amelyben meghatározott célokat az egyes operatív programok (OP) hajták végre. Ha a határon túli magyar közösségek létszámát, társadalmi-gazdasági problémáik volumenét nézzük, akkor leginkább Románia és Szlovákia fejlesztési keretdokumentumai fontosak ebben az időszakban, de természetesen korlátozottabb jelleggel Ausztria és Szlovénia NSRK-e és operatív programjai is vizsgálatra érdemes tényezők a nemzetpolitikai törekvések szempontjából.

A jelentős magyar kisebbséggel bíró környező EU tagállamok stratégiai cél- és eszközrendszerében minimális utalások találhatók az etnikai-kulturális megközelítésre, azok is jórészt a romák társadalmi-gazdasági problémáit elemzik. Magyarországnak közvetlen lehetősége nem volt e fejlesztési stratégiák befolyásolására, és a 2000-es évek nemzetpolitikai jellemzői miatt a közvetett, a szomszédos EU tagállamokban működő magyar politikai, szakmai és civil szervezeteken keresztül történő befolyásolás sem volt jellemző. Így célzott, a mindenkor anyaországi és a környező államok magyar nemzeti közösségei nemzetpolitikai törekvéseihez csak esetlegesen tudtak hozzájárulni az EU Kohéziós és Strukturális Alapjaiból finanszírozott fejlesztések.

Példaként tekintsük meg Románia 2007-2013-as programozási időszakának eddigi fő tervezési és végrehajtási tapasztalatait. Ha a legfontosabb céloknak a romániai magyarság nemzetpolitikai célrendszeréből a többszámú önálló érdekérvényesítését, önrendelkezését és területi-politikai autonómiáját tekintjük, akkor elmondható, hogy Románia NSRK dokumentuma elviekben tartalmazza azokat a fejlesztési lehetőségeket, amelyekből a magyar nemzeti közösség is profitálhatott volna a fenti célok vonatkozásában. A kiegyenlített

területi fejlődés támogatásának célja alatt azonosítható a természeti és kulturális örökség védelme és hasznosítása is. Az NSRK az adminisztratív kapacitások fejlesztését is célozza, amelyet önálló operatív program szolgál. Az operatív program 2. prioritása támogatja a szakágazatok decentralizációját és a közszolgáltatások minőségének és hatékonyságának fejlesztését. A területi stratégia középpontjában a nemzeti városhálózat fejlesztése áll, a növekedési pólusok és övezetek fejlesztése céljából.

Ugyanakkor az egyik jelentős romániai operatív program (2007-2013-as Humán Erőforrás Operatív Program) példáján látható, hogy a partnerségi folyamatait összegző fejezet egyetlen magyar szervezetet sem említ a tervezési együttműködés során. A román hatóságok arra is gondosan ügyeltek, hogy a partnerségi fórumok elkerüljék a székelyföldi helyszíneket. Ennek eredményeképp noha a felsorolt fejlesztési célok jó része nemzet(iség)-politikai szempontból is értelmezhető, azok specifikálása és tudatos megvalósítása a magyar közösségi célok érdekében még várat magára. A NUTS II (regionális) szinten értelmezett kohéziós és regionális politika célzott nemzetpolitikai felhasználásának legnagyobb jelentősége Romániában lenne, figyelembe véve a következő két alapvető tény: Egyrészt a romániai magyarság területi elhelyezkedése részben atipikus, azaz nem(csak) az államhatárt követi, így a Székelyföld tömbmagyarsága és Dél-Erdély szórványmagyarsága a román-magyar határtól messze, nem határrégiókban települ. Ebből következően a romániai magyar közösség nagyobb része fejlesztésére csak a román állam egyedüli tervezési és végrehajtási kompetenciájába eső regionális, és országos hatáskörű ágazati operatív programok által biztosított források használhatók, a közös irányítási kompetencia alá eső Európai Területi Együttműködés célkitűzés forrásai viszont nem.

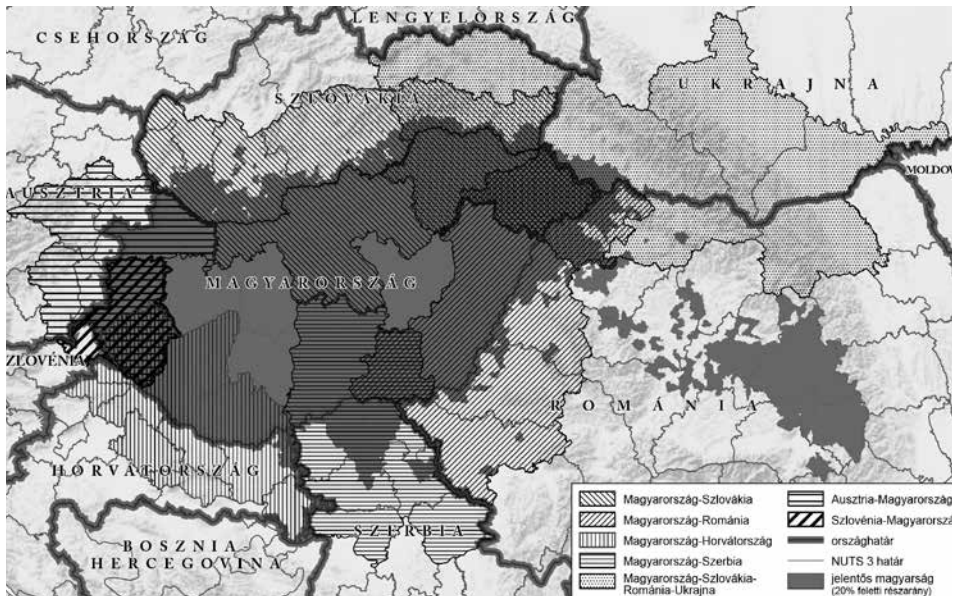
További súlyos gond, hogy Románia az EU tagok közül a 2013-as év végi adatok alapján a legrosszabbul teljesít a források felhasználásának arányát tekintve, ún. abszorpciós rátája a kifizetett támogatások tekintetében mindössze 29,8%, messze lemaradva a többi EU tagállamtól. Szlovákia mutatója is a rosszabbul teljesítő tagállamok szintjén van. Ez természetesen jelentősen befolyásolja a magyar közösség fejlődésének lehetőségeit is, a potenciális fejlesztési források elvesztése minden állampolgárt és közösséget sújt.

Fentiek alapján leszögezhetjük, hogy általában, de különösen Románia esetén kiemelt jelentőségű lehet annak elérése, hogy a magyarországi nemzetpolitikai stratégia, a szomszédos országok magyar közösségeinek stratégiái, valamint EU-tag szomszédos országok kohéziós politikát megvalósító stratégiái és programjai az eddigieknél jóval tudatosabb és mérhetőbb módon kerüljenek összhangba, érvényesítve a magyar nemzetpolitikai érdekeket.

A 2014-2020 közötti európai kohéziós politika, mint a nemzetpolitikai stratégia támogatásának eszköze

A 2014-2020-as programozási időszakot meghatározó, kohéziós politikával kapcsolatos rendeletek 2013 végén jelentek meg. Az ún. európai strukturális és beruházási alapokból (ESB alapok) Magyarország kohéziós allokációja 20,56 Mrd euró. A szomszédos országok is jelentős kohéziós forrásban részesültek. A számottevő magyar kisebbséggel rendelkező országok közül Románia 21,8, Szlovákia 13 Mrd euró támogatásban részesül. Szlovénia, Ausztria egy nagyságrenddel kisebb támogatást tudhat magáénak (1,1 és 2,8 Mrd euró), míg Horvátország jelentősebb összeget, 8 Mrd eurót kapott. Szerbia és Ukrajna nem lévén EU tagok, csak az Európai Területi Együttműködés célkitűzésre az EU tagállamokban allokált összegekben (határmenti együttműködések, ebből interregionális programokra 0,5 Mrd Euró), az Előcsatlakozási Támogatási Eszközben (IPA) és az Európai Szomszédosági és Partnerségi Eszközben (ENPI) bízhatnak. Fentiek alapján elmondható, hogy a rendelke-

zésre álló EU-s fejlesztési források mindenhol lehetőséget adnak arra, hogy a határon túli magyar közösségek továbbra is jelentős volumenű fejlesztések kedvezményezettjei legyenek.

1. ábra A területi társulások lehetséges színterei és a legalább 20% magyar lakossal rendelkező térségek
 Figure 1 Potential areas of spatial associations and areas with higher ratio (>20%) on Hungarians

A 2014-2020-as időszakban az ún. partnerségi megállapodások (PM) a meghatározó stratégiai keretdokumentumok az EU tagállamokban megvalósuló fejlesztéspolitika számára. Az ESB-alapok támogatásával a Partnerségi Megállapodást operatív programok (OP-k) keretében kell végrehajtani, hasonlóan a 2007-2013-as időszakhoz. A partnerségi megállapodások, valamint a kapcsolódó ágazati és regionális operatív programok tartalmának befolyásolására a nemzetpolitikai célok támogatása érdekében az anyaország számára közvetlen eszközként a helyi magyar közösségek aktív részvételének ösztönözése áll rendelkezésre a programtervezési és végrehajtási partnerségen keresztül. A magyar nemzetpolitika stratégiai kerete egyértelműen azt az irányt jelöli meg, hogy a magyar közösségek minél nagyobb mértékben döntsenek az őket érintő kérdésekben. Ebből a szempontból kiemelt figyelmet érdemes arra fordítani, hogy a szomszédos országokban élő magyar közösségek elfogadott és az anyaországgal összhangban lévő nemzeti stratégiával rendelkezzenek. Fontos célkitűzés lenne, hogy a szomszédos államok a fejlesztéspolitikájuk megvalósítása során minimálisan azonos, esetleg pozitív diszkriminációs feltételeket biztosítsanak a magyar kisebbség által lakott területeknek.

Magyarország Partnerségi Megállapodásában lefektetett fő célokkal való szinergia kialakítása is fontos szempont a határon túli magyar közösségek számára. Mivel az ESB alapok 11 tematikus célkitűzést kell támogassanak minden tagállamban, ezért a célkitűzések közötti differenciálás és forrásallokáció a meghatározó a tagállami fejlesztési „kataszter” kialakításakor. Magyarország egyértelműen elköteleződött a gazdaság- és vállalkozásfejlesztés mellett, a források többségét, kb. 60%-át allokálva az ezzel összefüggő operatív programokra. Ezt a prioritást célszerű lenne figyelembe venni a szomszédos országok magyar nemzeti közösségeinek is.

A gazdaság- és vállalkozásfejlesztést már a 2011-es Új Széchenyi Terv (ÚSZT) is kiemeli, egyik fő programjává teszi (NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM 2011). Az ÚSZT Vállalkozásfejlesztési programja megcélolta a magyarországi székhelyű, Kárpát-medencei és európai gazdasági hálózatok kialakítását. Az ÚSZT Vállalkozás-fejlesztési programja külön Kárpát-medencei térség Gazdaságfejlesztési övezet alprogramot is tartalmaz és kiemeli a Kárpát-medencei Térség szintjén való tervezés és szervezés új dimenzióját. Az Új Széchenyi Terv jelzi annak felismerését, hogy a határon túli magyarság megmaradásának ügye nem pusztán az identitás-megőrzés támogatásának kérdése, hanem ugyanolyan mértékben gazdaságpolitikai kérdés is. Az ÚSZT célul tűzte ki, hogy a 2014-2020-as programozási időszak stratégiai tervezésekor a Kárpát-medencei Térség Gazdaságfejlesztési Program prioritásait is figyelembe vegyék. A 2014-2020-as programidőszak operatív programjai jól reflektálnak a fent megfogalmazott célokra. A Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Programban szerepel a határon átnyúló klaszterek, beszállítói hálózatok, turisztikai desztináció menedzsment szervezetek, valamint egyéb vállalati együttműködések kialakítása és továbbfejlesztése, az egészségügyi fejlesztések, a szak- és felnőttképzési együttműködések támogatása. A program külön kiemeli a határon túli magyarul beszélő közösségeket is támogató fejlesztések előnybe részesítésének szempontját. Az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Programban a határon túli dimenzió a kutatás-fejlesztés területén megjelenő intézkedés és a pedagógus életpályával összefüggő alintézkedés kapcsán jelenik meg.

A tervek szintjén a koherens és célzott cselekvés tehát biztosított a 2014-2020 közötti időszakban, azonban sok múlik azon, hogy milyen szereplőket sikerül bevonni a tervek végrehajtására, és a megvalósításban szereplők érdekközössége létrehozható-e.

Az Európai Területi Együttműködés, a határon átvélő együttműködés kerete

A 2007-2013-as programidőszak tapasztalatai

Eltérően a környező EU tagállamok NUTS II (regionális) és NUTS I (makroregionális vagy országos) szinten érvényesített kohéziós politikája befolyásolásának közvetett lehetőségeitől az Európai Területi Együttműködés már a 2007-2013-as programidőszakban is konkrét eszközt adott Magyarországnak a határmenti térségek, és így közvetve a magyarok lakta területek fejlesztéseinek meghatározására. Az Európai Területi Együttműködés (ETE) a 2007-2013-as programidőszakban jelent meg önálló, harmadik célkitűzésként a strukturális és kohéziós politikában.

Az egyes államok igen eltérő képet mutatnak területük, így a határ menti térségek közigazgatási megszervezésében, illetve az egyes közigazgatási szintekhez rendelt önkormányzati, öngazgatási jogosítványok vonatkozásában. Az állami decentralizáció foka alapvetően határozza meg a határmenti együttműködések lehetőségeit. A határ menti térségek fejlesztése, együttműködés szempontjából a NUTS III szint (megye) jut kiemelt szerephez, ellentétben a tagállami kohéziós és strukturális fejlesztésekkel, ahol a NUTS II (régió) szint a meghatározó. A kelet-közép-európai államok alapvetően centralizált területi közigazgatási berendezkedése mellett decentralizált intézményekkel és jogkörökkel elsősorban a megyék rendelkeznek, így az önkormányzatiság birtokában érdemi ráhatásuk lehet az Európai Területi Együttműködés alatt megvalósuló programok kialakítására és végrehajtására az adott nemzetállamok vezető szerepe mellett.

Romániában a 41 megye felett létrehozott 8 fejlesztési (NUTS II) és 4 makrorégió (NUTS I) nem rendelkezik érdemi közigazgatási jogosítványokkal. A romániai megyék

vezetését viszont a megyei tanácsok látják el, amelyek a helyi ügyekért felelnek, így az önkormányzatiság jelen van. Szlovákia 1996 óta 8 kerületre (kraj) oszlik (NUTS III), melyek 2002 óta bizonyos fokú önrendelkezéssel bírnak. E fölött statisztikai céllal 4 NUTS II-es statisztikai régió (regióny vagy oblasty) lett létrehozva. Ukrajnában (eltekintve a jelenlegi belpolitikai helyzet következményeitől) hivatalosan 24 régió/tartomány (oblaszty) egy autonóm köztársaság található, a tartományokat/régiókat a központi közigazgatás irányítja, vezetőjét az elnök nevezi ki. Szerbia 2 autonóm tartományra és 29 körzetre (okrug) oszlik. A Vajdaság Autonóm Tartomány 7 körzetet foglal magába. A körzetek semmilyen önkormányzatisággal nem rendelkeznek, az autonóm tartomány viszont önálló kormánnyal és parlamenttel is bír. Horvátország, Szlovénia és Ausztria magyarsága olyan kis létszámú, hogy a területi önkormányzatiságuk nem éri el a NUTS III-as szintet.

A fent vázolt közigazgatási struktúrák figyelembe vételével fontos annak vizsgálata, hogy az európai regionalizáció, a „régiók Európája” mennyire tud érvényesülni a környező országokban. A fejlesztéspolitika és a nemzetpolitika közös keresztmetszetében különösen annak a relációnak a vizsgálata indokolt, hogy a kisebbség egésze politikai és közjogi értelemben milyen mértékben vált és válhat a közeljövőben egyenjogúvá az illető állam többségi nemzetével. Az európai regionalizációs folyamatok hozzájárulhatnak a politikai közösségképződés átrétegződéséhez, az országon belüli területi-politikai közösségek átalakulásához. Ezek a folyamatok a magyar nemzeti közösségek jogi és politikai státusát differenciáltan érinthetik és az újonnan megalakuló területi-politikai közösségek intézményesülésével léphetnek szinergikus kapcsolatba. A különböző területi entitások, így a régiók (NUTS 2-es szint) politikai-közigazgatási státusának alapjául szolgáló területi-politikai közösségek és a részüket alkotó magyar nemzeti közösségek viszonya, valamint az, ahogy e közösségek és szervezeteik részt vesznek a területi közösség politikai identitásának kialakításában, többféle politikai viszonyt is mutathat. Ennek alternatívái az adott régió multikulturális jellegének elismerésétől az alkotmányosan biztosítékokkal is rendelkező etnoregionális autonómiáig terjed (BAKK M.–ÖLLŐS L. 2010).

A nyelvi-etnikai értelemben vevyes, de regionális kohézióval rendelkező területi-politikai közösségek esetében az intézményesülés konzociatív modellje is megvalósulhat, amelyben a kulturális autonómia intézményesítésére a regionális intézményrendszer kontrollja alatt, annak intézményeibe ágyazottan kerül sor. Érdemes történelmi távlatban is szem előtt tartani, hogy egy kezdeti regionalizáció új irányt adhat a regionalizmusnak mint politikai törekvésnek, és ez közép- vagy hosszabb távon a felülről végrehajtott regionalizáció etnikai szempontú átrendezését is meghozhatja.

Az ETE célkitűzés alá eső programok a regionalizáció és tudatos alkalmazással a nemzetpolitikai fő eszközeivé válhatnak. Az ETE programok specifikus jellemzője, hogy nem nemzeti programok, hanem két- vagy több ország közös programjairól van szó. A programok nemzetközi jellegéből fakad, hogy a tervezésük kapcsán az érintett két- vagy több ország képviselőiből álló közös programozási bizottságokat/munkacsoportokat állítottak fel, amelyek felelősek voltak a program kidolgozásáért és az Európai Bizottság számára történő benyújtásáért. A programok végrehajtása is közös keretek mentén történik, melyekért elsősorban a programban részt vevő országok delegáltjaival működő Közös Monitoring Bizottságok felelnek.

A 2007-2013 közötti programozási időszakban az ETE célkitűzés keretén belül magyar részvétellel 6 határ menti kétoldalú, 2 transznacionális (közép- és délkelet-európai) és 4 interregionális program kerül kidolgozásra. Ezen kívül egy 4 oldalú – a Strukturális és Kohéziós Alapoktól függetlenül létrehozott –, Európai Szomszédosági és Partnerségi Eszközből finanszírozott határmenti program végrehajtása van folyamatban. Magyarország a határmenti és a transznacionális programok 2007-2013 közötti finanszírozására közel

300 millió eurót kapott, amit a jogosult területek lakosság-számának arányában osztottak fel az egyes programok között. Magyarország 2007 és 2013 között összesen öt határmenti és egy transznacionális program esetében ad otthont a programok menedzsment-szervezeteinek (Irányító Hatóság (IH), Közös Technikai Titkárság (KTT), Ellenőrzési Hatóság, Kifizető Hatóság), amely más országokkal való összehasonlításban jelentős aránynak számít. Kimutathatóan magas a magyar vezető kedvezményezettek száma azon programok esetében, ahol az Irányító Hatóság feladatait Magyarország látja el. Ugyanez igaz a határon túli magyarság támogatására is. Ezért az Európai Unió által társfinanszírozott határmenti és transznacionális programok Magyarország számára nemcsak fejlesztés- de nemzetpolitikai jelentőséggel is bírnak. Mindezek alapján kiemelkedő nemzeti érdekünk, hogy ezen programok végrehajtásában betöltött vezető szerepünket a 2014-2020-as költségvetési ciklus idejére is megőrizzük. Magyarország vezető helyzetét az ETE programok vonatkozásában elsősorban annak köszönheti, hogy egy konszolidált, jól teljesítő rendszert működtet, amely megfelelő szakmai tapasztalattal és kapacitással rendelkezik.

Az Európai Területi Együttműködés eredményességét új jogi forma is segítette a 2007-2013-as programozási időszaktól, az ún. Európai Területi Együttműködési Csoportosulás, vagy Európai Területi Társulás (ETT). Az ETT az Európai Unió első olyan jogi eszköze, mely jogi személyiséget és -keretet nyújt az európai önkormányzatok és régiók együttműködésére, az uniós támogatások hatékony felhasználására. A csoportosulás legalább két tagállam szereplőit (helyi önkormányzat, regionális hatóság vagy az állam) fogja közös szervezetbe. Az ETT jogi személyiséggel és teljes jogképességgel rendelkezik, önálló jogalanyként léphet fel. A csoportosulás saját költségvetéssel, szervezettel és szerződő képességgel rendelkezik. Nem EU tag országok jogalanyai szintén részt vehetnek csoportosulásban, amennyiben a harmadik ország jogszabályai vagy a tagállamok és a harmadik országok közötti megállapodások ezt lehetővé teszik. Magyarországon jelenleg 12 Európai Területi Társulás van bejegyezve, további két szlovákiai ETT-ben van magyar résztvevő. A magyar-szlovák határszakaszon összesen 9 ETT tevékenykedik, ilyen nagyságrendű aktivitás egyetlen más EU határszakaszon nem figyelhető meg. Magyarország élen jár az ETT-k bejegyzése, létrehozása terén, azonban jelen időszak nagy kihívásai közé tartozik ezen szervezetek működtetése, önmaguk önálló fenntartása, intézményrendszerük és kapacitásuk kiépítése, az irányítási tapasztalatok megszerzése, önmaguk szélesebb körben történő elfogadtatása. A menedzsment struktúra regionális/határközeli jelenlétének fokozása fontos teendő, melyben az ETT-k fokozatos megerősítése, helyzetbe hozása elkerülhetetlen. Ez a kapacitásfejlesztés nemzetpolitikai szempontból is kulcskérdés lehet.

A 2007-2013-as programidőszak határ menti együttműködési programjait már több értékelés vizsgálta, amely komoly hiányosságokat állapított meg a programok hatékonyságával, fenntarthatóságával és határon átnyúló jellegével kapcsolatban. A Szlovénia-Magyarország, Ausztria-Magyarország és Horvátország-Magyarország relációkban végzett vizsgálat (INTERACT POINT VIENNA 2010) megállapította, hogy néhány programban volt csak megfigyelhető a stratégiai szemlélet a projektek generálása során. A fő kihívás továbbra is a konszenzus elérése az együttműködő országok között. A vezető partner elv azzal járt, hogy a felelőségek egy része is átkerült a vezető partnerhez. A vezető partnerekkel szemben támasztott megnövekedett követelmények a tapasztaltabb szervezeteknek kedveznek, melyek hatékony kapacitásokkal és forrásokkal bírnak. A projektek kiválasztása során a legerősebb hatása a regionális szereplőknek van, akik sokszor informális alkuakat kötnek (indikatív forráselosztás) annak biztosítására, hogy minden régió biztosan részesüljön a forrásokból.

A Magyarország-Románia Határon átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 értékelésének fő tapasztalatai alighanem érvényesek más relációkban is (KPMG 2013). A program beavatkozási területe rendkívül széleskörű volt, ami nagyon diverzifikált projekt

portfólióhoz vezetett, nagyfokú fragmentáltságot eredményezve. A regionális jelentőségű fejlesztések száma nagyon csekély, inkább helyi jelentőségű projekteket valósítottak meg. Számos területen (közlekedés, egészségügy, vállalkozások támogatása) a fejlesztések relevanciája ellenére csekély és nem fenntartható eredmények születtek az eltérő nemzeti szabályozásnak és finanszírozási feltételeknek köszönhetően. Több programterület kihasználása is kihívásokat okozott, a megvalósított projektek nem érték el a kritikus tömeget, ami korlátozta a hatásukat. A nemzeti gazdasági környezet is erősen befolyásolta a projekteket. Összefoglalva a pénzügyi és forrásallokációs sikerek ellenére az eredmények és hatások, fenntarthatóság dimenziójában talán több negatívum sorolható fel, mint tartós eredmény.

A területi koncentráció erősen tetten érhető a program megvalósulásában. Ugyan a program kedvezményezettjei mintegy 180 településen találhatók meg a határ két oldalán, de a források felhasználása egyértelműen a nagyvárosokban és a határ közelében koncentrálódik. Természetesen a koncentráció foka függ a fejlesztés, beavatkozás típusától is: a kutatás-fejlesztés, a kommunikációs fejlesztések, az üzleti együttműködések, a foglalkoztatási projektek, valamint az egészségügyi fejlesztések koncentrációs szintje magas, míg a közösségek közötti együttműködések, a környezetvédelmi beruházások és a közlekedési fejlesztések decentralizált képet mutatnak. A 10 millió eurót meghaladó forrásfelhasználással messze kiemelkedik Nagyvárad (31 m €), Debrecen (20,3 m €), Szatmárnémeti (16,3 m €), Szeged (14,3 m €), Nyíregyháza (12,6 m €) és Arad (11,2 m €). Ezek a városok és a további megyeszékhelyek az együttműködés motorjai lehetnek, kiterjesztve a intenzív kooperációt a sok esetben hátrányos helyzetű városkörnyékekre is.

A határon túli magyar közösségek fejlődése szempontjából a román reláció után a Magyarország-Szlovákia Határon átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 eredményeinek értékelése is kiemelt fontosságú. A források legnagyobb része a turizmus (17,4%), a közlekedés (17,1%), a környezetvédelem (15,5%), az üzleti együttműködés (12,4%), a természetvédelem (10,4%) és a határfolyókon átívelő infrastruktúra (9,5%) fejlesztésére fordítódott. Az együttműködésben érintett terület legfejletlenebb részére (Kassai kerület, 15%, Borsod-Abaúj-Zemplén megye 18%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 0,6%) jutott a program forrásallokációjának egyharmada, ami tevékenyen hozzájárulhat a regionális különbségek csökkentéséhez. átlag feletti támogatás jutott még a nyitrai, besztercebányai kerületbe és Nógrád megyébe is. A projektek jelentős része folyó finanszírozási gondokkal küzdött, mi a forrásfelhasználás késéséhez vezetett. Sok a módosítási igény, a projektek előkészítettségi foka nem volt megfelelő, a hatósági engedélyezés nem volt előkészített. A jelentősebb, határon átnyúló infrastrukturális fejlesztések hosszadalmas egyeztetést igényeltek. Mindez jelzi, hogy a következő időszakban mind az EU szintű, mind a nemzeti szintű szabályozásban számos tennivaló van (adminisztratív egyszerűsítés, jogszabály-harmonizáció, hatékonyabb finanszírozás kialakítása stb.).

A határ menti együttműködések jövője a 2014-2020-as programozási időszakban

Az ambivalens eredmények ellenére az Európai Unió elkötelezett a programok folytatása mellett, így a 2014-2020-as programozási időszakban tovább nő az Európai Területi Együttműködés szerepe. Bár még mindig elenyésző az ETE részesedése a kohéziós politika költségvetéséből, fontossága növekszik, kereteit 30%-kal növelték. A határmenti és transznacionális fejlesztések megvalósulását a 2014-2020-as kohéziós politikai jogszabálycsomag külön szabályozza (1299/2013/EU és a 1302/2013/EU rendeletek). Összességében a szabályozás terén sok minden nem változik. A műveletek kiválasztásának feltételeit egyértelművé kell tenni és biztosítani kell, hogy csak ténylegesen közös műveletek legyenek kiválasztva.

A tagállamoknak ki kell alakítani a költségek támogathatóságára vonatkozó szabályok egyértelmű hierarchiáját, amelynek a szabályok uniós szintű vagy egy együttműködési program egészét érintő megalkotása felé kell mutatnia. A tagállamokat ösztönzik arra, hogy az irányító hatósági feladatokat az ETT-kre ruházzák, és a területi csoportosulásokat bízzák meg azzal, hogy irányítsa az együttműködési program azon részét, amely az adott ETT hatálya alá tartozó területre vonatkozik. Minden egyes határon átnyúló együttműködési és transznacionális program esetében az egyes programokat illető Európai Fejlesztési Alap (ERFA) forrásainak legalább 80%-át az ún. tematikus célkitűzések közül legfeljebb négyre kell összpontosítani.

A 2014-2020-as időszakban az előző pénzügyi periódushoz hasonló nagyságrendű forrást kapott Magyarország az Európai Területi Együttműködés megvalósítására, mintegy 318 millió eurót. Természetesen a szomszédos országok allokációit is kalkulálni szükséges. Ez a pénzügyi volumen az erős magyar intézményrendszeri pozíciókkal megalapozhatja a nagyságrendi előrelépés lehetőségét a programok eredményeit és hosszú távú hatásosságát illetően.

Nagyon fontos megjegyezni, hogy a határmenti programok végrehajtása során minden olyan innovatív eszköz alkalmazása kiemelt jelentőségű, ami az új programozási időszakban biztosított. Ezek közül a legfontosabb az integrált területi befektetés (ITI). Ez teszi lehetővé a tagállamok számára egy vagy több operatív program prioritási tengelyeiből származó támogatások igénybe vételét, biztosítva ezzel egy adott területhez kapcsolódó integrált stratégia megvalósítását. Az integrált területi befektetés egyrészt rugalmasságot biztosít a tagállamoknak az operatív programok kialakítása során, másrészt az egyszerűsített finanszírozás által lehetővé teszi az integrált intézkedések hatékony megvalósítását. Az ITI alkalmas az Európai Területi Együttműködés (ETE) keretében történő intézkedések megvalósítására, mivel lehetővé teszi az adott terület igényeire szabott intézkedések támogatását. Alkalmazható például az integrált városfejlesztési stratégiák megvalósítására a határokon átnyúló városok esetében (ld. Komárom) is. Mindig figyelembe kell venni azonban az együttműködés körülményeit is. Az ETE szabályozása ezért előírja, hogy bármely ITI megvalósításáért felelős területet legalább két résztvevő államhoz tartozó közigazgatási szervnek kell létrehoznia (az ETE szabályozásának 10. cikke).

Nemzetstratégiai szempontból legalább ennyire fontos annak a már korábban is létező szabálynak a kiterjedtebb alkalmazása is, hogy az ETE programok nyitottak a programterületen kívüli partnerek bevonására is. Ez az ún. „20%-os szabály”, amely lehetővé teszi, hogy az ERFA források maximum 20%-a olyan partnerek költségeit fedezze, akik a programterületen kívül tevékenykednek. Ezzel biztosítható azon magyar közösségek bevonása is, amelyek nem a határmenti régiókban, hanem szórványban, vagy a határmenti régióktól távol többen élnek (Székelyföld). Mivel a legtöbb szomszédos országban a magyarlakta területek egybeesnek a határmenti megyékkel és régiókkal, ezért ez a támogatási eszköz értelemszerűen rendelkezésre áll mindenütt.

Összefoglalás

Minden állam saját jól felfogott érdeke kell legyen, hogy nemzeti közössége(i) és polgárai számára biztosítsa a társadalmi-gazdasági élet összes dimenziójában a szellemi és anyagi gyarapodás lehetőségét. A magyar nemzetpolitika formálódása során napjainkra jutottunk el legmesszebbre a koherens és komplex stratégiai szintű cselekvés terén. A magyar nemzetpolitikai és nemzetstratégiai célok koherens egységet alkotnak a további nemzeti szakpolitikákkal (pl. a Kárpát-medencei gazdasági tér vagy oktatási tér megteremtése). A stratégia kiemelt hangsúlyt fektet a kulturális szempontokon túl a gazdaság és az életminőség

fejlesztésére is, mint a magyar közösségek megmaradásának zálogára. A nemzeti forrásokból történő fejlesztések lehetősége azonban meglehetősen szűk a fiskális korlátok miatt.

Az anyaország és a határon túli magyar közösségek fejlesztésében így jut kiemelt szerep az Európai Unió fejlesztési forrásainak és kohéziós politikájának. A határon túli magyar közösségek politikai és gazdasági törekvései, identitásuk megőrzése jól illeszthető és értelmezhető az EU határain belül és külső határain végbemenő regionalizmus folyamatába. Az EU kisebbségvédelmi politikája önmagában nagyon „puha” és közvetett segítőtje lehet a történelmi kisebbségek védelmének és fejlesztésének, mivel az ezzel összefüggő jogosítványok és kompetenciák belátható ideig nemzetállami hatáskörben maradnak. Így értékelődik fel még jobban az EU szintű kohéziós politika, regionális politika szerepe, illetve ennek egy speciális célkitűzése, a határmenti kooperációt támogató Európai Területi Együttműködés. A környező EU-tag országokban a NUTS II szinten megvalósuló regionális operatív programok és országos ágazati programok nem juttatnak lényeges szerepet a kisebbségi entitásoknak, aktoroknak, így a nemzetpolitikai célok érvényesítése esetleges és alacsony hatékonyságú. A 2014-2020 közötti programidőszakban a székelyföldi és dél-erdélyi magyarság érdekében határozottabb nemzetpolitikai érdekérvényesítésre kell törekedni a kohéziós politika tervezése és végrehajtása során.

Ugyanakkor a 2007-2013 közötti időszakban a határ menti fejlesztésekben a magyar fél szerepe meghatározó volt, mind az intézményi, irányítási jogosítványok birtoklásában, mind az együttműködés új jogi formájának (európai területi csoportosulások) meghonosításában. Ez elvileg lehetőséget adott a nemzetpolitikai célok érvényesítésének is, de a szakpolitikák és stratégiák nem kellő szinergiája miatt ez nem vezetett eredményre (még a határmenti, regionális és ágazati operatív programok összhangja sem volt megfelelő). Másrészt a határmenti programok inkább csak a szűkebb értelemben vett határsávban és a nagyvárosokban fejtették ki hatásukat, de sokszor csak lokális vagy regionális, és nem határon átnyúló jelleggel. A 2014-2020-as programozási időszakban a magyar félnek meg kell tartania az intézményi pozíciókat és törekedni kell a határmenti az európai területi társulások szerepének erősítésére, a határmenti kapacitások fejlesztésére. Az előző időszakhoz hasonló volumenű források felhasználását szakmailag eredményesebbé kell tenni és fokozottabban a nemzetpolitikai célok szolgálatába kell állítani.

SÁGI ZSOLT

EMMI Európai Unió Fejlesztések Koordinációjáért és Stratégiáért Felelős Helyettes
Államtitkárság
sagi.zsolt@freemail.hu

IRODALOM

- KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM 2011: Magyar nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete.
- BÁRDI N. 2007: A magyar-magyar párbeszéd keresése – A támogatáspolitikáról. *Regio* 18. 4. pp. 126–164.
- BAUBÖCK, R. 2007: The Trade-off between Transnational Citizenship and Political Autonomy. In: FAIST, T.–KIVISTO, P. (ed.): *Dual citizenship in global perspective* Palgrave Macmillan London–New York pp. 69–91.
- BAKK M.–ÖLLÖS L. (2010): Politikai közösség és kulturális identitás Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában. In: BITSKEY B. (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. Században. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest.* pp. 41–68
- NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM 2011: Új Széchenyi Terv, A talpraállás, megújulás és felemelkedés fejlesztéspolitikai programja, Budapest
- INTERACT POINT VIENNA 2010: Cross-programme evaluation of ETC programmes in South-East Europe – Operational aspects, Final report, Vienna
- KPMG 2013: Hungary-Romania Cross-Border Co-operation Programme – 2007-13 (Final Evaluation Report), Budapest

AZ ÚJ GAZDASÁG TÉRNYERÉSE BUDAPEST VÁROSKÖZPONTJÁBAN

BAJI PÉTER

THE EXTENSION OF THE NEW ECONOMY IN THE INNER CITY OF BUDAPEST

Abstract

This paper regards the new economy as the transformer of the urban landscape and searches for the answer to the following question: How much and how concentrated did firms that are engaged in these activities increase? Beyond the mapping of the knowledge-based economy firms and the impoundment of their concentration areas, further research questions remained: Why are the bounded areas appealing to businesses and how much does the city change on those locations where enterprises concerned with the new economy can be found in a huge number? This paper is filling a gap in recent Hungarian literature, where creative class as a social phenomenon has been examined, but where there has not been overall empirical research on a scale of economical units in the city.

My research has proven that it is the city centre that is preferable to the firms of the new economy. Most parts of the bounded areas have the advantage of good accessibility and in some cases lower prices for properties, but there are some places traditionally dealing with the new economy. The most important lesson was that at locations where businesses of new economy are concentrated the city is changing essentially and buildings are starting to be renewed. Of course the degree of change is showing remarkable inequalities inside Budapest.

Keywords: new economy, creative economy, cultural economy, Budapest

Bevezetés

A nagyvárosok központjaiban végbemenő folyamatok gyakran indikátorai a társadalmi és gazdasági változásoknak, ezért az 1970-es évek óta alakuló és elsősorban a fejlettebb országokban terjedő poszt-fordista termelési rendszer is annyira jelentős hatással van a városok morfológiai megjelenésére, mint az egykori ipari forradalom gyártelepei. Ezt az újfajta termelési rendszert napjainkban az új gazdaság vagy *tudás alapú gazdaság* fogalmával fémjelzik a kutatók (GOLDHABER, M. H. 1997; HUTTON, T. A. 2008; INDERGAARD, M. 2009).

E tanulmány elsősorban az új gazdaságot a városok funkcionális morfológiai átalakítójának tekinti, és arra keresi a választ, hogy az utóbbi években mennyire és milyen koncentráltan terjedtek el Budapesten az ilyen tevékenységekkel foglalkozó cégek. A cégek elhelyezkedésének földrajzi elemzésénél az is kérdés volt, hogy az új gazdaság általam definiált három pillérének tevékenységei (BAJI P. 2014a) mennyire különülnek el a városi térben, illetve milyen viszonyban vannak a korábbi funkcionális zónákkal. A tudás alapú gazdaság cégeinek feltérképezésén és koncentrációs területeinek lehatárolásán túl további kutatási kérdés volt a kutatás során, hogy a lehatárolt mintaterületek a cégek számára milyen vonzó hatással bírnak, illetve mennyire alakul át a város azokon a területeken, ahol az új gazdasággal foglalkozó vállalkozások nagy számban vannak jelen. A kutatás hiánypótló szerepet tölt be az utóbbi évek magyar szakirodalmában, ahol a kreatív osztályt elsősorban mint társadalmi jelenséget vizsgálták (KOVÁCS et al. 2007; KOVÁCS Z. et al. 2011), ugyanakkor nem készült átfogó empirikus felmérés a városon belül tevékenykedő gazdasági egységekről.

Az új gazdasággal kapcsolatos kutatási előzmények

A klasszikus ipari kapitalizmus termelési rendszerének átalakulásáról és jövőbeli irányairól számos kutatás és tudományos vélemény látott napvilágot. Egyes kutatók szerint nem lehetett éles átmenetről beszélni a fordista és posztfordista ipar között, mivel a fordista hagyomány túl mélyen élt a gazdaságban (PIORE, M.–SABEL, C. 1984). Mások szerint viszont ezek a több évtizedes átalakulások egyre inkább egy „új gazdaság” kibontakozása felé mutatnak a fejlettnek nevezett ipari országokban, ahol a gazdaság alapja a kapitalizmus marad, de ez már nem olyan, mint amit eddig ismertünk (GIBSON-GRAHAM, J. K. 1996; MCNEILL, D.–WHILE, A. 2001).

Az új gazdaságot vizsgáló kutatásokban három markáns irányvonalat lehet felfedezni, melyek nem elsősorban a különböző tudományterületekről érkező kutatók szemléleti különbségéből adódnak, hanem inkább három részben eltérő, de egyben összefüggő fogalom köré csoportosulnak (BAJI P. 2014a). Egyes szerzők a technológiai rendszer átalakulására, vagyis az információgazdaságra teszik a kutatásuk fogalmi hangsúlyát (SZABÓ K.–HÁMORI B. 2006; MÉSZÁROS R. 2008). Itt az elsődleges kutatási téma, hogy az egyre fejlődő számítógépek és az internet digitális világa milyen módon hat a gazdaságra, mennyire alakítja át annak struktúráját. A társadalom-földrajzi munkákban jelentős szerephez juthat a hagyományos földrajzi tér és az online tér gazdaságföldrajzának egymásra való hatása (JAKOBI Á. 2010; SINKA R. 2011; BAJI P. 2014b).

A második kutatási irány a *kreatív gazdaság* köré csoportosul. Habár ezen fogalmat elsősorban a közgazdász FLORIDA, R. (2002) publikációi terjesztették el szélesebb körben, az 1990 években több geográfus is foglalkozott a jelenséggel. CLARKE, J. (1991) például a kreatív szolgáltatásokról leírja, hogy nemcsak az egyéniség kibontakozása van e területen dolgozók munkájának fókuszában, hanem a kreatív munkavállalók egy életstílust és fogyasztási preferenciát is reklámoznak a hétköznapi életükkel. A kreatív szolgáltatásokat a termelést elősegítő szolgáltatások egyfajta különleges részhalmozaként definiálja HUTTON, T. A. (1994), BETZ, H. (1992) pedig már az évtized elején egy új posztmodern életvitellel rendelkező új középosztály megjelenését prognosztizálta. A kreatív gazdaság fogalmát központba helyező kutatók tehát az új gazdaságot elsősorban a benne dolgozó munkavállalók társadalmi jellemzésével kívánják megragadni.

A harmadik és egyben legrégebbi kutatási vonalat a *kulturális gazdaság* fogalmával lehet fémjelezni. A közgazdászok már 1973-ban nemzetközi szervezetet hoztak létre a kultúra-gazdaságtan művelői számára (ENYEDI GY. 2002). Habár a közgazdaságtan hagyományos művelői között a kultúra és gazdaság szétválak, mivel azt feltételezik, hogy a gazdaság önmagában hordozza a törvényszerűségeit, napjainkban egyre jobban elismerik, hogy a gazdaság a kultúrába ágyazódik (AMIN, A. 2009). A társadalomtudományok, és így a társadalomföldrajz is egyre nagyobb érdeklődést mutat a kulturális gazdaság kutatása iránt, főleg a városokat érintő vizsgálatokban. A kreatív gazdasághoz hasonlóan e fogalomkör mentén is több geográfus kutatott az 1990-es évtizedben. A LASH, S.–URRY, J. (1994) szerzőpáros például megállapítja, hogy a gazdasági javak nem csak materiális termékek, hanem sok közülük rendelkezik jel- vagy szimbólum értékkel, és ezeket posztmodern javaknak nevezzük. SCOTT, A. J. (1997) a 21. századi urbanizációs folyamatokat a kulturális gazdaság kiterjedésével hozza összefüggésbe, miközben kiterjedt empirikus vizsgálatokat végez az egyesült államokbeli városok kulturális gazdaságát illetően. A kulturális gazdasággal kapcsolatos vizsgálatok elsősorban tehát az új gazdaság új, kulturális hozzáadott értékkel rendelkező termékstruktúrájának vizsgálata felől közelítik meg az említett átalakulást. Itt érdemes kiemelni, hogy a kulturális gazdaságot gyakran a krea-

tív gazdaság részeként definiálják a kutatók, de véleményem szerint az átfedések mellett jelentős fogalmi különbségek is vannak a két kategória között (BAJI P. 2014a).

Az új gazdaság különböző szegmenseinek nagy teoretikusai (pl. Florida, vagy Scott) az elméleteiket nagyvárosi léptékben végrehajtott empirikus kutatásaik eredményei alapján alkották meg. Empirikus vizsgálataikat a városok különböző munkaerő-piaci és ágazati mutatóinak összehasonlításával végezték. FLORIDA, R. (2005) a „Cities and the creative class” című könyvében elsősorban az amerikai városrégiók statisztikai adatait vizsgálja, illetve ezt a vizsgálatot kreatív dolgozókkal való interjúkkal és fókuszcsoportos beszélgetésekkel egészíti ki. Az elemzéseiből kiderül, hogy az Egyesült Államok nagyvárosi régióinak gazdasági növekedését a kreatív osztály térnyerésével lehet magyarázni. A kreatív gazdaságban dolgozók száma pedig a tengerentúlon erősen korrelál a városrégióban élő homoszexuálisok, művészek arányával, illetve a high-tech ipari részesedésével a gazdaságban. SCOTT A. J. (1997) a városok kulturális gazdaságának empirikus vizsgálatánál hasonló módon a nagyvárosok/városrégiók statisztikai adatsorai alapján kimutatta, hogy az Egyesült Államokbeli kulturális gazdaságban dolgozók közel fele a nagyvárosi régiókban dolgozik. Európai nagyvárosokon végzett további kutatások bizonyítják, hogy habár az új gazdaság európai dolgozói nem olyan mobilisak, mint az amerikaiak, mégis a más történelmi háttérrel rendelkező városok átalakulására is erősen hat a kreatív és tudás-intenzív gazdasági szegmensek megjelenése (MARTIN-BERLOT, H. et al. 2010; BONTJE, M. et al. 2011). Az új gazdaság/kreatív gazdaság különböző telephely-választási stratégiáit kutató nemzetközi szakirodalom négy lényeges vizsgálati szempontot emel ki, amelyek a városokban hatnak (KERESNYEI K. – EGEDY T. 2015). Az első az ún. útfüggőség, amelynek lényege, hogy az adott város történelmi múltja és gazdasági tradíciói meghatározzák a kreatív gazdaság betelepülésének irányát. A második a klaszteresedés folyamata egy városban, amikor iparágak egymás közelébe települnek a pozitív externáliák kihasználásának céljából. A harmadik a kemény és puha telepítő tényezők szerepének vizsgálata, ahol a klasszikus telephelyelméletek általi „kemény” telephelytényezők (pl. elérhetőség, tőke, munkaerő) és a „puha” (pl. városi környezet minősége, kulturális milió) vannak összehasonlítva a kreatív cégek vonzásával kapcsolatban. Az utolsó szempont az individuális tényezők és társadalmi hálózatok, melyeknél elsősorban a kreatív dolgozók személyes életpályáját és kapcsolatrendszerét vizsgálják, hogy mennyire befolyásolja ez a lakhely-választási döntéseket a különböző városok között. E tanulmányban kifejezetten az első és harmadik szempont fog megjelenni, mivel a klaszteresedés és egyéni életutak feltárásához további mélyebb kvalitatív kutatás szükséges.

Az új gazdasággal foglalkozó alapvető teoretikus munkáknak igen gazdag utóélete van a városon belüli kutatásokban is. Az új gazdaság szereplői a nagyvárosokon belül megkeresik a piaci logikájuknak megfelelő területet, ahol telephelyet választanak. E léptékben való vizsgálódás azért is fontos, mert megadhatjuk egy város pozícióját az új gazdasággal kapcsolatos verseny szempontjából, de a konkrét cégek nem homogén módon oszlanak el a városok testén belül. Empirikus kutatások bizonyították több nagyvárosban Vancouveről Shanghajig, hogy a városokon belül az új gazdasággal foglalkozó cégek különböző mértékben kisebb városrészekben koncentrálnak (pl. GOSPONDINI, A. 2006; BARNES, T. – HUTTON, T. 2009; ZHENG, J. 2011). Ezeken a mintaterületeken a cégek véletlenszerű egymás közelébe településétől a városrésznyi szervezett klaszterek kialakulásáig láthatunk példákat (HUTTON, T. 2008). Mivel ezek a területek a várostesten belül lehatárolhatók és elkülöníthetők, több esetben vizsgálták az új gazdaság betelepülésének városmorfológiai és dzsentifikációt generáló hatásait is az adott városrészeire (pl. HELBRECHT, I. 1998; HO, K. C. 2009; INDERGAARD, M. 2009; WAITT, G. – GIBSON, C. 2009) Emellett városfejlesztési koncepciókat is építettek fel a kreatív gazdaság vonzására, de ezek valódi sikere – főleg az

európai nagyvárosokban – erősen vitatott (PRATT, A. C. 2009; CASELLAS, A.–PALLARES-BARBERA, M. 2009; SACCO, P.–BLESSI, G. T. 2009).

A hazai szakirodalomban az új gazdaság különböző szegmenseit empirikusan vizsgáló munkák elsősorban országos, vagy a települések szintjénél nagyobb térségi szinten vizsgálódnak (pl. CSATÁRI B.–KANALAS I. 2003; JAKOBI Á. 2007; SÁGVÁRI B.–LENGYEL B. 2008; RITTGASSZER I.–KOVÁCS P. 2010; SINKA R. 2011; KOVÁCS Z. et al. 2011). Emellett kifejezetten a főváros térségére fókuszáló, a kreatív gazdaság szakirodalmi eredményeire támaszkodó több olyan empirikus vizsgálat is született, ahol kifejezetten a kreatív dolgozók vonzásának lehetőségét és Budapestre irányuló nemzetközi migrációs tendenciáit tárták fel (EGEDY T.–KOVÁCS Z. 2009; EGEDY T.–KOVÁCS Z. 2011). Budapest kulturális gazdaságának lehetőségeiről írt elemzést LUKOVICH T. (2005), aki csoportba szedve vázolta azokat a fejlesztési lehetőségeket, melyekben a főváros a kulturális gazdaság különböző szegmenseiben versenyképes lehet. CZIRFUSZ M. (2014) Budapesten belül három, viszonylag ismert kreatív gazdasághoz kötődő terület fejlődési pályájának esettanulmányát írja le, és fogalmaz meg kritikákat a kreatív gazdaság fejlesztési hívszavainak poszt-szocialista átvételével szemben. Budapestről még nem készült olyan átfogó kutatás, amely kifejezetten a városban belül elhelyezkedő cégek és klaszterek helyét, és hatásait tárta volna fel a kerületi szint alatti léptékben. Erre a hiányra igyekeznek empirikus módszertant és elemzési lehetőséget találni a tanulmány.

Adatbázis és módszertan

A tevékenységi körök besorolása

Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban az új gazdaság tevékenységi köreinek több féle besorolása létezik. E besorolások egyik jellemzője, hogy az adott fogalomcsoporttal (pl. kreatív gazdaság) foglalkozó kutatók között nincs egy általánosan elfogadott koncepció az ágazat konkrét tevékenységeinek besorolására (lásd bővebben BAJI P. 2014b). A másik jellemző, hogy az új gazdaság három eltérő fogalomcsoportjába sorolt tevékenységei több esetben egyszerre 2 vagy 3 fogalomhoz is egyszerre kapcsolódnak. E sokszínű és nem mindig egyértelmű korábbi besorolási törekvés miatt a szakirodalomra építve, de mégis saját besorolást alkalmazva végeztem el a kutatás adatbázisának felépítését. Habár a saját besorolásom fogalmilag az új gazdaság három pillére felől közelít, mégis a konkrét lehatárolt tevékenységek túlnyomó többsége megegyezik a szakirodalom által vizsgált tevékenységekkel.

A tevékenységek osztályozásához a hazai viszonyokhoz igazodva a KSH által használt TEÁOR 2008-as gazdasági tevékenységi besorolás legalacsonyabb 4 számjeggyel ellátott elemi tevékenységi köreit használtam. Ha az adott tevékenység az általam használt új gazdaság fogalmi definíciójának eleget tett (BAJI P. 2014a), illetve az új gazdaság legalább két fogalomköréhez kötődött egyszerre, akkor bekerült a vizsgálatba (*l. táblázat*). Így tulajdonképpen az új gazdaság belső magtevékenységeit soroltam be, melynek túlnyomó többségei valamilyen módon megjelenik a szakirodalmi besorolásokban is. A csak egy fogalomkörhöz tartozó tevékenységeket is besoroltam, de kihagytam az adatgyűjtésből, mivel a nemzetközi szakirodalomban ezek a tevékenységek nem jelennek meg az új gazdaság egységes reprezentálóiként. Ezen kívül vannak olyan szolgáltatások (pl. kreatív pénzügyi és jogi szolgáltatások, művészetek stb.), amelyek az új gazdaság kialakulása előtt is léteztek, ezért elvi alapon nem láttam indokoltnak egy már régi tevékenységet új jelenségeként kezelni.

Az új gazdaság tevékenységeinek besorolása a KSH TEÁOR 2008 kódok alapján
The types of the activities of new economy by KSH TEÁOR 2008 codes

információs – kreatív – kulturális	információs – kreatív	információs – kulturális	kreatív – kulturális
58.21 Számítógépes játék kiadása	58.29 Egyéb szoftver-kiadás	58.11 Könyvkiadás	71.11 Építészmérnöki tevékenység
59.11 Film-, video- és televízió műsor gyártás	62.01 Számítógépes programozás	58.13 Napilapkiadás	74.10 Divat-, formatervezés
59.20 Hangfelvétel készítése, kiadása	62.02 Információ-technológiai szaktanácsadás	58.14 Folyóirat, időszaki kiadvány kiadása	
60.10 Rádióműsor szolgáltatás	72.11 Biotechnológiai kutatás-fejlesztés	59.14 Filmvetítés	
60.20 Televízió műsor összeállítása, szolgáltatása	72.19 Egyéb természet-tudományos kutatás-fejlesztés		
63.91 Hírügynökségi tevékenység	73.20 Piac-, közvélemény kutatás		
70.71 PR, Kommunikáció			
72.20 Társadalomtudományi, humán kutatás-fejlesztés			
73.11 Reklámügynökségi tevékenység			
73.12 Médiareklám			

Source/Forrás: Saját szerkesztés

Az adatbázis felépítése

A hazai statisztikai adatgyűjtések által elérhető cégaladatbázisok előnye, hogy akár az interneten is könnyen ellenőrizni lehet, vajon egy adott cég a kutatás pillanatában valóban létezik-e, illetve aktív tevékenységet folytat-e? Az egyes cégek TEÁOR 2008-as besorolása a tevékenységek kiválasztásához hasznos támpontot nyújt, viszont a konkrét cégek megtalálásához pontatlan. A pontatlanság oka, hogy egy céget a nyilvántartási statisztika a főtevékenysége alapján sorol be, de emellett több melléktevékenységgel is foglalkozhat az adott vállalkozás. A regisztráció után több évvel is esetleg a főtevékenységgel felhagyhat, de tovább működtetheti a melléktevékenységét anélkül, hogy ez a változás a hivatalos statisztikában megjelenjen. Ebből az okból kifolyólag a budapesti új gazdasággal foglalkozó cégek telephelyadatainak előállítását egy saját gyűjtésű adatbázis létrehozásával oldottam meg.

A kutatás alapadatbázisát internetes adatgyűjtéssel hoztam létre. Ebbe olyan budapesti székhelyű vagy telephelyű cégek kerülhettek bele, amelyek a meghatározott 22 különböző tevékenység egyikét folytatják, és a kutatás időszakában aktív vállalkozások voltak. A cégekhez rendelt címeket minden esetben a cég honlapján megjelenő valódi, funkcionáló telephely alapján határoztam meg. Az adatgyűjtés kritériuma volt még, hogy a cégnek legyen saját honlapja, és ez megtalálható legyen a google.hu keresőoldal első 200 találatában, amikor az adott tevékenységre kulcsszavasán rákeresünk. E 200 találaton belül minden olyan cégkereső gyűjtőoldal (pl. xxxxx.lap.hu) adatbázisát is végigkerestem, ahol a cégek saját honlapjára vezet rá a linkgyűjtemény. Minden egyes cég honlapján ellenő-

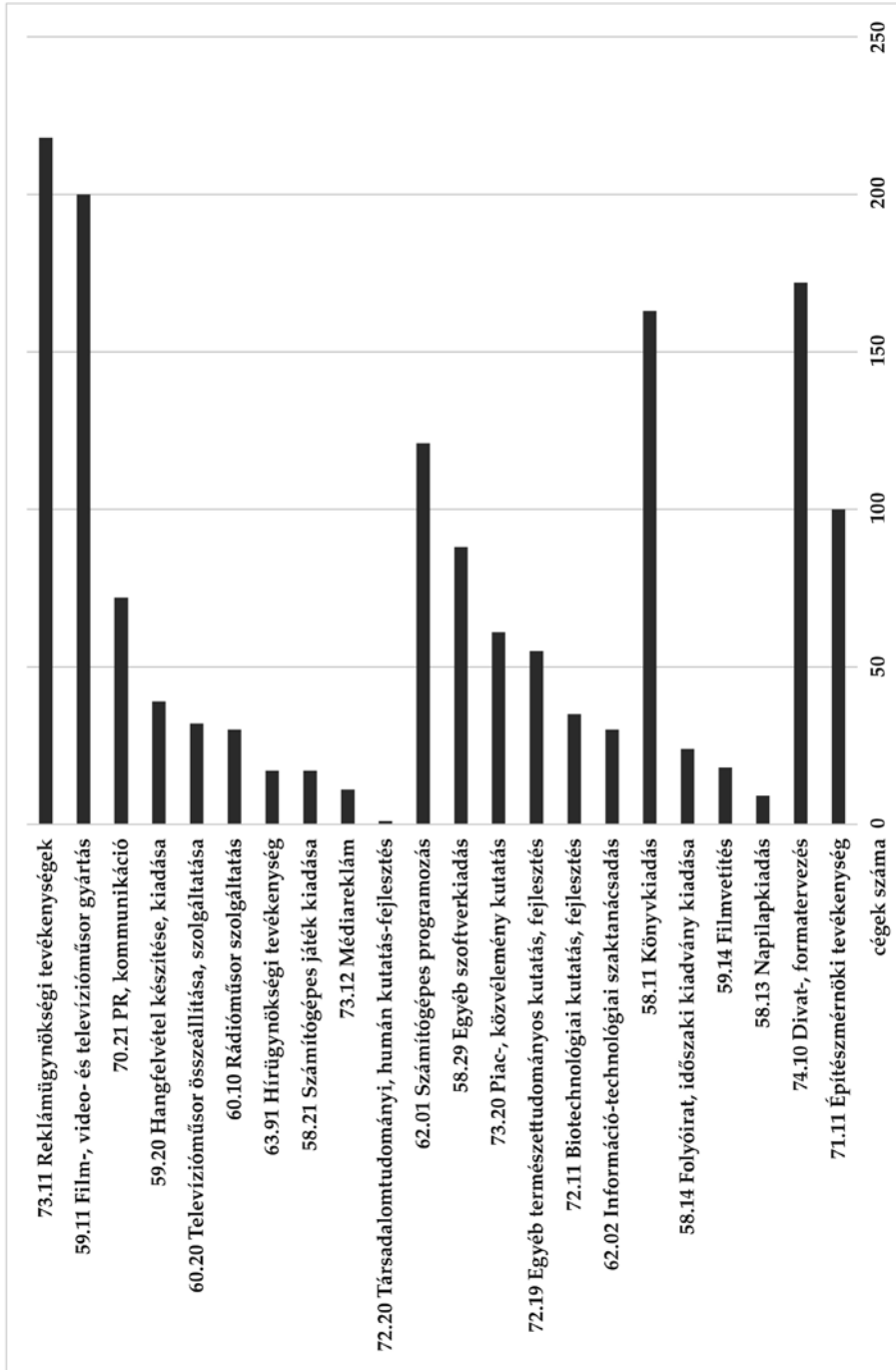
riztem, hogy valóban a meghatározott tevékenységgel kapcsolatos szolgáltatást kínál-e, illetve, hogy tényleg Budapesten tevékenykedik-e. Emellett az adozsam.hu internetes portál adatbázisában minden egyes cégnél ellenőriztem, hogy aktív tevékenységet folytat-e a kutatás időpontjában. Az első 200 találat kritériumának megadásának oka elsősorban a közgazdaságtani szakirodalomban megjelenő „figyelem ökonómiájának” nevezett jelenség volt (GOLDHABER, M. H. 1997; DAVENPORT, T. H.–BECK, J. C. 2001; SZABÓ K.–HÁMORI B. 2006). Ennek lényege, hogy a cégek a világhálón böngésző potenciális ügyfelek figyelméért harcolnak, és adott tevékenységtípusra rákeresve csak a keresők találatának néhány oldalát nézik át az érdeklődők. Ezért értelmetlen lett volna a google.hu találatainak 20. oldalánál tovább keresni. Az interneten való jelenlét az új gazdaság cégeinek tevékenységét különösen meghatározza, ezért véleményem szerint a legpontosabb adatgyűjtést itt lehetett elvégezni. Egy cégnek ugyanis érdeke a legfrissebb információkat közölni magáról az interneten, különben vásárlókat veszít.

Az ismertetett módszertannal összesen 1513 céget tudtam legyűjteni a tevékenységtípusának besorolásával és budapesti címével. Az adatgyűjtési módszer lehetővé tette, hogy az új gazdaság három pilléréhez eltérő módon kapcsolódó cégeket külön csoportokba rendezve is megvizsgáljam, mintegy új szempontként. A cégek 42%-a az új gazdaság mindhárom fogalomköréhez kötődik, míg a maradék 58% csak két-két fogalompar tevékenységtípusába sorolható be. A 22 önálló tevékenységtípus alapján az új gazdaság mindhárom fogalmához kapcsolódó cégek közül a reklámügynökségek és a filmgyártó cégek adják ki a legnagyobb részt (*1. ábra*). Az információ- és kreatív gazdaság metszetének kategóriájában a szoftverfejlesztő cégek adják a legnagyobb kategóriákat. Az adatbázis harmadik legnagyobb elemszámú alkategóriája a kreatív és kulturális gazdaság összefonódásából jön, és itt a leggyakoribbak a divat és formatervezéssel foglalkozó cégek, melyek a ruhatervezéstől az ipari és grafikai dizájnon át a belsőépítészetig széles spektrumot képviselnek a KSH besorolásában is. Végül a legkisebb elemszámú információ és kultúra közös metszetéből eredő cégek közül magasán vezetnek az adatbázison belüli létszámban a könyvkiadók.

A térképezés és terepbejárás módszertana

Az adatbázis cégeit a megadott címük alapján geo-kódoltam úgy, hogy minden egyes cégnek meghatároztam a földrajzi szélesség és hosszúság koordinátáját. Ezután a pontokat felvittem Budapest térképére, és tematikus térképet készítettem belőle (*2. ábra*). A tematikus térképen olyan mintaterületeket határoltam le, ahol kis területen belül több új gazdasággal foglalkozó cég működik. A lehatárolást a Budapest léptékében elegendően kicsi háztömbök szintjén végeztem el. Ha egy adott háztömbön belül, illetve a vele legalább egy ponton érintkező szomszédos háztömbökön belül összesen legalább 5 kiválasztott profilú cég működött, akkor az a háztömb része volt a lehatárolt mintaterületnek. Ezzel a módszerrel ki lehetett küszöbölni az utcák két oldalán lévő lehetséges pontok torzító hatását, illetve elég kicsi volt a terület ahhoz, hogy két cég gyalogosan is könnyen megközelíthető távolságon belül legyen. A módszerrel meghatározott háztömbök nagyon sok esetben szomszédosak voltak, ezért a városon belül összesen 31 kisebb-nagyobb összefüggő mintaterületet lehetett lehatárolni belőlük (*2. táblázat*).

Kutatási kérdéseim megválaszolásához egy terepbejárásos adatgyűjtést is elvégeztem, ahol az általam lehatárolt mintaterületek összesen 454 háztömbjéről gyűjtöttem adatot. Az adatgyűjtés fő célja annak felmérése volt, hogy az új gazdaság mintaterületei a városon belül milyen vonzó hatással bírnak, fontosak-e Budapesten is az esztétikai és egyéb ún. „soft” telepítő tényezők? (HELBRECHT, I. 1998; EGEDY T.–KOVÁCS Z. 2009). Háztömböként felvételeztem az ott folyó felújító vagy új funkciók építkezések számát, a háztömb átlagos

I. ábra Az új gazdaság cégeinek megoszlása tevékenységenként és kategóriánként (2014)

Figure 1 The division of new economy firms by different activities, and categories (2014)

Source/Forrás: Saját adatgyűjtés

Az új gazdaság mintaterületeinek jellemzői Budapesten
Features of the new economy areas in Budapest

Terület neve	Háztömbök száma	Terület (km ²)	Összes cég
City	188	3,249	272
Dél-Óbuda	54	1,201	94
Mom – Vérmező	29	1,055	61
Budafoki út	12	0,99	23
Stadionok	13	0,88	23
Pasarét	11	0,64	29
BME környéke	21	0,6	31
Mammut – Millenáris	32	0,52	51
Thököly út – Róna utca	15	0,47	36
Városligeti fasor	9	0,42	20
Újpest 1	2	0,26	7
Angyalföld	7	0,25	11
Vizafogó	6	0,23	10
Újpest 2	6	0,19	6
Városmajor	4	0,19	8
Infopark	2	0,17	9
Bartók Béla út – Tétényi út	8	0,16	14
Villányi út	4	0,13	13
M3 Árpád híd	5	0,13	10
Kőbánya központ	4	0,12	5
Hajógyári-sziget	1	0,07	6
Sasad	2	0,07	6
Erzsébetváros – Dohány utca	4	0,07	8
Lipótváros – Arany János utca	3	0,05	7
Józsefváros – Mátyás tér	1	0,04	4
Vérhalom	1	0,03	5
M3 Forgách utca	1	0,03	7
Graphisoft Park	1	0,02	8
M3 Dózsa György út	1	0,02	8
Corvin negyed	2	0,02	10
Terézváros – Kmety György utca	2	0,02	9
Összesen	451	12,295	811

Source/Forrás: Saját adatgyűjtés

esztétikai minőségét, a zöld területek számát és minőségét és az új lakópark vagy loft szerű épületek számát. Emellett vizsgáltam a háztömbök funkcionális változatosságát, a környéktől való különbözőségét, a kulturális szolgáltatásokkal való ellátottságát, illetve a vízparti jellemzők kihasználásának mértékét. A terepi kutatás eredményeinek részletes ismertetésére a tanulmány későbbi, városátalakulásokról szóló fejezetében kerül sor.

2. ábra Az új gazdaság cégeinek földrajzi elhelyezkedése Budapesten (2014)
 Figure 2 The geographical position of the new economy firms in Budapest (2014)
 Source/Forrás: Saját szerkesztés

Hol koncentrálódik az új gazdaság?

A kutatás által lehatárolt területegységek túlnyomó többsége Budapest városközpontjának közvetlen környezetében található (3. ábra). A területek közül csak három olyan van, amelynek nagysága meghaladja az 1 km²-t. A legnagyobb ilyen terület a pesti oldalon található (city), amely a budapesti city területének egyes részeit fedi le. A másik két nagyobb mintaterület Budán található. A nagyobbik a Szépvölgyi úti irodaház közvetlen környezetében van, a kisebbik az Alkotás út két oldalán található területet fedi le a Mom Park bevásárlóközpontot és a Déli-pályaudvart is magába foglalva. A budai városközpontoz legközelebbi mintaterületek széttagoltságának oka, hogy a történelmi városfejlődés során nem alakult ki egységes city a Duna jobb oldalán (CSAPÓ T.–LENNER T. 2015).

A 31 lehatárolt területtől 14 Budán, 17 Pesten található, a pestiek összterülete 11,7%-kal haladja meg a budaiakét. A budai oldalon még 4, a pesti oldalon 1 olyan terület található, amelynek mérete 0,5 km²-nél nagyobb. A többi 23 mintaterület kifejezetten kicsi, csak néhány háztömbből áll (2. táblázat). A budai oldalon lévő területek túlnyomó többsége a városközpontoz közeli területeken fekszik, ez alól csak a II. kerületben található

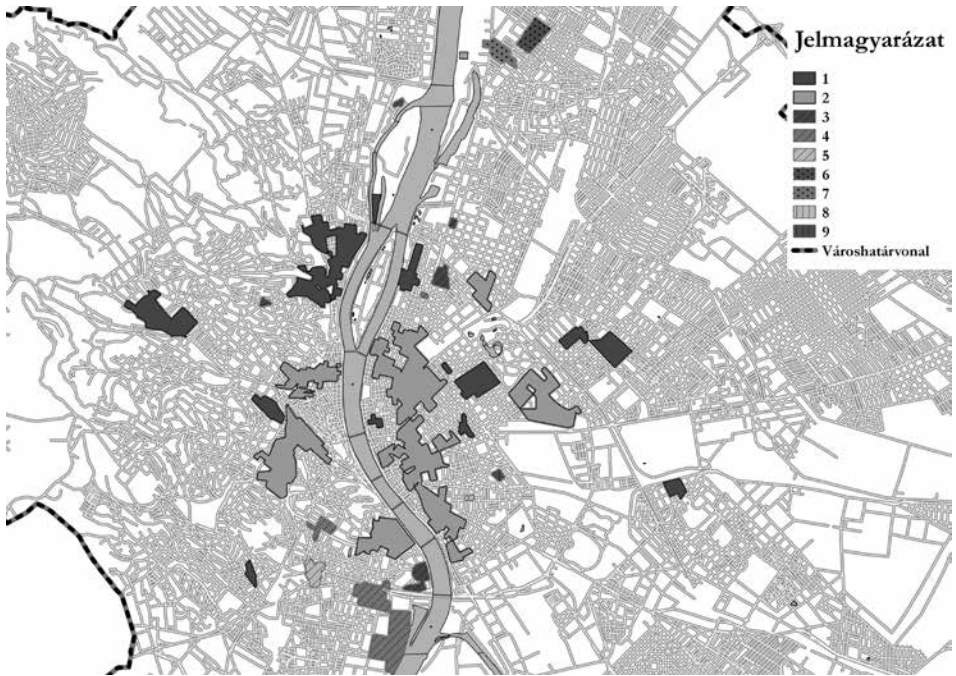
Vérhalom, illetve a III. kerületi Graphisoft Park képez kivételt. A pesti oldalon is hasonló a helyzet, a 17 mintaterületből csak 5 olyan van, amely a Róbert Károly-Hungária-Könyves Kálmán körúton kívül helyezkedik el. Ebből a két közelebbi a 3-as metró vonalán, a Váci úti irodaház-folyosó végén található Forgách utca környéke, illetve a zuglói Mafilm Filmgyár közvetlen környezete. A három távolabbi mintaterület közül kettő Újpest központjának közelében, egy pedig Kőbánya városközpontjának a közelében található. Összességében megállapíthatjuk, hogy az új gazdaság cégei Budapesten belül alapvetően a városközpontban koncentrálódnak, a teljes területük 84,5%-a található itt. Ennek oka, hogy az európai városokban a város átmeneti, vagy barnaövezeteinek a vonzereje mellett nagyon erősen jelen van a városközpont klasszikusan magas presztízsű területeinek a vonzó hatása is.

3. ábra Az új gazdaság mintaterületei Budapesten (2014)
 Figure 3 Areas of the new economy in Budapest (2014)
 Source/Forrás: Saját szerkesztés

Az új gazdaság cégeinek városon belüli elhelyezkedése mellett érdemes röviden kitérni arra is, hogy pontosan milyen típusú tevékenységek jelennek meg egy-egy mintaterületen belül. Egy adott területen több azonos profilú cég is működhet együtt, de sok eltérő, mégis az új gazdasághoz tartozó vállalkozás is élvezheti egymás közelségének az előnyeit. A cégek tevékenységi köreinek dominanciája alapján 9 különböző mintaterület típust lehet elkülöníteni Budapesten (4. ábra).

Az első típusba olyan területek kerültek, amelyekben belül a cégek legalább 50%-a az új gazdaság mindhárom pilléréhez kötődik. A tíz ilyen mintaterület közül a Hajógyári-szigeten, a Városmajornál és a Dohány utcánál főleg a filmgyártó és hangstúdió cégek vannak túlsúlyban. Ezzel ellentétben a második legnagyobb egység, a Dél-Óbuda illetve Sasad, Vizafogó és a belvárosi Kmety György utca környéke inkább média és reklámpar cégekkel jellemezhető. A csoport maradék három területén: Kőbánya-Központban, a Sza-

4. ábra Az új gazdaság mintaterületei a különböző típusú cégek dominanciája alapján (2014)

Jelmagyarázat: 1. három pillér domináns; 2. három pillér jellegadó;

3. információ-kreatív domináns; 4. három pillér és információ-kreatív jellegadó; 5. információ-kreatív jellegadó;

6. kreatív-kultúra jellegadó; 7. információ-kultúra és kreatív-kultúra jellegadó;

8. három pillér, információ-kreatív és információ-kultúra jellegadó; 9. három pillér és információ-kultúra domináns

Figure 4 Areas of the new economy by the dominant types of the firms (2014)

Legend: 1. three pillars dominant; 2. three pillars significant; 3. information-creative dominant;

4. three pillars and information-creative significant; 5. information-creative significant; 6. creative-cultural significant;

7. information-cultural and creative-cultural significant;

8. three pillars, information-creative and information-cultural significant; 9. three pillars and information-cultural dominant

Source/Forrás: Saját szerkesztés

badság téren és a Mafilm Gyár környékén a reklámpar és a média különböző ágazatai együttesen vannak jelen nagy számban. E területek egy részén már a rendszerváltás előtt is a magyar média különböző intézményei működtek (pl. Zugló, Szabadság tér, Dél-Óbuda), más területek viszont csak később váltak vonzóvá a cégek számára (pl. Vizafogó, Kőbánya-központ).

A második típusban a 3 pillér cégei csak jellegadók, azaz a helyszínen lévő cégek egy-harmadát teszik ki. E területek jellemzően a budapesti városközpont jól elérhető, központi részein található meg. A fekvésüknek köszönhetően jóval nagyobb a cégek tevékenységi sokszínűsége, mint az előző csoportban. Pesten a legtipikusabb példa erre a city, míg Budán a Mammut-Millenáris nevű mintaterület.

A harmadik típus jellemzője, hogy ebben olyan tevékenységeket végző cégek vannak több, mint 50%-ban jelen, amelyeknél az információgazdaság a kreatív gazdasággal kapcsolódik össze. A két legismertebb terület ezek közül az Infopark és Graphisoft Park, amelyekbe elsősorban a szoftverfejlesztő, természettudományos és biotechnológiai cégek tömörülnek. A csoportba tartozó további három kisebb mintaterületre jellemző, hogy a cégvonzó profiljuk kevésbé tervezett az előző kettő új gazdasági komplexumhoz képest. Az egyik ilyen terület a II. kerületi Vérhalom környéke, ahol valószínűleg néhány ilyen

profilú cég vezetője a vállalkozást a saját lakhelyére jelentette be. A másik kettő a Váci úti irodaház-folyosó XIII. kerületi részére esik, ahol a jó elérhetőség a legvonzóbb tényező (Árpád híd, Forgách utca).

A negyedik típusú területeken az új gazdaság három pilléréhez egyszerre kötődő, valamint az információ- és kreatív gazdaság metszetéhez tartozó cégek egyharmad-egyharmad arányban osztoznak. Ez a kategória tulajdonképpen az első és harmadik típus keveréke, és összesen csak három mintaterület tartozik ide. Budán a Villányi út környéke, ahol a média stúdiók és szoftverfejlesztő cégek vannak közel azonos arányban, illetve a Budafoki út két oldalán található nagy mintaterület, ahol a reklámpiar és szoftverfejlesztés adja a cégek derékhatát. A pesti oldalon a harmadik kis területű egység pedig a Dózsa György út és Váci út kereszteződésében található, és itt inkább a piackutató cégek keverednek a médiával foglalkozókkal. A csoportról együttesen megállapítható, hogy itt már legkevésbé sem számít a városrész egyedi gazdaságtörténeti tradíciója, inkább csak a jó elérhetőség.

A megmaradó öt típust már csak 1-1 mintaterület képvisel (4. ábra). Az információ- és kreatív gazdaság cégeivel már csak harmad arányban rendelkező terület a budai Bartók Béla út és Tétényi út csomópontjában található. Egy másik különleges mintaterület a városközponttól távol eső Újpest 1, ahol a kreatív és kulturális gazdaság metszetébe tartozó cégek (pl. divat- és formatervezés) képviselik a legnagyobb arányt. Itt fontos kiemelni, hogy ez egy viszonylag kicsi, és új gazdaság szempontjából kezdetleges mintaterület. Az előző terület szomszédságában az Újpest 2 mintaterületen, a divat- és formatervező cégekkel azonos arányban vannak a könyvkiadó cégek, melyek az információ- és kulturális gazdaság metszetében foglalnak helyet. E terület is hasonlóan kicsi és kezdetleges a többihez képest. Az utolsó mintaterület is nagyon kicsi, hasonlóan az előzőekhez, és Budapest egyik legleromlottabb és átalakulóbb területén található. A józsefvárosi Mátyás tér környékén található cégek 50%-a kiadással foglalkozik, a másik 25-25%-a pedig média és reklámtevékenységgel. Összességében erről az öt utolsó csoportról elmondható, hogy ezek a belvárostól távolabb lévő, rosszabbul elérhető és rosszabb környékkel jellemezhető helyeken vannak, a cégek száma pedig jelentősen elmarad a többihez képest.

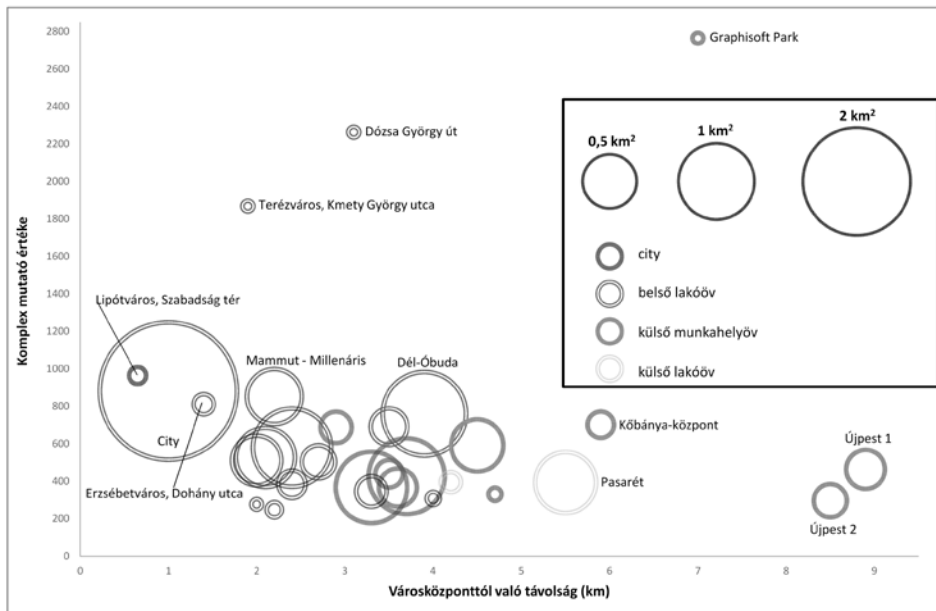
A városátalakulás folyamata a mintaterületeken

A kutatás második lépcsőfokának fő kérdése az volt, hogy azokon a területeken, ahol az új gazdaság koncentráltan jelen van ma mennyire alakul át a város? A terepi felmérés során az általam gyűjtött adatok egyenkénti elemzése meghaladná a dolgozat terjedelmét, ezért itt csak a mintaterületek komplex elemzését mutatom be.

A mintaterületek komplex elemzéséhez az általam gyűjtött hét adatsor értékeit ahol szükséges volt, először fajlagos adatokká alakítottam (pl. 1 km²-re jutó új lakótömbök száma). Ezután minden egyes adatsor számtani átlagát meghatároztam, és minden területegység egyes adatait a kiszámolt átlag százalékában fejeztem ki. Ezután minden egyes mintaterületnél a hét mutató százalékos értékeit összeadtam, kifejezve az adott terület összes indikátorból való részesedésnek mértékét. Így minden egyes mintaterülethez tartozott egy komplex mutató, mely a mintaterület fejlettségét mutatja be. Ha a komplex mutató magas értéket ért el, akkor egy már kiforrt és érett új gazdaság mintaterületről beszélhetünk, ahol a városrész több tényezőtől is vonzza az oda települő új gazdasággal foglalkozó cégeket. A komplex mutató alacsony értéke azt mutatja, hogy habár a területen koncentrálnak az új gazdasággal foglalkozó cégek, mégis a városrész még nem kezdett el erőteljesen átalakulni ilyen irányba.

A mintaterületek komplex elemzésénél a fent említett fejlettségi/előrehaladottsági mutató mellett érdemes belevenni a vizsgálatba a mintaterületek méretét, városközponttól való távolságát, és a korábbi funkcionális városszerkezeti zónát, ahová tradicionálisan tartoztak (pl. belső munkahelyöv, külső lakó stb.). A komplex mutató által meghatározott fejlettség szempontjából a mintaterületeket három markánsan elkülönülő csoportba lehet osztani.

Az első a kiemelkedően fejlettek csoportja, melybe összesen három kis méretű mintaterület tartozik (5. ábra). A legfejlettebb ezek közül a régi Óbudai Gázgyár területén kialakított Graphisoft Park, mely elsősorban az információ- és kreatív gazdaság cégei számára épített valódi klaszter. A terület jól elkülönül a városi környezetétől, csak az ott dolgozók hajthatnak be a területére, illetve a közelmúltban már felépült a szomszédságában egy lakópark, mely az ott dolgozók számára új lakókörnyezetként is funkcionálhat a jövőben. A második legvonzóbb terület a Dózsa György út és Váci út kereszteződésénél található, ami az igen vonzó Váci úti irodafolyosó közepén található. Ez a terület is viszonylag jól elkülönül a környezetétől, és nemrég egy szállodát bontottak le, azért, hogy egy új irodaház felépüljön itt. E terület hátránya a Graphisoft Parkhoz képest, hogy nehezebben és drágábban alakítható át a városközponti fekvéséből kifolyólag, természetesen a jobb fekvés számtalan előnyt is biztosít számára. A harmadik legfejlettebb mintaterület a terézvárosi Kmety György utca környéke, ami a City nevű mintaterülettől csak néhány utcára van. Itt a régi belvárosi lakóövezet egy erőteljes megújuláson ment keresztül, ezért esztétikailag vonzóbb a környezeténél. A terület belvárosi fekvése miatt kiemelt befektetési célponttá vált, és itt még határozottabb átalakulás várható a jövőben.

5. ábra A mintaterületek komplex mutató értékei (2014)

Figure 5 The new economy areas by the value of the complex development indicator (2014)

Source/Forrás: Saját szerkesztés

A mintaterületek komplex fejlettsége alapján az előző három mintaterületen kívül a többit az átlagnál kissé fejlettebb és kissé elmaradottabb részekre lehet osztani. A budapesti átlagnál érettebb és vonzóbb területek egy kivételével a korábbi belső munkahely és belső

lakóöv területén helyezkednek el. Ezek közül három (City, Szabadság tér, Dohány utca) az általam korábban lehatárolt budapesti gazdasági city területén belül helyezkednek el (BAJI P. 2012). A City mintaterület a megjelölt területek közül a legnagyobb, kiterjedése több mint 3 km². E terület már a rendszerváltás óta a vállalkozói tőke letelepedésének központja és fő hasznélvezője (BELUSZKY P. 1992), ezért nem meglepő, hogy a legtöbb új gazdasággal foglalkozó cég is itt jelenik meg. A két hasonlóan átlagon felüli komplex mutatóval rendelkező kis méretű mintaterület is tulajdonképpen a City kisebb „leszakadt” szigetének vagy „előretolt hídfőállásának” tekinthető ebben az átalakulásban. E területek Budapest történelmében mindig is hordozták a gazdasági megújulás és átalakulás potenciálját, hiszen a városközpont elérhetőségi viszonyai és presztízse az európai városokban kiemelkedően vonzó hatást gyakorol a cégekre. Mindhárom mintaterületen az új gazdaság három pilléréhez egyszerre kötődő cégek vannak többségben, a Dohány utca környékén a hangstúdiók dominálnak, a Szabadság téren ezek mellett még a reklámcégek is megjelennek. A City mintaterület nagy területe miatt sokkal több fajta szolgáltatás jelenik meg, az utóbb említettek mellett itt a kiadók és formatervező cégek is képviseltetnek nagyobb arányban.

A budai oldalon ugyancsak az általam már korábban lehatárolt gazdasági city területén helyezkedik el a Mammut – Millenáris környezetében található közepes méretű, a budapesti átlagnál fejlettebb mintaterület. Itt a közlekedési csomópont, illetve a Mammut I. és II. bevásárlóközpontok, valamint a Millenáris átalakult barnaövezete különlegesen vonzó lehet a pozitív esztétikai környezetet is preferáló cégek számára. A terület ma is átalakulóban van, hiszen a Millenáris szomszédságában lévő régi gyáregyületet a funkcióváltás érdekében lebontották. A területen a legnagyobb arányt a reklámcégek képviselik, de jelentős a könyvkiadók aránya is.

A mintaterületek közül a második legnagyobb területű dél-óbudai, a Szépvölgyi út két oldalán helyezkedik el. E terület az utóbbi évtizedekben feltűnő átalakuláson ment keresztül, főleg a központját képező Szépvölgyi Irodapark környéke. Itt az új irodák és későbbi loft irodák felépítése mellett lakópark is épült a Szépvölgyi út jobb oldalán. Az átalakulást megújult Kolosy tér és Bécsi út közeli szakaszának szolgáltatásai is ezt az átalakulást tükrözik. E terület legfontosabb előnye a Graphisoft Parkhoz hasonlóan a már kiépült irodaház infrastruktúra, és a kiváló esztétikai környezet, mind domborzatilag, mind az épületállományt tekintve. A terület a fekvését tekintve már távolabb esik a belvárostól, mégis jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkezik, ezért is vonzó az oda költöző cégek számára. E cégek többsége a médiához kötődő szolgáltatásokkal foglalkozik (pl. reklám, stúdió, hírügynökség stb.), de számítógépes programozó és kiadó cégek is fontos szereplői a második legnagyobb mintaterületnek.

Az utolsó átlagon felüli komplex mutatóval rendelkező mintaterület teljesen eltérő vonásokkal rendelkezik az eddigiekhez képest, ugyanis Kőbánya központjában található. Ez a terület a városközponttól jóval távolabb a klasszikus külső munkahelyöv zónájában található (5. ábra), mégis az utóbbi idők erőteljes esztétikai javulásának és folyamatos megújulásának köszönhetően vonzóvá vált az új gazdasággal foglalkozó cégek számára is. E terület a viszonylag jó közlekedés-földrajzi helyzet mellett alacsonyabb ingatlanárakkal és bérleti díjakkal jellemezhető, mely vonzó lehet a kevésbé tőkeerős vállalkozások megtelepedése számára. Az itt működő új gazdaság cégek 60%-a a médiához kötődő szolgáltatásokkal foglalkozik, 20-20%-a pedig számítástechnikai szolgáltatásokkal és biotechnológiával.

A komplex mutató alapján átlagon aluli fejlettséggel rendelkező 21 mintaterületen habár az új gazdaság cégei koncentrálnak, mégis az értékeik kevésbé magasak. Vannak olyan mintaterületek elsősorban a budai oldalon (pl. Infopark, MOM Park közvetlen környéke),

melyek nagyon hasonlítanak a magasabb értékeket elérő társaikra. Az Infopark például azért nem kapott olyan magas értéket a mutatóban, mert az átalakulási/megújulási folyamatok jelenleg nem meghatározóak, a terület mégis egy fejlett klaszternek mondható. Az összes többi mintaterületről is elmondható, hogy területük az utóbbi években formálódik, átalakul, és más-más tényezők vonzzák a betelepülő cégeket. E területek méretüket, földrajzi helyzetüket és domináns cégtípusaikat figyelembe véve is igen sokszínűek. A többségük a régi belső lakóöv és külső munkahely öv területén helyezkedik el, de van két olyan hely is, mely inkább a külső kertvárosi zónába sorolható (Pasarét, Sasad) (20. ábra).

Ha összefüggéseket keresünk az általam lehatárolt és felmért mintaterületek komplex fejlettsége, területének nagysága, városközponttól való távolsága és korábbi funkcionális zónája között, akkor alapvetően gyenge kapcsolatokat találunk. Mind a városközpontban, mind a város peremén találhatunk fejlett és fejletlen mintaterületet. Azonban, ha a korrelációs számításból kivesszük a három legmagasabb komplex mutatóval rendelkező területet (Graphisoft Park, Dózsa György út, Kmety György utca), akkor már közepes erősségű korrelációt találunk a többi mintaterület jellemzői között. Az adott terület mérete és a komplex mutató nagysága között 0,383 a korrelációs együttható értéke, azaz közepes erősségű, pozitív összefüggés van a területek mérete és fejlettsége között. A komplex mutató és városközponttól (Deák Ferenc tértől) való távolság között közepes, negatív összefüggés van (-0,380), vagyis minél közelebb van a belvároshoz a mintaterület, annál nagyobb az esélye annak, hogy fejlettebb területről van szó. Még erősebb negatív összefüggés (-0,404) van a korábbi városszerkezeti zóna és a komplex mutató között, amiből egyértelműen látszik, hogy Budapesten a legfejlettebb és legdinamikusabban átalakuló területek elsősorban a city és a belső lakóöv területén találhatók.

Összefoglalás

Kutatásaim során egyértelműen bebizonyosodott, hogy Budapesten elsősorban a városközpont és közvetlen környéke vonzza az új gazdaság cégeit. Az új gazdaság különböző pilléreinek összekapcsolódásából származó csoportok területi vizsgálatából kiderült, hogy ahol az adott városrész erős gazdasági tradíciókkal rendelkezik, ott az új gazdaság hasonló profilú cégei sokkal inkább egymás közelébe települnek. Az útfüggőség koncepciója jól megjelenik a már rendszerváltozás előtt is médiával foglalkozó városrészek cégkoncentrációiban (pl. zuglói Mafilm Gyár, Szabadság tér). A mintaterületek szűkebb csoportjánál olyan puha tényezők, mint a városi környezet minősége fontosabb tényezővé válik, mint az elérhetőség (pl. Szépvölgyi Irodapark, Graphisoft Park). A lehatárolt mintaterületek többségében azonban azok a kemény telephelytényezők tűnnek elsődlegesnek, amelyek más cégeknél is megjelennek (pl. jó elérhetőség, olcsó bérleti díjak). Ebből az következik, hogy ezeken a mintaterületeken a különböző nagy cégcsoportok tevékenységei erőteljesen keverednek, és kevésbé fordul elő markánsan egyprofilú terület.

A terepbejárás adatfelvétel legfontosabb tanulsága, hogy az új gazdaság cégeinek koncentrációs területein alapvetően átalakul a város, megkezdődik az épületállomány megújulása. Természetesen az átalakulás mértéke markáns különbségeket mutat a fővároson belül. Ezek az egyenlőtlenségek nem egyértelműen függenek a városon belüli fekvésük centrum-periféria viszonyaitól. Az egyes területek átalakulásának sokkal inkább befolyásolja az adott területen megjelenő beruházók egyedi döntései és üzleti lehetőségei, így egy viszonylag jó elérhetőségű terület a városközpontban az átalakulás motorjává is válhat (pl. Váci úti irodaház-folyosó), de le is maradhat a fejlődésben, ha nem talál beruházókat (pl. Budafoki út).

A mintaterületek lehatárolása és jellemzése további kutatásokat hívhat életre, amelyben vizsgálni lehet a cégek valódi térbeli kapcsolatrendszerét, illetve a valódi új gazdaság klaszterek városnegyed szerű kialakulásának potenciális lehetőségeit.

BAJI PÉTER
ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
bajipeti.bcs@gmail.com

IRODALOM

- AMIN, A. 2009: Cultural Economy. – In: GREGORY, D. – JOHNSTON, R. – PRATT, G. – WATTS, M. – WHATMORE, S. (eds.): *The dictionary of human geography*. Wiley-Blackwell, Singapore. pp. 128–129.
- BAJI P. 2012: A gazdasági city értelmezése és határai Budapesten. – *Településföldrajzi Tanulmányok* 1. pp. 101–114.
- BAJI P. 2014a: Az új gazdaság értelmezése a városi tér léptékeiben. – In: DÜLL A. – IZSÁK É. (szerk.): *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. – L'Harmattan, Budapest. pp. 134–158.
- BAJI P. 2014b: Az internet, a tér és az új gazdaság Budapesten. – *Tér és társadalom* 28 4. pp. 117–137.
- BARNES, T. – HUTTON, T. 2009: Situating the new economy: contingencies of regeneration and dislocation in Vancouver's inner city. – *Urban Studies* 46. pp. 1249–1271.
- BELUSZKY P. 1992: Budapest és a modernizáció kihívásai. – *Tér és társadalom* 6. 3-4. pp. 15–54.
- BETZ, H. 1992: Postmodernism and the new middle class. – *Theory, Culture and Society* 9. 2. pp. 93–114.
- BONTJE, M. – MUSTER, S. – KOVÁCS Z. – MURIE, A. 2011: Pathways toward european creative-knowledge city-regions. – *Urban Geography* 32. 1. pp. 80–104.
- CASELLAS, A. – PALLARES-BARBERA, M. 2009: Public-sector intervention in embodying the new economy in inner urban areas: the Barcelona experience. – *Urban Studies* 46. pp. 1137–1155.
- CLARKE, J. 1991: New times and old enemies, essays on cultural studies and America. – Routledge, London. 224 p.
- CZIRFUSZ M. 2014: Obliterating creative capital? Urban governance of creative industries in post-socialist Budapest. – *Europe XXI*. 26. pp. 85–96.
- CSAPÓ T. – LENNER T. 2015: Budapest településmorfológiája. – Savaria University Press, Szombathely. 399 p.
- CSATÁRI B. – KANALAS I. 2003: Bevezetés. Az információs ágazat súlya a nemzetgazdaságon belül. – In: KANALAS I. – NAGY G. szerk.: *Régiók az információs társadalomban*. MTA RKK ATI, pp. 5–7.
- DAVENPORT, T. H. – BECK, J. C. 2001: *Attention Economy: Understanding the new currency of bussiness*. – Harvard Bussiness School Press, Boston. 259 p.
- EGEDY T. – KOVÁCS Z. 2009: The capacity and potentials of Budapest to attract creative economy. – *Hungarian Geographical Bulletin* 58. 4. pp. 281–294.
- EGEDY T. – KOVÁCS Z. 2011: Budapest as a destination of migration: the view of transnational creative workers. – *Hungarian Geographical Bulletin* 60. 2. pp. 161–88.
- ENYEDI GY. 2002: A városok kulturális gazdasága. – *Földrajzi Értesítő* 51. 1-2. pp. 19–29.
- FLORIDA R. 2002: *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. – Basic Books, New York. 404 p.
- FLORIDA, R. 2005: *Cities and the creative class*. – Routledge, New York/London. 198 p.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. 1996: *The end of capitalism as we knew it. A feminist critique of political economy*. – University of Minnesota Press, Minnesota. 299 p.
- GOLDBABER, M. H. 1997: Attention Shoppers! – The currency of the new economy won't be money, but attention. A radical theory of value. – *Wired Magazine* 12. pp. 182-190.
- GOSPONDINI, A. 2006: Portraying, classifying and understanding the emerging landscapes in the post-industrial city. – *Cities* 23. 5. pp. 311–330.
- HELBRECHT, I. 1998: The creative metropolis. Services, symbols and spaces. – *International Journal of Architectural Theory* 3. H. 1.
- HO, K. C. 2009: The neighbourhood in the creative economy: policy, practice and place in Singapore. – *Urban Studies* 46. pp. 1187–1201.
- HUTTON T. A. 1994: Reconstructed production landscapes in the postmodern city: Applied design, intermediate services, and flexible specialization. – *Annual Conference, Association of American Geographers, San Francisco*. p. 2.
- HUTTON, T. A. 2008: *The new economy of the inner city. Restructuring, regeneration and dislocation in the twenty-first-century metropolis*. – Routledge, London/New York. 333 p.

- INDERGAARD, M. 2009: What the make of New York's new economy? The politics of the creative field. – *Urban Studies* 46. pp. 1063–1093.
- JAKOBI Á. 2007: Hagymányos és új területi különbségek az információs társadalomban. – Doktori disszertáció. 157 p.
- JAKOBI Á. 2010: Az információs társadalom versenyképesség komplex területi értékelési lehetőségei. – *Falu, Város, Régió* 17. 1. pp. 30–33.
- KERESNYEI K.–EGEDY T. 2015: Adalékok a kreatív gazdaság elméletéhez. – *Földrajzi Közlemények* 139. 1. pp. 30–42.
- KOVÁCS Z.–EGEDY T.–SZABÓ B. 2011: A kreatív gazdaság földrajzi jellemzői Magyarországon. – *Tér és társadalom* 25. 1. pp. 42–62.
- KOVÁCS Z.–EGEDY T.–FÖLDI ZS.–KERESZTÉLY K.–SZABÓ B. 2007: Budapest: from state socialism to global capitalism: pathways to creative and knowledge-based regions. AMIDSt, University of Amsterdam, Amsterdam. 119 p.
- LASH, S.–URRY, J. 1994: *Economies of signs and space*. – Sage Publications, London. 368 p.
- LUKOVICH T. 2005: A kulturális gazdaság és Budapest – úton egy lehetséges jövőképhez. – In: ENYEDI GY.–KERESZTÉLY, K. szerk.: *A magyar városok kulturális gazdasága*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 55–74.
- MARTIN-BRELOT, H.–GROSSETTI, M.–ECKERT, D.–GRITSAI O.–KOVÁCS Z. 2010: The spatial mobility of the „creative class”: An european perspective. – *International Journal of Urban and Regional Research* 34. 4. pp. 854–870.
- MCNEILL, D.–WHILE, A. 2001: The new urban economies. – In: PADDISON, R. eds.: *Handbook of Urban Studies*. – Sage Publications, London/Thousand Oaks/New Delhi. pp. 296–307.
- MÉSZÁROS R. 2008: Az információgazdaság és az új gazdaság értelmezései. – *Földrajzi Közlemények* 132. 4. pp. 451–458.
- PIORE, M.–SABEL, C. 1984: *The second industrial divide: possibilities of prosperity*. – Basic Books, New York. 355 p.
- PRATT, A. C. 2009: *Urban regeneration: From the arts 'feel good' factor to the cultural economy. A case study of Hoxton, London*. – *Urban Studies* 46. pp. 1041–1061.
- RITTGASSZER I.–KOVÁCS P. 2010: A kreatív kistérségek térbelisége Magyarországon. – *Területi Statisztika* 13. 50. 2. pp. 140–155.
- SACCO, P.–BLESSI, G. T. 2009: The social viability of culture-led urban transformation processes: Evidence from the Bicocca District, Milan. – *Urban Studies* 46. pp. 1115–1135.
- SÁGVÁRI B.–LENGYEL B. 2008: *Kreatív atlasz. A magyarországi kreatív munkaerő területi és időbeli változásáról*. – Demos Magyarország, Budapest. 84 p.
- SCOTT, A. J. 1997: The cultural economy of cities. – *International Journal for Urban and Regional Research* 21. pp. 321–339.
- SINKA R. 2011: Információs társadalom városi és vidéki terekben – a Jászágói kistérség lehetőségei. – *Földrajzi Közlemények* 135. 3. pp. 249–260.
- SZABÓ K.–HÁMORI B. 2006: *Információgazdaság*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 615 p.
- WAITT, G.–GIBSON, C. 2009: Creative small cities: Rethinking the creative economy in place. – *Urban Studies* 46. pp. 1223–1246.
- ZHENG, J. 2011: 'Creative industry clusters' and the 'entrepreneurial city' of Shanghai. – *Urban Studies* 48. 3561–3582.

TELEPÜLÉSTÍPUSOK LAKÓHELYI VONZERŐINEK ÉRTÉKELÉSE

KOLTAI ZOLTÁN

EVALUATION OF LOCAL ATTRACTION FACTORS IN DIFFERENT SETTLEMENT TYPES

Abstract

In 2004–2005 we made a layered questionnaire survey, to which we received replies from one thousand private persons and also one thousand business leaders to our question relating to the success of Hungarian towns and cities. In the light of the results, we repeated our survey of the population in 2012–2013, thereby allowing the comprehensive evaluation of a period of almost ten years. Issues that we looked at included the evaluation of the attractions of the place of residence, the making of national and regional hierarchies of settlements, the judgement of the attraction of cities considered as the most competitive by national and regional scale, potential reasons for changing the place of residence and the spatial characteristics of this, and also the assessment of the different settlement types as places of residence. This paper, as the title implies, is a publication of a few partial results of the survey.

Keywords: success, local attractions, settlement types, Hungary

Bevezetés

A területi értelemben vett sikeresség mérésének célja véleményem szerint az, hogy egy adott földrajzi egység helyzetét a lehető legobjektívebb módon megítéljük és ez alapján a fejlődéséhez szükséges teendőket áttekintsük. Mindez alapjául szolgálhat egy speciális, ugyanakkor rugalmasan módosítható, az önkormányzat, a civilek, tudományos szféra és a gazdasági szereplők által koordinált fejlesztési programnak, amelyet az érintett szereplők ismernek, és egyben támogatnak is.

ENYEDI GY. (1998, p. 411) szerint a sikeres régióban növekszik az előállított jövedelem, s ideális esetben ennek egy jelentős része helyben marad befektetésre, a település működtetésére és fejlesztésére. A jövedelem növekedéséből a lakosság széles rétegei részesülnek, a gazdasági növekedés nem károsítja a régió természeti környezetét, épített és más kulturális értékeit. ez a növekedés a régió valamennyi településcsoportját érinti, nem növeli a régió belüli területi egyenlőtlenségeket.

LENGYEL I. (2003, p. 290) a sikerességet a versenyképességnél szélesebb értelemben használatos és hosszabb időtávra vonatkozó kategóriaként értelmezi. A regionális versenyképesség véleménye szerint a régió gazdaságára, gazdaságának szereplőire és a szorosan kapcsolódó társadalmi tényezőkre vonatkozik, amely rövid- és középtávon értelmezhető, s a piaci ciklusok, innovációs hullámok erőteljesen befolyásolják. A sikeresség viszont hosszabb távú kategória, gazdaságon kívüli tényezőket is magába foglal, tekintettel van a régió társadalmára, környezetére, településállományára, földrajzi elhelyezkedésére.

A sikerességben a mérhető kategóriák mellett a nem mérhető jellemzők fontosságát hangsúlyozza BODDY, M. (2002), amikor a helyi adminisztráció hatékony működését, az üzleti szolgáltatások színvonalát vagy a szociális infrastruktúra szerepét hangsúlyozza. A sikeres települések jellemzői meglehetősen széles skálán mozognak, rugalmasan változtatható gazdasági szerkezetüktől kezdve, a magasan kvalifikált munkaerőn és a kedvező társadalmi szerkezeten keresztül, értékes településkörnyezetükig bezárólag (ENYEDI GY.

1996, 1997; JENSEN-BUTLER, C. 1997; ENYEDI GY. 1998; CHESHIRE, P. 1999). A területi presztízs kapcsán HORVÁTH GY. (1998) azokat az intézményeket gyűjti össze, amelyeknek a megléte egy városnak valódi rangot kölcsönözhet, így az egyetem, repülőtér, vásári és kiállítási létesítmények, kongresszusi központ, külföldi képviseletek, tudományos-kutatási parkok, s általában véve a tercier szektor munkahelyei.

Szerencsés esetben a sikeresség nem marad szigetszerű jelenség, hanem előidézheti régiók, fejlődési tengelyek, de hosszabb távon akár országok sikeressé válását is. A legkomolyabb kérdés persze magának a sikerességnek a mérhetősége, számszerűsíthetősége. Ha elsőként csak a szűken vett gazdasági dimenziót tesszük vizsgálat tárgyává, már eleve soktényezős kapcsolatrendszerek mutatkoznak. Az ekkor jelentkező alapkategóriák, a jövedelem, a termelékenység és a foglalkoztatottság közötti összefüggések önmagukban további kutatások alapjául szolgálhatnak (LENGYEL I. 2000, 2003; NEMES NAGY J. 2004).

Újabb dimenziókkal kibővítve a vizsgálatokat (HORVÁTH GY. 1998), akár érdemes lehet szemügyre venni az infrastruktúra minőségét (kiemelve a technológiai, távközlési és a humán infrastruktúra szerepét), az általános ipari adottságokat (ipari termelés és a kapcsolódó szolgáltatások működő hálózata, háttéripár fejlettsége stb.), a piaca jutás feltételeit (megközelíthetőség), az engedélyezési adminisztráció hatékonyságát (eljárási mechanizmusok, ügyintézés menete) és a makrogazdasági szabályozást is (gazdaságpolitika, fiskális és monetáris folyamatok). A kérdéskör összetett, mögöttes hatásmechanizmusokat sem nélkülöző megközelítést példázza a háromszintű piramis modell, amely egyben a fejlesztéspolitika lehetséges mozgásterét is magába foglalja (LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2000; LENGYEL I. 2003). A modell talapzatát a hosszú távú sikerességhez elengedhetetlen ún. sikerességi faktorok (társadalmi, gazdasági, környezeti és településszerkezeti faktorok) alkotják, középső részén az alaptényezők (regionális gazdaságfejlesztési programokkal közvetlenül befolyásolható gazdasági tényezők) szerepelnek, csúcán pedig, mint végső cél a régió lakosságának minél magasabb életszínvonala és életminősége található.

De vajon mit gondolnak erről a leginkább érintett szereplők, a települések lakói? Hogyan látják ők saját környezetük legfőbb előnyeit és hátrányait? A kérdés megválaszolásához kutatási módszerként statisztikai adatok komplex elemzése helyett ezúttal a valamivel ritkábban alkalmazott (a teljesség igénye nélkül, például MURÁNYI I.–SZOBOSZLAI ZS. 2003; BERÉNYI B. E. 2009; SZIRMAI V. 2009; EGEDY T. 2012) kérdőíves adatfelvételt választottuk.

A kutatás fő kérdései, módszertani háttere és hipotézisei

2004-2005-ben két részből álló, rétegzett kérdőíves kutatást végeztünk. A közel tíz évvel ezelőtti kutatás keretében az alábbi kérdésekre kerestünk választ:

- Milyen szempontokat részesít előnyben a magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyének megválasztásakor?
- Milyen jellemzőkkel, előnyökkel és hátrányokkal írják le a különböző lélekszámú településtípusokat?
- Melyik magyarországi településeket és miért tartják sikeresnek a válaszadók?
- Melyek azok a települések, melyeket valódi vonzasközpontoknak tartanak az érintettek?
- Milyen költözési hajlandóság jellemzi a megkérdezetteket?

A kutatás első részében ezer magánszemély adott választ a magyarországi városok sikerességével, versenyképességével kapcsolatos kérdéseinkre (a figyelembe vett öt szempont a felmérés esetében: a magyarországi népesség régiók és ezen belül településméret szerin-

ti megoszlása, a lakosság nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szerinti tagozódása volt). A személyes lekérdezéseknek köszönhetően a kitöltött kérdőívek szinte kivétel nélkül alkalmasak voltak az értékelésre. A kezdeti eredmények tükrében, a kutatás későbbi fázisai során megfelelő számú újabb lekérdezéssel tettük teljessé vizsgálatunkat (KOLTAI Z. 2005, 2006).

A kutatás másik részeként arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyar vállalatok tulajdonosai és vezetői hogyan ítélik meg a hazai településeket, mely szempontoknak tulajdonítanak fokozott jelentőséget a telephely kiválasztásakor, mely városokat sorolják a gazdasági központok körébe. A szintén rétegzett vállalati adatfelvétel keretében (a figyelembe vett két szempont a vállalkozások régiók és létszám szerinti megoszlása volt) több mint ezren válaszoltak kérdéseinkre (KOLTAI Z. 2006, 2007).

A kapott eredmények tükrében 2012-2013-ban megismételtük a lakosságra vonatkozó vizsgálatunkat, lehetőséget teremtve ezzel a közel egy évtizedes időszak átfogó értékelésére (vállalatokra vonatkozó újabb kutatásunk még nem zárult le). Az adatfelvétel ezen második fázisában szintén rétegzett kérdőíves felmérést végeztünk (a figyelembe vett négy szempont: a magyarországi népesség régiók szerinti megoszlása, a lakosság nemek, korcsoportok és végül iskolai végzettség szerinti tagozódása volt), amelyben újból ezer, véletlenül kiválasztott magánszemély adott választ kérdéseinkre. Összesen 4 zárt és 3 félig zárt kérdést tettünk fel a vélemények megismerésére.

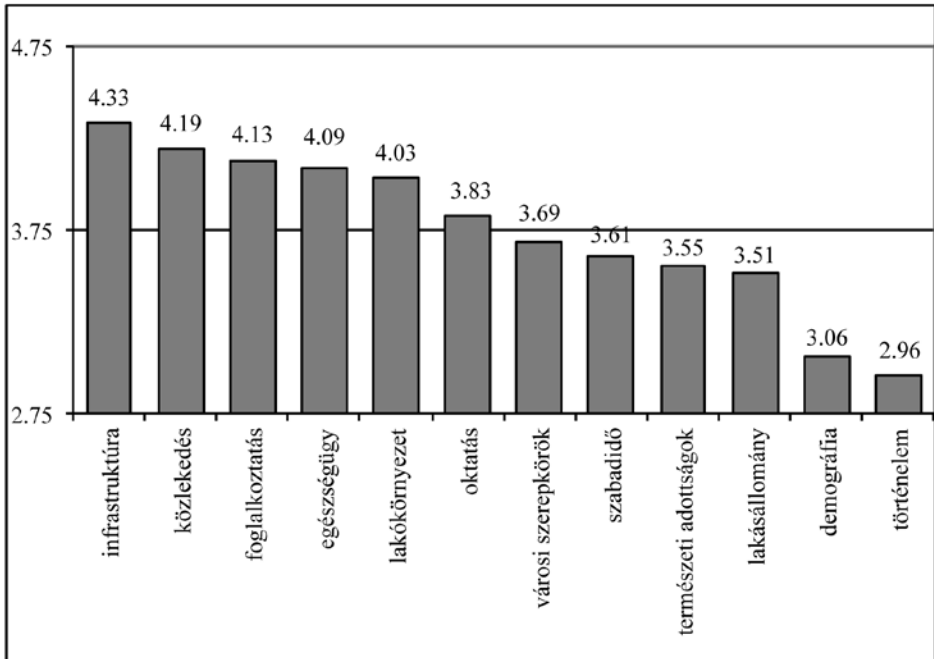
Az általunk vizsgált témakörök felölelték a lakóhelyi vonzerők értékelését, a különböző lélekszámú településtípusok, mint lakóhelyek megítélését, országos és regionális települési rangsorok felállítását, valamint a lakóhely potenciális megváltoztatásának okait és annak területi jellegzetességeit. Jelen tanulmányban, ahogy erre a cím is utal, mindössze a kutatás bizonyos részeredményeinek közlésére vállalkozom.

A kutatási eredmények közlése előtt fontosnak tartom rögzíteni, hogy a 2012-2013-as adatfelvétel során a 2004-2005-ös kutatáshoz képest valamivel magasabb volt az 5000-50000 fő közötti lélekszámú, valamint 50000 főnél népesebb településen élő válaszadók aránya, ami értelemszerűen a mintába kerülő, 5000 fő alatti települések korábbiánál kisebb elemszámú előfordulását okozta. Erre a tényre a kapott eredmények összevetése során még többször utalok.

Megismételt vizsgálatunk keretében a települések vonzerejét alakító, korábbi 12 szempontot 20 tagúra bővítettük (KOLTAI Z. 2005, 2006) (1. ábra). Egyrészt önálló kategóriaként megjelent a „lakosság etnikai összetétele”, valamint „a település közbiztonsága”, másrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy három korábbi, meglehetősen heterogén tartalmú tényezőt (települési infrastruktúra, oktatási viszonyok, városi szerepkörök szélessége) további részekre bontva, milyen többletinformációhoz juthatunk. Ebből a megfontolásból a megelőző kutatás legfontosabbra értékelt „települési infrastruktúra” kategóriáját négy elemre bontottuk (gázszolgáltatás, csatornázottság, internetelés-mobilhálózat, közúthálózat), a korábbi „oktatási viszonyok” pedig kiegészült egy plusz tényezővel („óvodai és alapfokú oktatás megléte”). Ezen kívül a „városi szerepkörök szélessége” szempontot ezúttal már két kategóriaként értelmeztük (külön-külön vizsgálva az „ügyintézési lehetőségek meglétét” és a „kereskedelmi hálózat fejlettségét”).

2004-2005-ös kutatási eredményeinkre alapozva (KOLTAI Z. 2005, 2006), hipotézisünk az volt, hogy konkrét sorrendet nem feltételezve, de továbbra is kiemelten fontos vonzerőnek számít a „települési infrastruktúra állapota”, a „közlekedési adottságok”, a „foglalkoztatási körülmények”, a „helyben igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások szélessége” és általában véve a „lakókörnyezet állapota”.

A település méretével és típusával összefüggő hipotéziseinket a 2004-2005-ös kutatásunk eredményeit alapul véve, az alábbiakban foglaljuk össze:

1. ábra A települési vonzerők fontossági sorrendje a lakossági vélemények alapján, 2004-2005.

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (n = 1000)

Figure 1 Order of importance of municipal attractions as seen by the Hungarian population, 2004-2005.

Source: Own questionnaire survey (n = 1000)

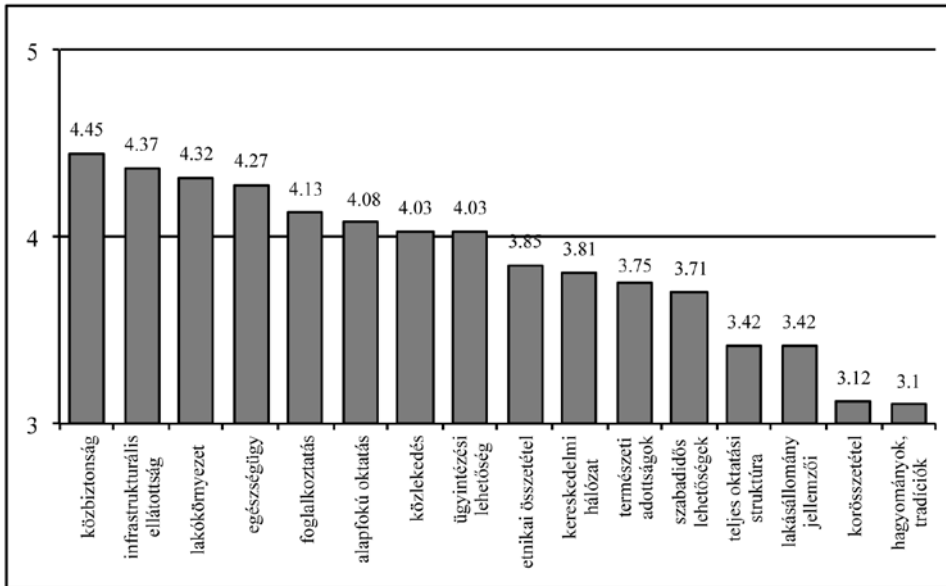
- A nagyvárosi előnyök elsősorban a színvonalas ellátási-szolgáltatási viszonyokhoz és a kedvezőbb foglalkoztatási körülményekhez kapcsolódnak, ellenben a hátrányok között a nagyvárosok személytelensége, zsúfoltsága, másodsorban szennyezett környezetük, végül rosszabb közbiztonságuk szerepel.
- A kisvárosok előnye az emberi kapcsolatok minőségében rejlik, amit kiegészít csendesebb, tisztább lakókörnyezetük, a negatívumok sorában gyakran előfordulnak a hiányos szolgáltatások és ellátottság, a nem megfelelő foglalkoztatási körülmények, és a túlzott ismertség megemlézése.
- Végül a községek esetében azt feltételeztük, akik előnyösnek gondolják ezt a településszintet, azt elsődlegesen a pozitív emberi kapcsolatoknak és a tiszta, nyugodt lakókörnyezetnek tudják be, az elutasítás legfőbb okai között pedig a hiányos ellátottság, a nem megfelelő foglalkozási körülmények és a kedvezőtlen demográfiai folyamatok fordulnak elő nagyobb arányban (MOLNÁR GY. 2008; SZÉPVÖLGYI Á. 2009).

Kutatási eredmények

A települési vonzerők értékelése

2012-2013-as adataink kiértékelésekor a legmagasabb értéket a „település közbiztonsága” tényező kapta (4,45), amit a „település infrastrukturális ellátottsága” (4,37), a „lakókörnyezet állapota” (4,32) és az „egészségügyi szolgáltatások teljessége” (4,27) követ. Az

öt fokozatú skálán még további négy tényező szerepelt 4 feletti értékkel (foglalkoztatási lehetőségek és körülmények, az óvodai és alapfokú oktatás megléte, közlekedési kapcsolatok, az ügyintézési lehetőségek megléte). Vagyis az oktatási adottságokon belül egyértelműen felértékelődött az óvodai és alapfokú oktatás szerepe (a korábbi kutatásunkban még egységes kategóriaként szereplő, a „városi szerepkörök” felosztása pedig arról informált bennünket, hogy az ügyintézési lehetőségek, közműintézmények megléte valamivel fontosabb a válaszadók számára, mint a települések kereskedelmi ellátottsága. Emellett kismértékben nőtt a lakóköznyezet állapotára és az egészségügyi szolgáltatásokra adott pontérték (2. ábra).

2. ábra A települési vonzerők fontossági sorrendje a lakossági vélemények alapján, 2012-2013.

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (n = 1000)

Figure 2 Order of importance of municipal attractions as seen by the Hungarian population, 2012-2013.

Source: Own questionnaire survey (n = 1000)

A „települési infrastruktúra” kategóriájának négy részre bontása (gázszolgáltatás, csatornázottság, internetelérés-mobilhálózat, közúthálózat) nem eredményezett lényeges differenciákat, mivel az értékek a 4,01-4,35 közötti tartományban szóródnak. (Ez utóbbi tényezők nem is szerepelnek a 2. ábrán.) Közülük a legmagasabb értéket a csatornázottság megléte, míg a legalacsonyabbat a közúthálózat minősége kapta.

A lakóhelyi vonzerők alacsonyabbra értékelt, második csoportját szintén egy új tényező, a „lakosság etnikai összetétele” vezeti (3,85), míg korábbi kutatásunkkal megegyezően a sort a „lakosság korösszetétele” és a „település történelme, hagyományai, helyi tradíciók” zárják. A korábbiakhoz képest kismértékben felértékelődtek a „település természeti adottságai”, míg az egyéb kategóriában értékelhető módon egyedül a családi, baráti kapcsolatok tényező szerepel (igaz, alig kimutatható, nem egészen 2 százalékos előfordulással).

Egy kapcsolódó kutatás részeként 19 versenyképességi tényezőt értékelték 9 városréségi lakói (SZIRMAI V. – VÁRADI ZS. 2009). Véleményük szerint a legfontosabb szempont „az, hogy az emberek szeressenek itt élni”, ennek megvalósulásához sokkal inkább társadalmi, mint gazdasági tényezőket tartanak lényegesnek (közbiztonság, életkörülmények javítása,

egészségügyi ellátás minősége, környezet- és természetvédelem, hulladékkezelés). A felsorolt tényezők magas értékei összhangban vannak kutatási eredményeinkkel, talán egyedül a KKV-k, mint kiemelt foglalkoztatók támogatása kapott valamivel alacsonyabb értéket esetükben. Összességében *napjaink Magyarországn a legfontosabb lakóhelyi vonzerők a települések közbiztonsága számít.* Sorrendben olyan, 10 év távlatában stabilnak mondható tényezők következnek, mint a települések infrastrukturális ellátottsága, a lakókörnyezet állapota, az egészségügyi szolgáltatások teljessége, a foglalkoztatási körülmények, az óvodai és alapfokú oktatás megléte, a közlekedési kapcsolatok és az ügyintézési lehetőségek.

Korábbi kutatásunkhoz hasonlóan részletes vizsgálat alá vontuk az egyes vonzerők és a korcsoportok közötti kapcsolatokat. Erőteljesebb összefüggést a válaszadók életkorával mintegy a tényezők felénél tudtunk kimutatni. Ide az egészségügyi szolgáltatások, az óvodai és alapfokú oktatás, a teljes oktatási struktúra, az infrastruktúrán belül az internetelérés és mobilhálózat minősége, az ügyintézési lehetőségek, a lakókörnyezet állapota, a település történelme és hagyományai, a lakosság etnikai összetétele, a foglalkoztatási lehetőségek, valamint a szabadidő eltöltése tartozik. (Szignifikáns esetként a 0,05 alatti értékeket azonosítottuk.)

Egyáltalán nem meglepő módon a fiatalabb (20-39 éves) korcsoport körében a teljes mintára értelmezett átlagnál (4,11) jóval magasabb értéket kapott „az internetelérés, mobilhálózat minősége” kategória (4,4), de szintén magasabbra értékelte ez a korcsoport a „foglalkoztatási lehetőségeket” (4,32). Ellenben „a település történelme, hagyományai” tényezőre adott érték esetükben a legalacsonyabb (2,93). (A 2004-2005-ös adatfelvételkor szintén ez a tényező kapta a legalacsonyabb értéket a legfiatalabb korcsoportban.)

A középkorosztály esetében (40-59 éves) egy vonzerő érdemel külön említést. Természetesnek mondható, hogy esetükben a „foglalkoztatási lehetőségek és körülmények” megítélése (4,34) van jóval az átlagérték felett.

Az idősebbeknél (60 év felettiek) ellenben néhány olyan vonzerőt emelnék ki, amelyek az átlagtól lényegesen elmaradnak. Így természetesnek mondható, hogy az oktatás mindkét tényezője (2. és 3. tényező, 3,75 illetve 3,17), az „internetelérés, mobilhálózat minősége” (3,59), a „foglalkoztatási körülmények” (3,6) és a „szabadidő eltöltésének lehetőségei” (3,43) számukra kevésbé fontos egy település vonzerejének megítélésekor.

Szintén kíváncsiak voltunk arra, hogy létezik-e összefüggés az iskolai végzettség és a tényezőkre adott válaszok között. Összesen hét tényező esetében beszélhetünk szignifikáns különbségekről. Ezek közé sorolható az internetelérés és mobilhálózat minősége, a kereskedelmi hálózat fejlettsége, a lakókörnyezet állapota, a település természeti adottságai, a lakosság etnikai összetétele, a foglalkoztatási lehetőségek és a szabadidő eltöltése. Szignifikánsnak most is a 0,05 alatti értékeket neveztük.

Az alapfokú végzettségű csoport mellett, hogy kevésbé tartja fontosnak az oktatási adottságokat (a 2. tényező 3,88-as, 3. tényező 3,28-as értékkel szerepel esetükben), az „internetelérés, mobilhálózat minőségét” (3,76), meglepő módon a „foglalkoztatási körülmények” (3,81) tényezőt is az átlagosnál alacsonyabbra értékelte. Kapott eredményeink összhangban vannak korábbi kutatások eredményeivel (BARÁTH G. et al. 2009; SZIRMAI V. – VÁRADI ZS. 2009).

A középfokú végzettséggel rendelkezők esetében ellenben pontosan ez utóbbi két vonzerő mutat magas értékeket (internetelérés-mobilhálózat 4,28 foglalkoztatás 4,34).

A felsőfokú végzettségűek körében találjuk a valamennyi felbontás alapján mért legmagasabb értéket, ők a „település közbiztonságára” adtak maximumot (4,55). Szintén átlagot jóval meghaladó az „internetelérés, mobilhálózat minőségének” (4,32) és a „település természeti adottságainak” (3,95) a megítélése, míg a „kereskedelmi hálózat fejlettsége” kapta a legalacsonyabb értéket (3,57).

Érdekes elemzésnek ígérkezett a válaszadó jelenlegi lakóhelyének mérete és a tényezők közötti kapcsolat feltárása is. Négy olyan tényezőt emelnék ki, melyek esetében szigni-

fikáns összefüggésről számolhatunk be. Ezek az egészségügy, a teljes oktatási struktúra, a kereskedelmi hálózat, valamint az ügyintézési lehetőségek.

A legkisebb lélekszámú településeken (2000 fő alatti lakossal), nem meglepő módon rendre azok a vonzerők kaptak alacsonyabb értékeket, melyek kevésbé jellemzik ezt a településtípust. Így az „egészségügyi szolgáltatások teljessége” (3,82), a „kereskedelmi hálózat fejlettsége” (3,31), az „ügyintézési lehetőségek” (3,68), a „közlekedési kapcsolatok” (3,71) és a „teljes oktatási struktúra megléte” (2,89) messze elmarad a városok értékeitől. (Ez utóbbi egyébként az összes felbontást figyelembe véve vett minimum érték.) Nem várt módon, viszont az internetelés-mobilhálózat értékelése (4,36) a városi értékeket is meghaladja. A településméret másik pólusának számító, 50.000 főnél népesebb városok esetében talán két magas értéket emelnék ki, ezek a „teljes oktatási struktúrára” (3,6) és a „kereskedelmi hálózat fejlettségére” (3,99) adott pontszámok.

Hipotézisünk teljesülése azért mondható csak részlegesnek, mert a település közbiztonsága, mint települési vonzerő nem várt módon került a legelső helyre. A statisztikai elemzések arról tanúskodnak, hogy a lakóhelyi vonzerők között vannak olyanok, melyek jelentősen megosztják a válaszadókat, és a legkülönbözőbb mértékben fontosak az egyes csoportok számára (ilyen az alapfoktól a felsőfokig terjedő teljes oktatási struktúra és a szabadidő eltöltésének lehetősége), más tényezőkről viszont egybehangzóak a lakossági vélemények (csatornázottság, a közúthálózat minősége, a lakásállomány kor és típus szerinti jellemzői, valamint a lakosság korösszetétele). Érdekes és továbbgondolásra alkalmas, hogy több vonzerő esetében is erős összefüggést mutattunk ki a korcsoportok, az iskolai végzettség vagy a lakóhely függvényében.

A települések sikerességét befolyásoló tényezők

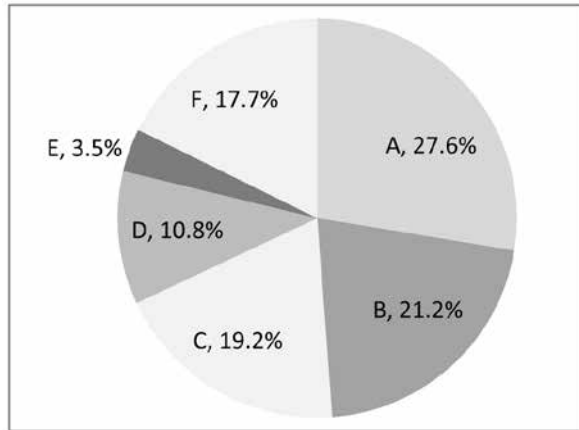
Következő kérdésünkkel a lélekszámukban eltérő településtípusok (nagyváros, kisváros, község/falu) előnyös és hátrányos jellemzőinek felsorolására kértük a válaszadókat. (Nagyvárosnak a 100 000 főt meghaladó lakónépességű városokat, kisvárosnak a 20 000 fő alatti városi rangú településeket tekintjük a továbbiakban – lásd KOVÁCS Z. 2010)

A települési vonzerőkről tett megállapításainkkal szorosabbra fűzve a kapcsolatot, megpróbáltuk több részre bontani a válaszokat, így például az ellátás-szolgáltatás elnevezésű, meglehetősen heterogén tartalmú kategóriát mindhárom településtípus esetén különbontottuk egészségügyre, oktatásra, kereskedelemre, szabadidős lehetőségekre, közintézményekre és közlekedési infrastruktúrára. A korábbi adatokkal történő összehasonlíthatóság érdekében összevont kategóriaként is dolgozunk ezzel a csoporttal.

A nagyvárosok legfőbb előnyének, hipotézisünknek megfelelően azok ellátottsága, az igénybe vehető szolgáltatások mennyisége és színvonala számít. A válaszok 75%-a kötődik ehhez a csoporthoz, míg a fennmaradó részt a kedvező foglalkozási lehetőségek (24%) és az egyéb kategória (1%) adja.

A szolgáltatások csoportján belül legtöbben a fejlett, jól kiépített közlekedési infrastruktúrát, a megoldott helyi tömegközlekedést említik (27,6%). Ezt a teljes körű, színvonalas egészségügyi ellátás (21,2%), a széleskörű szabadidős-szórakozási lehetőségek, a kultúrához, sporthoz való hozzáférés lehetősége (19,2%) követi. Sorrendben a (tovább)tanulási lehetőségek széles választéka, a színvonalas oktatási struktúra (17,7%), a megfelelő árakat és nyitvatartási időt biztosítani képes kereskedelmi hálózatok (10,8%) elérhetősége, végül az ügyintézési lehetőségek teljessége (3,5%) következik. (3. ábra)

Hipotézisünknek részben ellentmondva, a nagyvárosi hátrányok listáját nem a rájuk jellemző személytelenség, hanem a szennyezett, egészségtelen lakókönyezet vezeti. A válaszok több mint harmadában (36,6%) fordult elő ez kritikaként. Az elidegenedett, közönyös

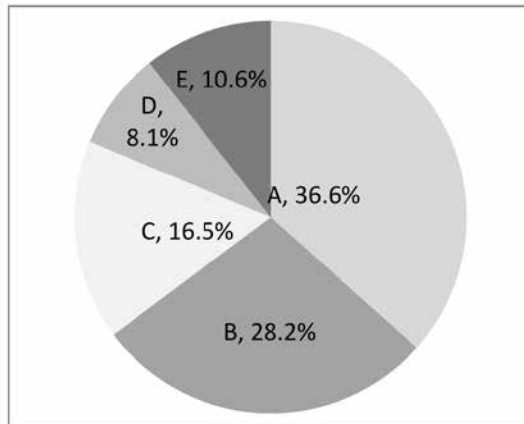
3. ábra Az ellátási-szolgáltatási viszonyok, mint nagyvárosi előny mögöttes okai a lakossági vélemények alapján, 2012-2013. Forrás: Saját kérdőíves felmérés ($n=1000$)

Jelmagyarázat: A – közlekedési infrastruktúra; B – egészségügyi ellátás; C – szabadidős lehetőségek; D – kereskedelmi hálózatok; E – ügyintézési lehetőségek; F – oktatási struktúra

Figure 3 Supply and service facilities as reasons for the advantages of big cities by local residents 2012-2013. Source: Own questionnaire survey ($n=1000$)

Legend: A – transport infrastructure; B – health care; C – freetime opportunities; D – commercial networks; E – administrative options; F – education

emberi kapcsolatokat a válaszadók negyede (28,2%) érzi problémának, míg a rossz közbiztonságot valamivel kevesebben (16,5%) említették. Korábbi kutatásunkhoz képest külön kategóriaként értelmezhető a közlekedési problémák, dugók, parkolóhely hiánya, zsúfolt tömegközlekedésből eredő negatívumok (8,1%), valamint képeztünk egy egyéb kategóriát (10,6%), benne az etnikai problémákkal, magas megélhetési költségekkel, drága ingatlanárakkal, elavult lakóépületekkel és a rohanó, stresszes életmóddal. (4. ábra)

4. ábra A nagyvárosi hátrányok megoszlása a lakossági vélemények alapján, 2012-2013.

Forrás: Saját kérdőíves felmérés ($n=1000$)

Jelmagyarázat: A – egészségtelen lakókörnyezet; B – emberi kapcsolatok; C – rossz közbiztonság; D – közlekedési problémák; E – egyéb

Figure 4 Breakdown of the disadvantages of big cities by local residents 2012-2013.

Source: Own questionnaire survey ($n=1000$)

Legend: A – unhealthy residential environment; B – social contacts; C – bad public safety; D – traffic problems; E – others

A kisvárosok jellemezésekor, ha nem is a nagyvárosokhoz hasonló mértékben, az előnyök között legtöbbször a szolgáltatásokkal való ellátottságot említik (36%), amit a csendes, tiszta, természet közeli lakókörnyezetük (29,6%) és a személyes, családi emberi kapcsolatok (18,3%) követnek. A kedvező közbiztonságot szintén külön csoportként értelmeztük a pozitívumok között (6,1%) és most is képeztünk egy egyéb kategóriát (10%), benne a foglalkozási körülményekkel, a kis földrajzi távolsággal és az alacsonyabb ingatlanárakkal.

A szolgáltatások egységes csoportját részekre bontva, szintén kiemelkedik az előnyös közlekedés, amit közel egyforma említési számmal követ az elérhető alap- és középfokú oktatás, a megfelelő választékot és nyitvatartási időt biztosító kereskedelem, az egészségügyi szolgáltatások, a szabadidős - kulturális - sportolási lehetőségek elérhetősége, valamint a viszonylag egyszerű és gyors ügyintézés.

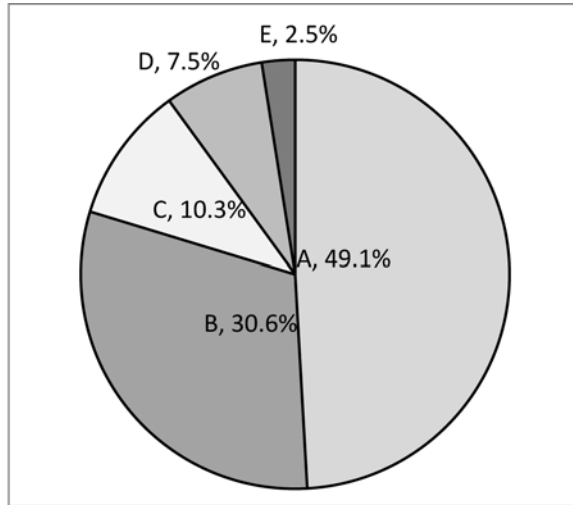
A kisvárosok megítélésének kettőssége mostani kutatási eredményeinkben is visszatükröződik, hiszen hipotézisünket megerősítve, több korábbi előnyt látunk viszont a kisvárosi hátrányok között is. Így rögtön a nem megfelelő szolgáltatási ellátottságból eredő problémákat (55,6%), amit számszerűleg többen soroltak a hátrányok, mint az előnyök sorába. A második leggyakoribb negatívum a kedvezőtlen foglalkoztatás, a hiányzó munkahelyek és alacsonyabb bérszínvonal (30,7%), amit egy meglehetősen heterogén egyéb csoport (13,7%) egészít ki, benne a hiányos közbiztonsággal, a szennyezett, zajos lakókörnyezettel, demográfiai problémákkal (etnikai összetétel, előregedő lakosság) és nem megfelelő emberi kapcsolatokkal. (Ez utóbbi újfent a kisvárosok ellentmondásos megítélésére szolgáló példa, hiszen részben a túlzott ismertséggel, részben a személytelenséggel indokolták azt, hogy az emberi kapcsolatok a hátrányok között is szerepelnek.)

A hiányos szolgáltatások, ellátottság csoportját most is részletes vizsgálat alá vonva, kijelenthető, hogy szinte mindegyik terület (főként a szabadidős, kulturálódási, sportolási lehetőségek) többször szerepel a negatívumok, mint korábban az előnyök között. A nem teljes körű egészségügyi szolgáltatások mellett problémaként jelentkezett az orvosi ellátás minősége is. Az oktatás kapcsán nem csak a felső-, de gyakran a középfokú tanulmányokra sincs helyben lehetőség, és a képzés színvonala is elmarad a nagyvárosi lehetőségektől. A közlekedéssel összefüggésben nem csak a távolsági, de a helyi tömegközlekedés is sok kritikát kapott. A szolgáltatások csoportján belül talán két olyan területet tudunk beazonosítani, ahol nem kerültek egyértelmű többségbe a negatív vélemények. Úgy tűnik a kereskedelmi hálózatok kielégítően működnek kisvárosi szinten is, ahogy az ügyintézési lehetőségek, közintézményi ellátottság is megfelelőnek számít.

A községi előnyök kapcsán beigazolódtott hipotézisünk, miszerint a válaszok közel fele (49,1%) az egészséges, élhető, tiszta és természet közeli lakókörnyezethez kapcsolódik. Szintén sokan említik a pozitív emberi kapcsolatokat, az összetartást, a kölcsönös figyelmet és segítőkészséget (30,6%), a harmadik leggyakoribb előny pedig a háztáji gazdálkodás, kertészkedés és az ezzel kapcsolatos önellátás lehetősége lett (10,3%). A jobb közbiztonságot a válaszadók 7,5%-a említette, az egyéb kategória (2,5%) mögött pedig az alacsonyabb ingatlanárak és a kisebb távolságok húzódnak meg (5. ábra).

A legtöbb kritika a hiányos szolgáltatások és ellátottság kapcsán éri a községeket, ami szintén megfelel hipotézisünknek. A válaszok kétharmada (67,7%) ezt említi a községek legnagyobb hátrányaként. Közel minden negyedik válaszban (23,7%) megjelennek a foglalkoztatással kapcsolatos problémák, a munkalehetőségek hiánya és az alacsony jövedelmek. Az egyéb kategórián (8,6%) belül az elnéptelenedés, előregedés, hátrányos etnikai összetétel szerepel, de előfordult a túlzott ismertségből, hiányos közbiztonságból és az elszigeteltségből eredő problémák megemlézése is.

A szolgáltatások csoportját újból részletes vizsgálat alá vetve, kijelenthetjük, hogy a legtöbb kritika a közlekedési infrastruktúrával kapcsolatos (35,5%), de szintén sokan említik

5. ábra A községi előnyök megoszlása a lakossági vélemények alapján, 2012-2013. Forrás: Saját kérdőíves felmérés (n=1000)

Jelmagyarázat: A – tiszta lakókörnyezet; B – emberi kapcsolatok;

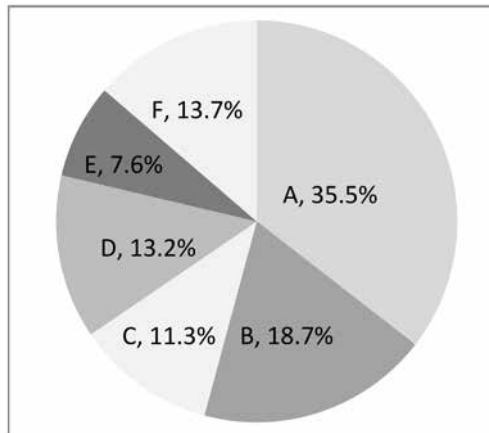
C – háztáji gazdálkodás; D – kedvező közbiztonság; E – egyéb

Figure 5 Breakdown of the advantages of villages by local residents 2012-2013.

Source: Own questionnaire survey (n=1000)

Legend: A – clean residential environment; B – social contacts; C – household farming; D – good public safety; E – others

a korlátozott egészségügyi szolgáltatásokat (18,7%) és a hiányos oktatási rendszert, kezdve az óvodától a középiskolai továbbtanulásig (13,7%). Ezen a településszinten is kevesebb kritika éri a kereskedelem fejlettségét, az áruválasztékot és az árszínvonalat (13,2%) és a korlátozott, körülményes ügyintézési lehetőségeket (7,6%), viszont valamivel többen (11,3%) tartják problémának a hiányos szabadidős (kulturális, sportolási) lehetőségeket (6. ábra).

6. ábra Az ellátási-szolgáltatási viszonyok, mint községi hátrány mögöttes okai a lakossági vélemények alapján, 2012-2013. Forrás: Saját kérdőíves felmérés (n=1000)

A – közlekedési infrastruktúra; B – egészségügyi ellátás; C – szabadidős lehetőségek; D – kereskedelmi hálózatok;

E – ügyintézési lehetőségek; F – oktatási struktúra

Figure 6 Supply and service facilities as reasons for the disadvantages of villages by local residents 2012-2013.

Source: Own questionnaire survey (n=1000)

Legend: A – transport infrastructure; B – health care; C – freetime opportunities; D – commercial networks;

E – administrative options; F – education

Hipotéziseink többnyire teljesültek, hiszen továbbra is kijelenthető, hogy a nagyvárosi előnyök leginkább azok széleskörű ellátottságával, relatív kedvező foglalkoztatási adottságaival állnak összefüggésben, míg hátrányos megítélésük szennyezett, egészségtelen lakókörnyezetükkel és elégtelen emberi kapcsolataikkal magyarázható. Ezzel szemben a községek legfőbb pozitívuma a tiszta lakókörnyezet és a pozitív emberi kapcsolatok, míg a negatívumok éppen a hiányos szolgáltatásokkal és foglalkoztatási lehetőségekkel függenek össze. A kisvárosok részben ellentmondásos megítélése köztes méretükből adódik, de jellemzőik sokkal közelebb állnak a községekhez.

Összefoglalás

A bevezetőben említett speciális, mégis rugalmasan módosítható településfejlesztési programok számára nélkülözhetetlen annak ismerete, hogy a leginkább érintett társadalmi és gazdasági csoportok mely lakóhelyi vonzerőket tekintik fontosnak.

A magyar települések sikerességét mára elsősorban belső adottságaik határozzák meg. A településhierarchiában elfoglalt pozíció, a közigazgatási szerepkör mellett meghatározó versenyképességi faktorrá váltak az egyes települések gazdasági adottságai, jövedelemszerzési lehetőségei. Megerősödött a piaci alapú tevékenységek magyarázó ereje, s a tercier vállalkozások rugalmasabb telephelyválasztásán keresztül még több település kapcsolódhatott be a gazdasági versenybe. Felértékelődött a földrajzi elhelyezkedés, a megközelíthetőség, az infrastrukturális ellátottság, lényegesebbé váltak a történelmi-kulturális adottságok, a humán erőforrás képzettsége, a környezeti állapot. A verseny regionális dimenziója felerősödött és a régiók közötti differenciák váltak elsődlegessé, míg az adott régió belüli településszintek között mérséklődtek a különbségek. A különféle szempontú kutatások eredményei alátámasztják az országon belüli fejlettséget megosztó főbb dimenziók, így a nyugat-kelet és a város-vidék ellentét meglétét.

Napjainkban Magyarországon a legfontosabb lakóhelyi vonzerőnek a települések közbiztonsága, infrastrukturális ellátottságuk, foglalkoztatási körülményeik és lakókörnyezetük állapota számít. A legvonzóbb lakóhelynek minősülő közép- és nagyvárosok meghatározó előnye továbbra is azok ellátottsága, az igénybe vehető szolgáltatások és a kedvező foglalkozási lehetőségek. A szolgáltatások csoportján belül a fejlett közlekedési infrastruktúrát, a teljes körű egészségügyi ellátást, a szabadidős-szórakozási lehetőségeket, a helyben megvalósítható továbbtanulás széles választékát, a kereskedelmi ellátottságot és az ügyintézési lehetőségek teljességét említették. Ezzel szemben a nagyvárosi hátrányok listáját a szennyezett, egészségtelen lakókörnyezet vezeti, amit a közönyös emberi kapcsolatok, valamint a rossz közbiztonság követ.

A területi értelemben vett sikeresség mérésének célja véleményem szerint az, hogy egy adott földrajzi egység helyzetét a lehető legobjektívabb módon megítéljük és ez alapján a fejlődéséhez szükséges teendőket áttekintsük. Fontos megtalálni, hogy egy település miben különbözik a hasonló méretű és funkciójú többi településtől. A városok között zajló versenyben nagyon sok hasonló adottságú város vesz részt, emiatt valamilyen vonatkozásban ki kell tűnni közülük. Amennyiben elfogadjuk, hogy a verseny célja a helyben élők jólétének fokozása, azt is kijelenthetjük, hogy a versenyben való sikeres helytállás eszköze egy speciális, de egyben rugalmasan módosítható, a helyi politika, a vállalkozások, a civilek és a tudományos élet partnerkapcsolatára épülő, általuk koordinált fejlesztési program, melyet az érintett szereplők ismernek, és egyben támogatnak is. A megfelelő elemzést követően megalkotott stratégia egyszerre szükségletorientált, hosszú távon felelős, környezettudatos, jövő- és akcióorientált, valamint vállalkozói szellemiséget képvisel.

A sikeres települések jellemzői meglehetősen széles skálán mozognak, rugalmasan változtatható gazdasági szerkezetüktől kezdve, a magasan kvalifikált munkaerőn és a kedvező társadalmi szerkezeten keresztül, egészen értékes településkörnyezetükig. Azok az európai térségek tudtak valóban sikeressé válni, amelyek képesek voltak saját endogén adottságaikra épülő stratégiát meghatározni és működtetni. Egy ilyen stratégia mindig szorosan kell, hogy építsen a helyben működő vállalkozások kompetitív előnyeire, ezért először érdemes feltárni a potenciálisan versenyképes iparágakat, és egyúttal összegyűjteni azokat a tényezőket, melyekből valódi versenyelőnyeik eredeztethetők. Az önálló programalkotásra képtelen területek legfeljebb átmenetileg stabilizálhatják helyzetüket, azt is csak többnyire központi támogatások felhasználásából.

A kutatás egyik közvetett célja az volt, hogy az ilyen valós helyi igényeken alapuló fejlesztési stratégia kidolgozásához információkat szolgáltatassunk. A kapott eredmények jól érzékeltetik, hogy a különböző országrészekben és településeken nemcsak különböző adottságokkal, eltérő pozícióval, de sokszor meglehetősen differenciált lakossági igényekkel találkozhatunk. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a részletes elemzésnek alávetett lakóhelyi vonzerők egy jelentős csoportja nem kizárólagosan a helyi döntéshozóktól függ, s a kedvező irányú változásokhoz pedig gyakran csak hosszú távú programok vezethetnek el. Ezzel együtt úgy gondoljuk, hogy a specifikus, esetleg konkrét települési célcsoportokat érintő, felelős, egyben hosszú távú sikerekre törekvő fejlesztési elképzelések nem nélkülözhetik a személyes tapasztalatok mindenkori figyelembevételét, azok komplex térségi szemléletű hasznosítását.

KOLTAI ZOLTÁN

PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs

koltai.zoltan@feek.pte.hu

IRODALOM

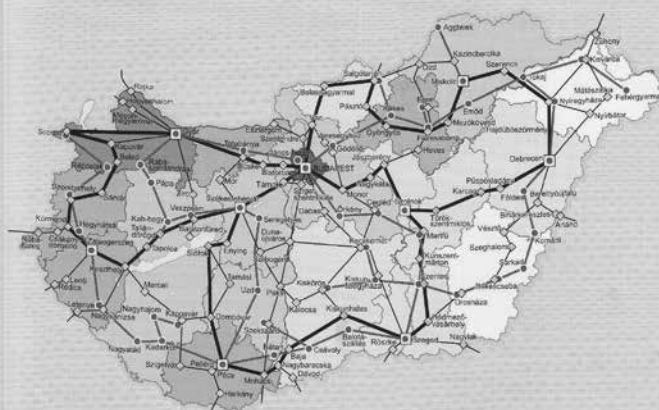
- BARÁTH G. ET AL. (2009): A nagyvárostérségi elit versenyképesség felfogása. – In. SZIRMAI V. (szerk.): A város-térségi versenyképesség társadalmi tényezői. Dialóg Campus, Budapest-Pécs. pp. 170–185.
- BERÉNYI B. E. 2009: Budapest belvárosának társadalmi megítélése egy kérdőíves felmérés tükrében. – Földrajzi Közlemények 133. 2. pp. 135-146.
- BODDY, M. 2002: Linking competitiveness and cohesion. – In. BEGG, I. (ed): Urban Competitiveness. Policies for dynamic cities. The Policy Press, Bristol. pp. 33-52.
- CHESIRE, P. 1999: Cities in Competition: Articulating the Gains from Integration. – Urban Studies 36. 5-6. pp. 843 – 864.
- EGEDY T. 2012: A gazdasági válság hatása a nagyvárosok versenyképességére Magyarországon. – Földrajzi Közlemények 136. 4. pp. 420-438.
- ENYEDI GY. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. – Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 138 p.
- ENYEDI GY. 1997: A sikeres város. – Tér és Társadalom 11. 4. pp. 1-7.
- ENYEDI GY. 1998: Sikeres régiók. – In. KERESZTY A. (szerk.): Tények könyve: régiók. Greger-Delacroix, Budapest. pp. 409-411.
- HORVÁTH GY. 1998: Európai regionális politika. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 501 p.
- JENSEN-BUTLER, C. 1997: Competition between cities, urban performance and the role of urban policy: a theoretical framework. – In. JENSEN-BUTLER, C.–SHACHAR, A.–WEESEP, J. VAN (eds): European Cities in Competition. Averbury Publishing Company, Aldershot-Brookfield. pp. 3-42.
- KOLTAI Z. 2005: A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. – Tér és Társadalom 19. 3-4. pp. 23-41.
- KOLTAI Z. 2006: A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai. – Területi Statisztika 46. 3. pp. 240-254.
- KOLTAI Z. 2007: A magyarországi városok versenyképességének vállalati megítélése. – Tér és Társadalom 21. 2. pp. 23-42.

- KOVÁCS Z. 2010: Népeség- és településföldrajz. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 239 p.
- LENGYEL I. 2000: A regionális versenyképességről. – Közgazdasági Szemle 47. 12. pp. 962–987.
- LENGYEL I. 2003: Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon. – JATEPress, Szeged. 454 p.
- LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2000: A városok versenyképességéről. – In. HORVÁTH Gy.–RECHNITZER J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs. pp. 130–152.
- MOLNÁR Gy. 2008: A növekvő lélekszámú községek helyzete Baranya megyében. – Területi Statisztika 48. 4. pp. 417–430.
- MURÁNYI I.–SZOBOSZLAI Zs. 2003: Sikeres alföldi városok a lakosság véleményének tükrében. – In. TIMÁR J.–VELKEY G. (szerk.): Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest. pp. 78–119.
- NEMES NAGY J. 2004: Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? – In. NEMES NAGY J. (szerk.): Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 5–42.
- SZÉPVÖLGYI Á. (2009): A nagyvárostérségi elégedettségek és a kulturális fogyasztás jellegzetességei. – In. SZIRMAI V. (szerk.): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Dialóg Campus, Budapest-Pécs. pp. 163–169.
- SZIRMAI V. 2009 (szerk.): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. – Dialóg Campus, Budapest-Pécs. 319 p.
- SZIRMAI V.–VÁRADI Zs. (2009): A várostérségi társadalmak versenyképesség-felfogása. – In. SZIRMAI V. (szerk.): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Dialóg Campus, Budapest-Pécs. pp. 185–190.

TINER TIBOR

A MAGYARORSZÁGI TÁVKÖZLÉS FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETI TÉRPÁLYÁI

ELMELET – MÓDSZER – GYAKORLAT 70.

MTA
Csillagászati és
Földtudományi
Kutatóközpont
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI
INTEZET

TINER TIBOR

A magyarországi távközlés fejlődésének történeti térpályái
MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, 2015, 183 p.

A könyv a 20. század utolsó évtizedeiben az informatikával integrálódott távközlési ágazat magyarországi fejlődésének területei folyamataival, e folyamatok társadalomföldrajzi jellemzőivel és területi hatásaival foglalkozik, részletekbe menően tárgyalja a távközlési ágazat főbb technikai, technológiai, társadalmi és tértudományi kérdéseit. Izgalmas része a műnek a mobiltelefonok magyarországi terjedésének, a mobilellátottság hazai térszerkezeti sajátosságainak bemutatása.

További információ: MTA CSFK FTI Könyvtára, magyar.arpad@csfk.mta.hu

KISEBB TANULMÁNYOK

A TERMÉSZETFÖLDRAJZI TÉNYEZŐK SZEREPE TOKAJ-HEGYALJA SZŐLŐ- ÉS BORTERMELÉSÉNEK ALAKULÁSÁBAN

BOROS LÁSZLÓ

THE ROLE OF GEOGRAPHICAL FEATURES IN VINICULTURE
AND WINE PRODUCTION OF TOKAJ-HEGYALJA REGION

Abstract

The Tokaj-Hegyalja wine region covers 890 sq km. Within the region grapes were and are grown on 4000-6600 hectares varying in time and location. Although Hegyalja, extending from Abaujszántó to Sátoraljaújhely, is a homogeneous grapes growing and wine producing region some differences can be found in its terrain, microclimate and soil. In other words the wines from the fields of different vineyards taste slightly different. As a matter of fact all slopes produce world famous high quality wines, but the most excellent wines are made from grapes grown on the southern slopes having the most extensive sunshine. In the order of wine quality western slopes are the second and eastern ones are the third while wines produced from vineyards of the hillfoot flat fields are of a bit lower quality. Due to the world-famous wines no wonder that Tokaj-Hegyalja region has become the first Historic Landscape of Hungary as well as part of the UNESCO World Heritage.

Keywords: viticulture, wine production, exposure, landscape constituent factors

Bevezetés

A mintegy 890 km² kiterjedésű Tokaj-hegyaljai zárt borvidéken térben és időben változóan 4000-6600 ha területen termeltek, ill. termelnek szőlőt. A minőségi borvidéknek, származási helynek szigorú törvényi előírásai voltak és vannak a mai napig. Így a szőlőtermesztésről és borgazdaságról szóló 1997. évi CXXI. törvény szerint az a termőhely nevezhető borvidéknek, származási helynek, amely több település közigazgatási határára kiterjedően hasonló éghajlati, domborzati és talajadottságokkal rendelkezik, jellemző fajtaösszetételű művelési ültetvényekkel és bortermelési hagyományokkal rendelkezik, sajátos jellegű borokat termel, és településenként a szőlőterületek aránya minimum 7%. A borvidék zárt terület, ahová bort bevinni nem szabad. Tokaj-Hegyalja ennek a szigorú előírásnak megfelel, hazánk azon tájai közé tartozik, amelynek neve messze földön ismert, híres. 2002-ben Tokaj-Hegyalját a világörökség részévé nyilvánították; érdekesség, hogy erre

elsőként FRISNYÁK SÁNDOR tett javaslatot 1989-ben a Tokaj-hegyaljai Települések Szövetsége abaujszántói ülésén.

A természetföldrajzi tényezők szerepe

Tokaj-Hegyalja egységes szőlő- és borvidék, de az egyes termőhelyek természeti adottságaiban (lejtőszög, kitettség, mikroklíma, talaj) kisebb-nagyobb eltérések mutathatók ki, ezért a híres borvidék majd minden dűlőjében más-más ízű, zamatu, karakterű, jellegű tokaji bort terem. Tanulmányunkban több évtizedes mérési eredményekből kiválasztott adatsorokon keresztül világítjuk meg a szőlő- és bortermelésre ható természetföldrajzi tényezők szerepét.

Tokaj-hegyalján szőlőművelés 110-300 m közötti magasságú térszíneken, az egyenetlen hegy-ségelőteri síkságtól a tagolt hegyhátai lejtőkön át az alacsony középhegységi lejtőig terjedően folyik; összességében azonban csak a szőlőültetvények 2%-a síkvidéki. A magasságkülönbség

befolyásolja a lejtésviszonyokat, a mikroklímát (így pl. az őszi és tavaszi talajfagy megjelenését), a talaj vastagságát, nedvességtartalmát stb., és mindezek által a szőlőtermés mennyiségét és minőségét. Szőlőt közel sík (1-5°-os) és jelentősebb esésű (20-25°-os) lejtőn is termelnek. Előbbiekben több szőlő terem, de alacsonyabb

mustfokkal; utóbbiak kisebb mennyiségű, de magasabb mustfokú szőlőt adnak (1., 2. táblázat).

A különbségek további adatokkal is igazolhatók. Még korábbi vizsgálatok során pl. 1973-ban a tokaji Lencsés-hegy Desseffy-dűlőjében 140 m-en 20,8, 190 m-en 24,3 mustfokot, a tarcali Szarvas-szőlőben pedig míg 100 m magasságban

1. táblázat – Table 1

A termés minősége különböző magasságokban fekvő területeken a Megyer- és Pajzos-dűlőkben 1983-ban (MARCZINKÓ F.–BOROS L.)
The quality of vintage on different altitudes in the slopes of Megyer and Pajzos in 1983 (source: MARCZINKÓ F.–BOROS L.)

Terület	Magasság (m)	Fajta	Szeptember 19.		Szeptember 30.		Október 10.	
			Mustfok	Sav (g/l)	Mustfok	Sav (g/l)	Mustfok	Sav (g/l)
Megyer	180	Furmint	13,5	11,1	18,1	8,8	17,0	11,6
Megyer	140	Furmint	14,7	12,3	16,3	10,4	17,2	12,6
Megyer	180	Hárslevelű	14,1	12,7	17,1	10,6	19,3	12,7
Megyer	140	Hárslevelű	14,0	17,4	17,4	11,4	15,4	15,7
Pajzos	180	Furmint	16,5	9,3	17,1	9,4	-	-
Pajzos	135	Furmint	13,3	11,5	18,9	9,7	18,0	10,8
Pajzos	180	Hárslevelű	15,5	12,3	17,1	10,8	-	-
Pajzos	135	Hárslevelű	13,3	12,0	15,4	10,0	15,6	13,8
Felső területek átlaga			14,9	11,4	17,4	9,9	18,2	12,2
Alsó területek átlaga			13,8	12,1	17,0	10,4	16,8	13,2

2. táblázat – Table 1

A szőlő mustfokának alakulása különböző kitétségű, magasságú és művelésű szőlőkben 1993. szeptember 19-20-án (BOROS L.)
The refraction grade of vintage on the slopes of different altitudes, exposures and art of cultivation, 19-20 September 1993 (by BOROS, L.)

Helye	Kitétség	Magasság (m)	Szőlőfajta	Művelési mód	Átlagos mustfok
Tokaj Lencsés-hegy	DNy	140	Furmint	Karós	20,8
Tokaj Lencsés-hegy	DNy	160	Furmint	Karós	21,0
Tokaj Lencsés-hegy	DNy	190	Furmint	Karós	24,3
Tokaj Rákóczi-dűlő	K	150	Furmint+Hárslevelű	Kordonos	14,8
Tokaj Rákóczi-dűlő	K	200	Furmint+Hárslevelű	Kordonos	18,2
Tokaj Meleg-oldal	D	150	Furmint+Hárslevelű	Karós	20,7
Tokaj Meleg-oldal	D	210	Furmint+Hárslevelű	Karós	21,2
Tokaj, Verebes-dűlő	É	200	Furmint	Huzalos	18,5
Tokaj Verebes-dűlő	É	170	Furmint	Huzalos	15,0
Bodrogkeresztúr Kereszt-hegy	É	100	Furmint+Hárslevelű	Karós	16,0
Bodrogkeresztúr Kereszt-hegy	É	100	Furmint+Hárslevelű	Huzalos	12,5
Bodrogkeresztúr Kereszt-hegy	É	150	Furmint+Hárslevelű	Karós	18,0
Tarcal Szarvas-szőlő	D	100	Furmint	Huzalos	18,2
Tarcal Szarvas-szőlő	D	130	Furmint	Huzalos	19,3
Tarcal Szarvas-szőlő	D	160	Furmint	Huzalos	20,0
Tarcal Szarvas-szőlő	D	160	Furmint+Hárslevelű	Karós	22,5

18,2, addig 160 m magasságban 22,5 mustfokot mértem. Igaz, ebben szerepet játszik az égtáji kitétség és a művelési mód is.

Egy másik tényező a talaj nedvességtartalma. A magasabban fekvő, meredekebb lejtők talaja az erózió következtében vékonyabb, vízgazdálkodásra a nedvessége kedvezőtlenebb. Egy régebbi, de egy éven belül többször megismételt mérés adatait a 3. táblázat tartalmazza. Jól láthatók a mintavétel mélységéből, a lejtőszögéből és a kitétségből adódó különbségek.

A változatos domborzati, kitétségi és lejtőszögviszonyoknak megfelelően alakul a helyi, azaz mikroklíma, amely számottevően befolyásolja a földhasznosítás térbeli rendjét, a szőlőtermelés optimális elterjedését. Már JUSTYÁK J. 1954–1956 közötti mérései is kimutatták, hogy a magasság növekedése során átlagosan csak 300–350 m-től erőteljesebb a hőmérséklet csökkenése. Pl. július 2-án egy lejtő mentén 15 óraker 100 m-es magasságban 22,0°C-ot, 200 m-en 23,0°C-ot, 300 m-en 22,2°C-ot, 400 m-en 21,0°C-ot, 500 m-en 19,8°C-ot mért, majd két évvel később április 30-án ugyanott 100 m-en 13,6°C, 200 m-en 14,5°C, 300 m-en 13,0°C, 500 m-en 11,8°C-ot. Szembetűnő, hogy a felmelegedés 200 és 300 m között volt a legerőteljesebb, a szőlő itt részeseül a legtöbb hőmennyiségben, amely a minőség egyik legalapvetőbb biztosítója. Ugyancsak értékes adatsorral szolgálnak az egykori Tokaji Borkombinát által tarcali Deák-szőlőben 1989-ben egész évben végzett mérések. A D-i, DNy-i kitétségsű szőlő alsó

határán 9,6°C-os, míg a mintegy 80–100 m-rel magasabban fekvő felső peremén 10,1°C évi középhőmérsékletet mutattak ki. Évi átlagban a Deák-felső 0,5°C-al, a vegetációs időszakban 0,4°C-al több hőben részesült. Ez az egyik legfontosabb tényezője annak, hogy a lejtő magasabb szintjén nagyobb cukorfoktartalmú szőlő, jobb bor terem.

A domborzat hatása a fagyok megjelenésében is megmutatkozik. Például 1974 tavaszán JUSTYÁK J.–PINCZÉS Z. (1976) végeztek fagykarmérést a sárospataki Király- és Megyer-hegy lábánál, 125–150 m-es magassági sávban; megállapították, hogy legalul teljes (90–100%-os), föllette erős (75–90%-os), 150 m-nél közepesen magasabb (50–75%-os), ill. mérsékelt (25–50%-os) volt a fagykár. Egy – időben ehhez közeli – másik mérés szerint 1977. szeptember 29-én éjszaka az erős kisugárzás miatt Tarcalon és Bodrogkeresztúrtban a radiációs minimum -6°C volt, amelynek következtében a Bodrogkeresztúri-félmedence mélyebben fekvő részsein igen jelentős fagykár keletkezett (PINCZÉS Z.–CSORBA P.–MARTONNÉ ERDŐS K. 1982). Még érdekesebb egy szélsőségesen fagyos időszakhoz kötődő károsodás adata: 1987. január 13-án Tokajban -24,2°C-ra, Olaszlisztkán -33,0°C-ra süllyedt a hőmérséklet, és a tartós, kemény hideg a Bodrogkeresztúri-félmedence 140 m alatti részében teljes (90–100%-os), 4–6 m-rel magasabban 75–80%-os, további 4–6 m-rel felette 50–70%-os fagykárt okozott, ugyanakkor a rendkívül alacsony hőmérséklet ellenére a szőlőtábla

3. táblázat – Table 3

A talaj nedvességtartalma (%-ban) a Tokaji-hegyen (BOROS L.)
The water content of the soil (%) on the Tokaj Hill (by BOROS, L.)

A mérés ideje	A mérés mélysége (cm)	A mérés helye							
		É-i oldal		D-i oldal		K-i oldal		Ny-i oldal	
		sík	lejtő	sík	lejtő	sík	lejtő	sík	lejtő
1972.02.26.	0	20,2	15,0	15,5	14,9	16,5	14,1	16,0	15,2
	10	19,5	14,5	15,5	15,3	15,6	14,4	16,1	15,1
	50	16,9	13,5	15,3	15,5	14,9	11,3	13,7	14,3
1972.03.13.	0	19,2	15,0	12,3	15,8	15,8	13,5	18,8	12,9
	10	17,5	14,0	15,7	15,8	15,4	13,4	16,5	12,9
	50	16,9	13,5	13,0	14,7	14,8	12,9	13,2	14,3
1972.05.14.	0	17,3	13,0	9,8	8,6	15,5	14,7	14,4	13,5
	10	18,1	14,7	9,9	8,8	15,5	14,5	14,2	13,5
	50	16,8	12,0	10,3	9,5	16,0	11,5	19,8	14,0
1972.08.16.	0	14,0	12,5	8,5	7,5	10,7	10,2	10,0	9,5
	10	14,0	12,6	8,6	7,5	10,9	10,3	10,0	9,6
	50	15,1	13,5	8,5	7,8	11,0	10,5	10,8	10,0

legmagasabban fekvő soraiban csupán 20-30%-os volt a fagy kártétele (PINCZÉS Z.–CSORBA P.–MARTONNÉ ERDŐS K. 1982). Egy harmadik, időben közelebbi, 2013. szeptember végi megfigyelés során -5°C -ra, illetve -6°C -ra szállt le a hőmérő higanyszála a tarcali Szarvas-dűlőben; hatására az ültetvény 130-140 m alatti részén egyetlen éjszaka alatt lefagyott a szőlő levele, míg e fölött zölden maradt (1. kép).

A domborzat hatását a mikroklímára egy másik jelenség is jól mutatja. Több éven keresztül megfigyelhető volt, hogy a tokaji vasútállomással szembeni eróziósan erősen feldarabolt meredek lejtőn a tél vége felé, a hóolvadás kezdetén két eróziós aszó között a domború lejtő napsugárzásnak kitett DK-i fekvésű oldalán elolvadt a hó, míg tőle néhány m-re a lejtő másik, ÉK-i kitettségű oldalán nem. A választóvonal élesen kirajzolódott (2. kép).

A kitettség egyébként is a szőlők, és ezáltal áttételesen a borok minőségét jelentősen befolyásoló tényező, hiszen a D-i kitettségű lejtőkön akár 8-10 cukorfokkal edesebb szőlő terem, az azokból készülő borok ízekben, karakterben, minőségben kellemesebbek. Tokaj-Hegyalja ebből a szempontból kedvező adottságú, amint ezt a

4. táblázat is mutatja; a D-i, DK-i és DNy-i kitettségű ültetvények aránya mintegy 70%.

A növénytermesztésben a természeti tényezők között kiemelkedő szerepe van a talajviszonyoknak. Tokaj-Hegyalján három talajtípus dominál: a löszön kialakult vályogos (a szőlőterületek 36,6%-án), a kőzettörmelékes (31,5%) és az agyagos (31%). Vályogos talaj az 5% alatti lejtőknek mindössze 1,1%-át, az 5-20%-os lejtőknek 22,5%-át, a 30% felettieknek pedig az 5%-át fedi. Ez a talajtípus uralja a tokaji szőlőket, ugyanakkor pl. Bekecsen, Bodrogolasziban, Erdőhorvátiban, Hercegekúton vagy Szerencsen egyáltalán nem fordul elő. Az egész borvidéket tekintve a szőlőtermelés a terület közel egyharmadán kőzettörmelékes talajon folyik (3. kép). Különösen magas ez a talajtípus a sokak szerint Tokaj-Hegyalja legjobb borait termő mádi és tállyai határban, viszont Tokajban, Tarcalon, Bodrogolasziban egyáltalán nem található meg. A kedvezőtlenebb vízgazdálkodású agyagos talajok főként Tolcsva, Hercegekút, Erdőbénye és Sárzasadány határában foglalnak el nagyobb területet. Szerencsére a szőlő a talajjal szemben nem különösebben válogatós, a jó minőségű vályogos talajok mellett jól érzi magát a hideg,

1. kép A domborzat fagykárosító hatása 2013. szeptember végén a tarcali Szarvas-szőlőben. A kép előterében, 130 m alatti területen a szőlő levelei lefagytak, fölötté zöldellnek, nem volt fagykár.

Photo 1 Frost-damage effect of the relief on the slope of Szarvas Vintage in Tarcal at the end of September 2013. In the foreground the grape leaves suffered freezing under 130 m while no freezing over 130 m.

2. kép A domborzat szerepe a mikroklíma módosulásában (fehér-fekete vonal)
 Photo 2 The role of the relief in modifying the microclimate (black and white line)

rossz vízgazdálkodású agyagos és a köves, kőzet-törmeléken talajon egyaránt. Hogy a mádi és tálylyai borok különösen jó illatúak és karakterűek, az azzal magyarázható, hogy a riolitos vulkáni kőzetek kialakult köves talajok visszaverik a napsugárzás egy részét, elősegítve ezzel a szőlőbogyók gyorsabb, erőteljes érését, cukrosodási folyamatát. Igaz viszont, hogy a kőtörmeléken talajok megmunkálása nehezebb, költségesebb, csak kétágú kapával, vagy géppel lehetséges.

Figyelembe véve a természeti adottságokat, Tokaj-Hegyalján 1990 után jórészt felszámolták az alszőlőkön, az ún. „szoknya” területeken a gyengébb minőséget adó szőlő termelését. Ez fontos lépés volt, de a termőterület nagyságának megtartása érdekében az 1945 előtt minőségi terméket biztosító lejtőket kell, kellene újra tele-

píteni; sajnos ez a munka – többek között a mai kornak megfelelő minőségű feltároló utak hiánya miatt – nagyon vontatottan halad. Ezt bizonyítják a Hegyközségek Nemzeti Tanácsának (HNT) adatai is, ami szerint 2010 és 2013 között Tokaj-Hegyalján 132 ha szőlőt telepítettek, miközben az Egri Borvidéken 180 ha-t, a Mátraalján 516 ha-t, Villányban 205 ha-t, Tolnában 402 ha-t, Balatonbogláron 376 ha-t, Szekszárdon 143 ha-t, Hajóson 360 ha-t, a Kiskunságban pedig 5161 ha-t. Az újratelepítés alacsony volta csak abban az esetben lehet elfogadható, ha az évszázadokon át folytatott gyakorlatnak megfelelően a legtöbb hőben és fényben részesülő, 15-30%-os meredekségű, optimális természeti feltételeket biztosító délies lejtőkön, az ún. málokon hoznak létre új ültetvényeket, mert a tokaji bornak nem a mennyisége,

4. táblázat – Table 4

A Tokaj-hegyaljai szőlőültetvények égtáji kitétsége (PINTÉR L. 2002)
 Rate of slope exposures of the vineyard plants in Tokaj-hegyalja (PINTÉR, L. 2002)

Égtáji kitétség	%	Égtáji kitétség	%
délkeleti	19,52	nyugati	9,94
déli	30,05	északnyugati	3,60
délnyugati	19,16	északi	0,38
keleti	9,47	északkeleti	5,93

3. kép Kőzettörmelék talaj az abatújszántói Krakó-hegy DNy-i heglábfelszínén
 Photo 3 Rock-waste type soil on the surface of the south-western foot of Krakó Hill in Abatújszántó

hanem kiváló minősége adja világhírnevét. Erre nézve vannak is biztató jelek. Összességében a kedvező adottságok következtében nem véletlenül lett Tokaj-Hegyalja hazánk első történeti tája, és az UNESCO világörökség része.

—————
 BOROS LÁSZLÓ
 Nyíregyházi Főiskola
 Turizmus és Földrajztudományi Intézet
 boros373@freemail.hu

IRODALOM

- BOROS L. 1971: Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztése és természetföldrajzi adottságai. – Földrajzi Értesítő 20. 3. pp. 343–358.
- BOROS L. 1982: A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. – Földrajzi Közlemények 106. 1. pp. 41–65.
- BOROS L. 1996: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 3. Miskolc–Nyíregyháza. 322 p.
- BOROS L. 2007: Az aranyszínű szőlővesszők és borok földjén. – Nyíregyháza–Tokaj. 256 p.
- CSORBA P. 1985: Tokaji löszön kialakult talajok és földes kopárók nedvességviszonyainak tér- és időbeni változása. – Földrajzi Értesítő 34. 3. pp. 283–295.
- JUSTYÁK J. 1964: Terepklima-mérések a tokaji Nagy-Kopasz déli lejtőjén. – Acta Universitatis Debreceniensis 10. pp. 27–38.
- JUSTYÁK J.–PINCZÉS Z. 1976: A domborzat fagykármodosító hatása Tokaj-Hegyalján. – Földrajzi Értesítő 25. 1. pp. 31–60.
- KERÉNYI A. 1981: A Bodrogheresztúri-katlan talajai és azok vízgazdálkodása. – In: BREZOVCSIK L. (szerk.): Geo-ökológiai viszonyok néhány sajátossága. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács. pp. 85–97.
- KERÉNYI A. 1991: Talajerózió. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 219 p.
- PINCZÉS Z.–CSORBA P.–MARTONNÉ ERDŐS K. 1978: Rendkívüli szeptemberi fagykár hatása a Bodrogheresztúri-félmencedében. – Földrajzi Közlemények 102. 3. pp. 245–273.
- PINCZÉS Z.–MARTONNÉ ERDŐS K. 1982: Téli fagykár a tokaji szőlőterületen. – Acta Geographica Debrecina 21. pp. 25–38.
- PINTÉR L. 2002: Szőlőültetvények Magyarországon, 2001. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 464 p.

TÁRSASÁGI ÉLET

Főtitkári jelentés

Beterjesztette MARI LÁSZLÓ, a Magyar Földrajzi Társaság 139. Közgyűlésén

Tisztelt Közgyűlés!

Főtitkári jelentésem összeállításánál a korábbi évek főtitkári beszámolójánál kialakult hagyományt követtem.

Az 1872-ben alapított Társaság fő tevékenysége a földrajzi ismeretek gyarapítása és terjesztése, a geográfia széles körben való népszerűsítése. Ennek fő pilléreit a tudományos-ismeretterjesztő előadások (konferenciák) rendezése, a Földrajzi Közlemények tudományos folyóirat kiadása, az országos földrajzi versenyek lebonyolításában való aktív közreműködés, a szakkönyvtár működtetése, a földrajz szakmai érdekképviselete, a hazai geográfia nemzetközi tudományos társaságokban való képviselete, továbbá a Földgömb című folyóirat megjelentetéséhez való szakmai hozzájárulás jelenti. A Társaság közhasznú szerepvállalása erősen kötődik az Európai Unió 1993 óta érvényes regionális politikájának azon törekvéséhez, miszerint minden eszközzel segíteni kell a lokális és regionális tudat erősítését.

Taglétszám

A Társaságunknak 2015. június 3-ai állapot szerint 542 tagja van, amely kiegészül 3172 pártoló taggal, akik A Földgömb magazin előfizetői táborának tagjai.

A szakosztályok, területi osztályok tevékenysége, a titkárság működése

Társaságunk 10 budapesti szakosztálya, 16 vidéki területi osztálya és 1 határon túli, Székelyföldi Osztálya tart rendszeresen tudományos-ismeretterjesztő előadásokat. A 2014/2015-ös társasági évben szakosztályaink 35, osztályaink

171 előadást tartottak, tehát a Magyar Földrajzi Társaság szervezésében az elmúlt évben összesen 206 tudományos-ismeretterjesztő előadás hangzott el, több mint 150 előadó közreműködésével és kb. 7000 fő részvétele mellett. Előadásaink nemcsak a „hivatásos” geográfusok, de egyetemi, főiskolai hallgatók, szaktanárok, illetve az ember és környezet viszonyrendszer iránt érdeklődők eredményeinek bemutatására is lehetőséget biztosítanak. Az előadások közönsége jelentős részben középiskolai földrajz tanár, akik az előadásokon hallott-látott információkat közvetlenül hasznosítani tudják a tanórákon. Örömteli, hogy a tapasztalt kutatók mellett PhD hallgatók is vállalkoznak kutatásaik bemutatására, ezzel a társasági vitaülések mintegy gyakorlóterepként szolgálnak a jövő professzorai számára.

Társaságunk éves nagyrendezvényére, a 67. vándorgyűlésre 2014. június 27-29. között Tolna megyében, a szekszárdi Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Karon került sor. A rendezvény tudományos ülésszakának témája a „*Földrajztudomány helyzete és üzleti alkalmazásának lehetőségei napjainkban*” volt. Az ülésszak 7 előadója a földrajz különböző tudományterületeit képviselte. A vándorgyűlés egész napos tanulmányútjának útvonala: Dunaszekcső, Bába, Bátaszék, Pörböly, Bábaapáti, Grábóc, Szálka, Szekszárd volt.

A Társaság az elmúlt évben több országos jelentőségű tudományos és ismeretterjesztő rendezvénynek is szervezője, társszervezője, illetve különböző munkaszerepben közreműködője volt. Közülük (időrendben) kiemelendő a:

- 2014. október 18. VII. Magyar Turizmus-földrajzi Konferencia – Posztmodern turizmus (Harkány)
- 2014. október 24-én és november 11-én megrendezett Nyírségi Földrajzi Napok, ahol 22 előadás hangzott el igen változatos témakörökben.

- 2015. május 17-én a budapesti Millenáris Parkban került sor a „Felfedezők Napja” elnevezésű, a „Kutatóexpedíciók Fesztiváljaként” aposztrófált nagyszabású rendezvényre, amelyen a szervező, a Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítvány szakmai együttműködő partnereként vettünk részt. Az eseményen 5000 látogató vett részt, 25 ismeretterjesztő előadás hangzott el.
- 2015. május 21-23-án a VI. Magyar Tájé földrajzi Konferencia

A Titkárság rendkívül sokoldalúvá duzzadt feladatait továbbra is az ügyvivő, HEILING ZSOLT koordinálja és felügyeli a Társaság egyetlen alkalmazottjának adminisztratív tevékenységét. A Társaság minden választott tisztségviselője (megközelítően 50 tagja) bárminemű ellenszolgáltatás nélkül, önkéntes munkában látta el megbízatásait.

Közéleti szerepvállalás

A Társaság komoly szerepet vállalt a szakmai érdekek oktatási és kulturális igazgatás felé történő képviseletében.

A Társaság égisze alatt működik a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) Magyar Bizottsága, amelynek tagjai képviselik a magyar geográfiát a rangos szervezet külföldi tanácskozásain, különösképpen a négyévente megrendezésre kerülő kongresszusokon. E mellett a Társaság tagja az európai földrajzi társaságokat tömörítő nemzetközi szervezetnek, az EUGEO-nak is, amely két évente tartja konferenciáit nagyszámú magyar küldött részvételével. A következő konferencia helyszíne Budapest lesz 2015. augusztus 30. és szeptember 2. között. A konferencia szervezését az MTA-val és az ELTE-vel karöltve végezzük.

Felvettük a kapcsolatot az Egyesült Arab Emírátsok Földrajzi Társaságával (Emirates Geographical Society), és 2015. március 2-8. között részt vettünk a „Karstology in UAE and Hungary” szimpóziumon.

Tanulmányi versenyek

A Társaság 2014/2015-ben is részt vett a hazai országos földrajzi/föld- és környezettudományi versenyek lebonyolításában, zsűrizésében, szakmai véleményezésében, így többek között tagtársaink közreműködtek a földrajz OKTV, a Teleki

Pál Országos Földrajz-Földtan, a Sajó Károly Kárpát-medencei Környezetvédelmi Verseny, vagy éppen az Angol Nyelvű Országos Földrajzi (Hungeo) verseny munkálataiban. Utóbbi egyben a hazai földrajzoktatás nemzetközi megmérettetése is, míg a Sajó Károly verseny a Kárpát-medencei magyar iskolák, diákok közti kapcsolatok erősítéséhez járul hozzá. Szabó Pál tagtársunk közbenjárására idén hatodszor kerülhetett arra sor, hogy a földrajzi OKTV dobogós helyezetteinek – a díj rangjához méltóan – a verseny ünnepélyes díjkiosztóján adhassuk át az Ifjú Geográfus okleveleket. A díjátadón társaságunkat SZABÓ PÁL tagtársunk képviselte a budapesti Móróc Zsigmond Gimnáziumban megrendezett eseményen.

A Társaság szorosan együttműködik az MTA Földtudományok Osztálya keretében működő Földrajzoktatási Albizottsággal is. Ennek a párbeszédnek köszönhetően az Oktatás-módszertani Szakosztály irányításával összehangoltuk a legkülönbözőbb országos földrajzversenyek időpontjait.

A Társaság Tisztikara a magyar geográfiát érintő megemlékezéseken és köszöntéseken is több alkalommal képviselte a tagságot.

Könyvtár

A Társaság működteti az ország második legnagyobb földrajzi szakkönyvtárát. Az MTA Budaörsi úti Kutatóházában található létesítményben közel 100 ezer kötet és mintegy 2500 lenyomat, de több muzeális értékű, az országban egyedülálló könyv és térkép is található. Könyvtárunk vonatkozásában érdemi fejleményekről sajnos nem tudok beszámolni.

Kiadványok

Társaságunk illetménylapjának, az MTA X. Földtudományok Osztálya által kiemeltnek minősített és az EBSCO által indexált Földrajzi Közleményeknek számai az MTA és az NKA támogatásának köszönhetően minden tagunkhoz eljutott. Egyrészt az anyagi támogatás feltételeként elvárt fegyelmetett határidőtartásnak, másrészt a szerkesztők rutinjának és összeszokottságának köszönhetően negyedéves ütemezéssel sikerült az egyes folyóirat-számokat megjelentetnünk és a honlapunkon, illetve a másik illetménylapunkkal, a Földgömb

magazinnal egy postai csomagban a tagsághoz eljuttatnunk.

Ugyan nem a Társaság kiadásában, de a Magyar Földrajzi Társaság által alapított folyóiratként, a Társaság szakmai együttműködésében és tagjaink szerkesztésével jelenik meg évente 10 számmal „A Földgömb” tudományos-ismeretterjesztő magazin, amely mintegy 60 ezer olvasóhoz jut el.

Láthatóság

Honlapunkon a Társaság legfontosabb adatai, dokumentumai, eseményei olvashatók naprakész verzióban. Külön erény, hogy a Földrajzi Közlemények itt on-line is olvashatók, az egyes cikkek letölthetők, ami garantálja a honlap állandó látogatottságát. A Földrajzi Közlemények nemcsak tagjainkhoz, hanem az on-line elérhetőség és a könyvtári példányok révén az ország

és a határon túli magyar nyelvű tudományosság legkülönbözőbb tereibe és közösségeihez is eljut. Ugyanígy a legfrissebb társasági rendezvények illetve a középiskolai földrajzi versenyek felhívásai és eredményei is elérhetőek a honlapunkról.

A Társaság jövőbeni kilátásai

Az évek óta fennálló gazdasági nehézségek ellenére bizakodunk, hogy pályázataink sikerrel járnak és az elmúlt évekhez hasonlóan biztosítják a szervezet zavartalan működését, az egyre bővülő közhasznú feladataink ellátását.

Befejezésül megköszönöm szíves figyelmüket és kérem a Tisztelt Közgyűléstől beszámolóm elfogadását.

Debrecen, 2015. június 26.

MARI LÁSZLÓ
főtitkár

A Felügyelőbizottság jelentése a Magyar Földrajzi Társaság 2014. évi gazdasági és pénzügyi tevékenységéről

Tisztelt Közgyűlés, Kedves Kollégák!

A Felügyelőbizottság 2015. május 26-án megtartott ülésén megvizsgálta és értékelte a Társaság 2014. évről szóló pénzügyi jelentését. A Magyar Földrajzi Társaság 2014. évi gazdálkodását számszakilag bemutató pénzügyi dokumentumok (a 2014-re vonatkozó eredmény kimutatás, a főkönyvi kivonat és a mérleg) ellenőrzése alapján a Felügyelő Bizottság megállapította, hogy a közhasznú szervezetként működő Magyar Földrajzi Társaság 2014. évi gazdálkodását tükröző pénzügyi dokumentumok szabályszerűen készültek. A Társaság gazdálkodására vonatkozó számszerű adatok a Földrajzi Közleményekben publikált formában, illetve a Társaság honlapján is rendelkezésre állnak. A Magyar Földrajzi Társaság 2014-re vonatkozó gazdálkodási alapszámai:

2014. évi összes bevétel:	9 204 eFt
2014. évi összes kiadás:	9 650 eFt
2014. évi egyenleg:	- 446 eFt

A vizsgálat a következőket állapította meg:

- A Társaság 2014. évi bevétele teljes egészében közhasznú tevékenységből származott. Ez az összeg sajnálatos módon 6 320 eFt-tal volt kisebb a 2013. évinél, ami drasztikus, azaz

40,7%-os bevételcsökkenést tükröz. A bevételcsökkenés döntően három bevételfajtánál jelentkezett: az értékesítésből származó árbevétel 4071 eFt-tal, a központi költségvetési támogatás 2 200 eFt-tal, az SZJA 1%-ának a Társaság részére felajánlott összege (319 eFt) 360 eFt-tal volt kevesebb, mint 2013-ban. A felajánlott 1%-ok összegének csökkenése azt jelzi, hogy a Társaságnak adójuk 1%-át felajánlók 2014. évi adóköteles összes jövedelme a 2013. évihez képest több mint 50%-kal csökkent.

- 2014-ben a Társaság összes kiadása teljes egészében közhasznú tevékenységi célokat szolgált. Ez a 9 650 e Ft örvendetes módon 5 980 eFt-tal volt alacsonyabb, mint 2013-ban, ám kisebb mértékű (csupán 38,3%-os) kiadáscsökkenést eredményezett, mint amely a bevételcsökkenésben bekövetkezett. A 2014. évi összes ráfordításból 6 234 eFt anyagi jellegű, 3 141 eFt személyi jellegű kiadás volt, ami 5 738 eFt-tal, ill. 246 eFt-tal volt kevesebb, mint 2013-ban.
- A 2014. évi bevételeket meghaladó tárgyévi kiadások következményeként a Társaság gazdálkodásának az eredményessége 2013-hoz képest jelentősen romlott, amit a tárgyévben negatív eredményként, azaz 446 eFt-os hiánnyként) jelent meg.

A pénzügyi dokumentumok vizsgálatából a Felügyelő Bizottság megállapította, hogy a Társaságnak a 2014-ben folytatott rendkívül takarékos gazdálkodás ellenére sem sikerült a fenti méretű bevételecsökkenést ellensúlyozni.

A fentiek alapján a Felügyelő Bizottság 2015-re a következő teendőket javasolja:

- Mielőbb meg kell fordítani a Társaság gazdálkodásában jelenlegi tapasztalható negatív tendenciákat, a pénzügyi eredményt pozitív előjelűvé kell változtatni.
- Magyar Földrajzi Társaság elnöksége még a tárgyévben dolgozzon ki hatékony stratégiát a veszteséges gazdálkodás megszüntetésére.
- 2015-ben a 2014. évinél lényegesen nagyobb erőfeszítéseket kell tenni újabb pénzügyi támogatók felkutatására.
- A Társaság tagjait, tovább a nem tag szimpatizánsokat a korábbiaknál jobban kell ösz-

tönözni az SZJA 1%-ának a Társaság javára történő felajánlására.

- Szükséges lenne a Társaság taglétszámának jelentős emelésére (pl. a tagtoborzás anyagi ösztönzésével), elsősorban fiatal geográfusok, földrajztanárok megnyerésével, és kívánatos a tagok fizetési fegyelmének javítása is.
- Fokozottabb szerepet kell kapnia a bevételek növelésében az aktívabb pályázati tevékenységnek, valamint a konzorciumi partnerkapcsolatok kialakításának is.

Mindezek után felkérem a Tisztelt Közgyűlést a 2014. évi pénzügyi jelentés elfogadására.

Budapest, 2015. június 4.

TINER TIBOR
a Felügyelőbizottság elnöke

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 68. Vándorgyűléséről és 139. Közgyűléséről

2015. július 27-én és 28-án a Debreceni Egyetem látta vendégül a Magyar Földrajzi Társaság legfontosabb rendezvényét. A Vándorgyűlés keretében GÁBRIS GYULA, a társaság elnöke örömet fejezte ki, hogy a rendezvény közel 40 év után ismét a civis városban kerül megszervezésre, lehetőséget kínálva a társaság tagjai számára az ország ezen részének szakszerű megismerésére. Az intézmény nevében BARTHA ELEK, oktatási rektorhelyettes köszöntötte a megjelenteket: kiemelte az egyetem és a társaság közötti régóta fennálló jó kapcsolatot, amelyet a Debrecenből kikerülő elnökök is jeleznek.

A Vándorgyűlés szakmai részében a Debreceni Egyetem Földtudományi intézetének oktatói ismertették a várossal kapcsolatos legújabb kutatásaik eredményeit. Szabó József, a Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék professzor emeritusa a debreceni földrajzoktatás több mint száz éves történetéről beszélt a résztvevőknek. A Meteorológiai Tanszék városi klímakutatásait SZEGEDI SÁNDOR tanszékvezető ismertette, SZABÓ GERGELY, a Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék adjunktusa pedig a térinformatikai eszközök városkutatásban betöltött szerepéről beszélt.

Városökológiai sétaút Debrecenben címmel CSORBA PÉTER, a Tájvédelmi és Környezetföld-

rajzi Tanszék vezetője tartott előadást, míg KOZMA GÁBOR intézetigazgató, a Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék vezetője Debrecen, a modern nagyváros címmel mutatta be az elmúlt 15-20 évben végbement legfontosabb városfejlesztési folyamatokat.

Ebéd után került sor a Társaság 139. Közgyűlésére, amelynek keretében először MARI LÁSZLÓ főtitkári beszámolóját hallgatták meg a résztvevők, majd megválasztották az új választmányi tagokat. Ezután a különböző díjak és kitüntetések átadására került sor. A beszámoló, valamint a megválasztottak és a kitüntetettek névsora jelen lapszámunkban olvasható.

A közgyűlést követően a résztvevők autóbusszos városnézés keretében megtekintették Debrecen legfontosabb fejlesztéseit. A repülőtéren a legnagyobb hangsúlyt az Intermodális Logisztikai Központ kapta (pl. már elkészült a vasúti átrakó és jelenleg is zajlik az Innovációs és Inkubációs Központ építése, amely egyben a repülőtér egyik új utasforgalmi épületének is otthont ad), ugyanakkor lehetőség kínálkozott egy régi szovjet katonai hangár belsejének a megtekintésére is. A második megállót a Lion Office Center jelentette, amely remek példát mutatott az egykori ipari terület (a város második igazi ipari üzemének tekinthető Dohánygyár) szolgáltatói célú felhasználására, és napjainkban

a város egyik legfontosabb SSC (Shared Service Centre) telephelye.

A területhasznosítási változásnak újabb példáját szolgálta a Debreceni Egyetem Kassai úti Campusa, amely a 19. század elejétől a rendszer-váltásig katonai célokat szolgált (magyar királyi tüzérlaktanya, szovjet laktanya). Napjainkban az egyetem több karának (pl. Informatikai Kar, Állam- és Jogtudományi Kar) és szolgáltató szervezeti egységének (pl. Kancellária) biztosít elhelyezést. Az autóbuszos városnézés lezárásaként a résztvevők egy rövid sétát tettek a Nagyerdőn, és közben megtekintették az elmúlt 2-3 évben megvalósított beruházásokat (Nagyerdei Stadion, Ködszínház, Nagyerdei Szabadtéri Színpad, Békás-tó és környéke).

Vasárnap egész napos autóbuszos kirándulásra mentek a vándorgyűlés résztvevői a Hajdúság és a Hortobágy területére. Az első megálló a nagyhegyesi gázkiterés helyén kialakult krátertó volt, amely napjainkban már kirándulóhelyként funkcionál (1. kép). Balmazújvárosban a résztvevők megtekintették az Andrassy-Semsey Kúriát, amely napjainkban a város egyik legjelentősebb idegenforgalmi látványossága. A Kishortobágyi Csárda ugyan nem illeszkedik a Debrecen és Tiszafüred közötti egykori Sóútba (pl. ennek

mentén helyezkedik el a Látóképi, Kadarcsi, a Nagyhortobágyi, a Meggyes és a Patkós Csárda), ugyanakkor igen szép példáját mutatja a pázsztorépfítészetnek.

A tiszacsegei ebédet követően a negyedik megálló az Újszentmargita Tilos-erdőben volt, amely a Hortobágyon korábban igen nagy kiterjedést elért tölgy-kőris-szil keményfás ártéri ligeterdő egyik maradványa. Az Egyek mellett lévő Telekházi-halom ősi Tisza medrekkel körülvett, ármentes, félszigetszerű földnyúlványra települt, és a hazai tell halmokhoz hasonlóan a késő neolitikumtól a rézkoron át a középső bronzkorig különböző őskori népcsoportok kultúrrétegei magasíthatták fel. A Hortobágy szikes formavilágával ismerkedhettek meg a résztvevők a Hortobágy-Halastó területén, amely szerepel a nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek ún. Ramsari jegyzékén (2. kép). Fontos madár-élőhely (IBA terület), a Világörökség része, valamint európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű, ún. Natura 2000 terület.

Mind a debreceni, mind pedig a hortobágy-hajdúsági kiránduláson a szóban elhangzottak jobb megértését magas színvonalon elkészített útvonalvezetők tették könnyebbé, amelyeket a Földtudományi Intézet oktatói állítottak

1. kép A Nagyhegyesi krátertó

2. kép Szikes táj a Hortobágy-Halastó területén

össze. Úgy véljük, a szakmai programok segítségével a résztvevők részletesen megismerték Debrecennek és tágabb környékének a nevezetes-

égeit, és a megszerzett tapasztalatokat későbbi munkájukban is hasznosítani tudják.

KÖZMA GÁBOR

Kitüntetések a Magyar Földrajzi Társaság 139. Közgyűlésén

A Magyar Földrajzi Társaság

ADAM KOTARBA professzort, a Lengyel Tudományos Akadémia tagját, a kiváló karsztmorfológust, a Magas-Tátra jeles kutatóját, a Kárpát-Balkán-Dinári Geomorfológiai Unió oszlopos tagját *Külföldi Tiszteleti Tagjává* választotta a lengyel-magyar geográfia együttműködésének előmozdításáért;

SÜLI ZAKAR ISTVÁNT, a Debreceni Egyetem professor emeritusát *Tiszteleti Tagjává* választotta a szociálgeográfia, a politikai és történeti földrajz terén végzett iskolateremtő tevékenységéért és a magyar geográfia nemzetközi kapcsolatainak fejlesztéséért végzett munkásságáért;

PETER MEUSBURGER professzor, a német és a nemzetközi geográfia kiemelkedő egyénisége, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja részére *Lóczy Lajos Emlékéremet* adományozott a német-magyar tudományos kapcsolatok ápolásáért, magyar ösztöndíjak mentorálásáért.

SZÉKELY KINGA karsztkutató és tudománytörténész részére *Teleki Sámuel Éremet* adományozott szakirodalmi munkásságáért és a Magyar Földrajzi Múzeum tevékenységének sokoldalú segítéséért.

Pro Geographia oklevelet kaptak:

KERESE TIBOR regionális földrajzi labor kialakításában végzett munkájáért és földrajzi tanulmányi versenyek sikeres tanuló felkészítéséért;

MOLNÁR JÓZSEF a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földrajzi Tanszékének létrehozásában és az ukrainai magyar akkreditált földrajzszakos tanárképzés kialakításában végzett munkájáért;

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA az idegenforgalmi földrajz jeles művelőjének Románia és Szlovákia geográfus szakembereivel való eredményes kapcsolatok kialakításáért;

SZALAI ZOLTÁN széles nemzetközi visszhangot is kiváltó eredményes geoökológiai és talajtani kutatómunkájáért;

SZŐLLŐSY LÁSZLÓ a földrajz iránt elkötelezett pedagógusnak a tehetséggondozás terén kifejtett munkájáért;

TÓTH IMRE az általa vezetett GEO-ENVIRON Környezetvédő Egyesületet keretében elsősorban a természetes vizek védelme és a környezetbarát közlekedés népszerűsítése érdekében végzett munkájáért.

Kiváló ifjú Geográfus oklevelet kapott az *Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny* első három helyezettje (zárójelben felkészítő tanáruk neve):

1. BUJTOR ALEX, Zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium (STÁRICS ROLAND)

2. HATALA IMRE, Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (UDVARHELYINÉ HYROSS AMELITA)

3. NÉMETH GERGŐ, Siófoki Perczel Mór Gimnázium (MIZERÁK BEÁTA)

Minden díjazottnak és helyezettnek szívből gratulálunk!

Jubileumi születésnapjuk alkalmából ezúton köszöntjük tagtársainkat

STEFANOVITS PÁL	95 éves	JUHÁSZ ÁRPÁD	80 éves	NYÍRI ZSOLT	75 éves
BALOGH BÉLA	90 éves	TÓTH IMRE	80 éves	SZABÓ JÓZSEF	75 éves
LETRICH EDIT	90 éves	GOLOBICS PÁL	75 éves	SZEGEDI NÁNDOR	75 éves

KRÓNIKA

50 éves a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke és a nyíregyházi földrajztanárképzés

Az északkelet-magyarországi közoktatás súlyos tanárihiányának enyhítésére, valamint a helyi értelmiség utánpótlásának biztosítására 1962-ben alapított, akkor BESSENYEI GYÖRGYRŐL elnevezett új tanárképző főiskolán 1964-ben alakult meg a Földrajz Tanszék, amely kezdetben levelező, majd 1967-től nappali tagozaton is megkezdte földrajz szakos tanárok képzését. Megalakulásának és a földrajztanárképzés beindulásának 50. évfordulója alkalmából az egykori Földrajz Tanszékből létrejött Turizmus és Földrajztudományi Intézet jubileumi ünnepséget rendezett, amelyen a helyi szakemberek mellett a földrajztanárképzésben ugyancsak részt vevő egyetemi és főiskolai társtanszékek számos képviselője is megjelent.

Az ünnepség rövid megnyitóján KÓKAI SÁNDOR intézetigazgató köszöntötte a geográfus oktató- és kutatóműhelyek képviselőit, valamint a Nyíregyházi Főiskola tanárait és kutatóit, akik megtisztelték jelenlétükkel ünnepségüket. Megköszönte a Magyar Földrajzi Társaság képviselőinek és a felsőoktatási intézmények munkatársainak, hogy évtizedeken át minden lehetséges módon segítettek a Tanszéket. Külön köszöntötte a Tanszék végzett és jelenlegi hallgatóit, akik az ország minden pontjáról nagy számban érkeztek a rendezvényre.

A jubileumi összejövetel rövid köszöntőkkel folytatódott. JÁNOSI ZOLTÁN rektor a Nyíregyházi Főiskola vezetői nevében köszöntötte a vendégeket és a Turizmus és Földrajztudományi Intézet oktatóit, kiemelve, hogy a Nyíregyházi Főiskola és jogelődjei fejlődése során felmérhetetlen jelentőségű volt az egykori Földrajz Tanszék munkássága, értékelvű küldetése és eredményessége. GÁBRIS GYULA, Társaságunk elnöke a Társaság vezetése és tagjai nevében mondott köszöntőt, méltatva a Tanszék munkatársai fél évszázados szerteágazó tanári, oktatói és kutatói munkássága mellett a magyar tudományosságban elvégzett értékteremtését is. Kiemelte, hogy a Társaság Nyírségi Osztályának 40 évvel ezelőtti

megalakulása óta a Tanszék oktatói rendkívüli aktivitással vettek részt a Társaság munkájában, kiemelkedő szerepet játszottak nemzetközi és országos rendezvényeiben. E kapcsolatok jelentős mértékben hozzájárultak a Tanszék oktatási színvonalának emeléséhez, hazai és nemzetközi elismertségéhez.

A továbbiakban az elmúlt öt évtizedet felelevenítő előadásokat hallhattunk. FRISNYÁK SÁNDOR, aki a Tanszék egyik alapítója és hosszú évtizedeken át vezetője volt, a Tanszék történetét összefoglalva kiemelte, hogy a szervezet – a főiskola egészéhez hasonlóan – kb. egy évtized alatt épült ki, az oktatók közös munkájával. Hangsúlyozta, hogy a képzési feladatok megvalósításához és a színvonalas oktatómunka egyik legfontosabb előfeltételeként már a kezdetektől szükségessé vált a Tanszéken belüli specializálódás. Az oktatás színvonalának növekedése elsősorban nem a tárgyi feltételek dinamikus fejlesztéséből, hanem a szellemi erőforrások növekedéséből, az oktatók megújulási képességéből és kreativitásából fakadt. A Tanszéken átfogó földrajzi tudásanyagot közvetítettek, bár természetesen nem olyan terjedelemben és mélységben, mint az egyetemeken. Egy-egy időpontra visszatekintve a tanszéken hét-nyolc főállású tanár és 1995-ig egy-két meghívott egyetemi oktató tanított. Így pl. az 1970-es években KÁDÁR LÁSZLÓ, BORSY ZOLTÁN, PINCZÉS ZOLTÁN, PEJA GYÓZÓ, a későbbi évtizedekben SZABÓ JÓZSEF, SÜLI-ZAKAR ISTVÁN, LÓKI JÓZSEF és KOROMPAI GÁBOR tartott előadásokat. Az 1990-es évek elején a kolozsvári TÖVISSI JÓZSEF Erdély természetföldrajza, a székelyudvarhelyi VOFKORI LÁSZLÓ pedig Erdély társadalomföldrajza témaköréből tartott féléves kollégiumot. TÓTH JÓZSEF 2004–2011 között az Urbanizáció és településfejlesztés témaköréből tartott magas színvonalú előadásokat mesterképzésben részt vevő hallgatók számára. A gyakorlóiskolai szakvezetők és egykori tanítványok közül BORBÉLY ZSIGMOND, ESZTERGOMY ZOLTÁN, HAJDÚ LAJOS, KOMÁROMI

ISTVÁN és VITÁNYI BÉLA több szemeszterben tartott gyakorlati foglalkozásokat, nemcsak szakmódszertanból, hanem természet- és társadalom-földrajzi témakörökből is. A meghívott előadók növelték a Tanszék tekintélyét, jelentősen hozzájárultak szellemi építkezéséhez, egyúttal a régió tudományos feltárásához is.

Az 1968-tól 2005-ig folyamatosan megjelent főiskolai évkönyvek adatainak összesítése szerint a tanszéken több mint 3000 hallgató szerzett általános iskolai földrajztanári oklevelet, 2/3-uk nappali, 1/3-uk levelező tagozaton. Kezdetben az egységes országos főiskolai tanterv alapján tanultak, majd 1989-ben, amikor a főiskolai autonómia részlegesen megvalósult, önálló – az egyetemi földrajztanárképzéshez hasonló – tanterv készült. Kialakításakor fontos szempont volt, hogy a nyugati tantervi struktúrák bizonyos elemeinek átvétele mellett megőrződjenek a magyar felsőoktatási hagyományok, a tananyagban pedig a nemzeti jelleg. A tantervbe beépült nemzetközi és hazai tanulmányutak a természeti és a kulturális örökség, a magyar tehetség és alkotóerő megismertetésével a hallgatók identitásának, nemzeti büszkeségének erősítését is szolgálták. FRISNYÁK SÁNDOR előadását azzal zárta, hogy összességében a fél évszázados tevékenység legfőbb eredményének a tanárképző munkát tartja, mely az utóbbi másfél évtizedben kiegészült az idegenforgalmi szakemberképzéssel.

Ez utóbbival már HANUSZ ÁRPÁD – aki ugyancsak hosszú éveken át vezette a Tanszékot, majd a jogutód Intézetet – foglalkozott részletesebben előadásában, felidézve, hogy az 1990-es évektől az informatikai és számítástechnikai eszközök beszerzésével és folyamatos korszerűsítésével alapvetően megváltoztak az oktatás és a tudományos alkotómunka feltételei. Ehhez kapcsolódóan az 1990-es évek elején bevezették a számítástechnika és a földrajzi információs rendszerek oktatását. A tanszéki profilváltás, az idegenforgalmi szakemberképzés indítása újabb tanterv kimunkálását és többszöri módosítását tette szükségessé. A változás együtt járt a gyakorlatorientált képzési szerkezet kidolgozásával és bevezetésével. A turizmus gyakorlati képzése főiskolai gyakorlóhelyeinek (pl. tanszálló, tanterem, tankönyha, utazási iroda stb.) kialakítása – pénzügyi erőforrások hiányában – csak részben valósulhatott meg. Az első öt éves ciklus felkészülés volt a turizmus-vendéglátás alapszakos képzés bevezetésére, ami a Gazdálkodási Karral közösen akkreditálva indult be. A turisztikai képzés megszervezése jelentős mértékben hoz-

zájárult az intézmény oktatási színvonalának, hazai és nemzetközi elismertségének, infrastruktúrájának fejlesztéséhez. HANUSZ ÁRPÁD kiemelte, hogy szerteágazó tevékenysége során az oktató- és nevelőmunka minőségének javítását, az elméleti tudás gyakorlati alkalmazásának szakmai elismerését, valamint a turisztikai szakemberképzés és kutatás tárgyi feltételeinek javítását egyaránt életcéljának és hivatásának tekintette. Ugyanakkor fontos feladat volt a nagy nemzedéki korszakváltás megoldása a tanszéken, hiszen rövid idő alatt számos nagy tapasztalatú kolléga ment nyugdíjba; helyükre fiatal kollégák kerültek, akik színvonalas oktató-nevelőmunkájuk mellett folyamatosan végezték kutatómunkájukat is és készültek doktori értekezésük megvédésére; ennek eredményességét jelzi, hogy a 2001-2006 közötti években 25 könyv, tanulmánykötet és egyéb kiadvány jelent meg a Tanszék gondozásában.

Mindkét korábbi tanszékvezető kiemelte előadásában, hogy a tanárképzés és az idegenforgalmi szakemberek képzése mellett a Tanszék alaptevékenységének fontos része a tudományos kutatómunka, ami alapvetően két fő tudományterületre irányult. A Tanszék már a kezdetektől fogva arra törekedett, hogy tájkatató munkájával, a terület- és településfejlesztés tudományos alapjainak feltárásával hozzájáruljon a megye társadalmi-gazdasági felemelkedéséhez. FRISNYÁK SÁNDOR kiemelte a Főiskolai Tudományos Közlemények 1973–1987 között megjelent földrajzi kiadványsorozatát, amit 1994-től kezdődően az Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv tíz kötete követett, emellett a Tanszék oktatói egyéb tanulmánygyűjteményekben, külső megrendelésre írt táj- és településmonográfiákban jelentették meg írásaikat; példaként ki lehet emelni a Kazincbarcikáról, Tállyáról, Rátkáról és Szerencsről írt településmonográfiákat, a Zempléni-hegységről, a Tokaj-hegyaljai borvidékről, a magyarországi Hernád-völgyről stb. kiadott gyűjteményes köteteket. A Tanszék GÁL ANDRÁSSAL, a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium igazgatójával közösen immár több mint egy évtizede rendez az abaúji és zempléni tájak kutatását középpontba állító tájföldrajzi konferenciákat, amelyek eredményeként eddig tizenkét kötetben adtak közre a régió és a Kárpát-medence tájföldrajzával foglalkozó tanulmányokat. A kutató és tudomány szervező közös munka kiemelkedő eredménye *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*, melynek megírásában negyven szerző vett részt, köztük élvonalbeli

geográfusok, geológusok, botanikusok és egyéb szaktudósok.

A Nyírség és Szatmár–Beregi-síkság társadalmi-gazdasági elmaradottságának, periféria-jellegének történelmi gyökereit vizsgálva került előtérbe a kutatómunka másik fő szakterülete, a történeti földrajz, amelynek idővel éppen a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke lett az országos vezető műhelye; ezt igazolja, hogy az 1980-as évektől kezdődően megjelent – geográfus szerzőktől származó – 32 történeti földrajzi tárgyú könyv 75%-a a nyíregyházi kutatóhely alkotó és tudományszervező tevékenységéhez kapcsolódik. Az idő előrehaladtával a kutatások térbeli keretét kiterjesztették a Kárpát-medence teljes területére, időhatárait pedig a honfoglalás korától 1920-ig. A helyi történeti földrajzi kutatóműhely – amelynek vezető tagjai FRISNYÁK SÁNDOR, BOROS LÁSZLÓ, DOBÁNY ZOLTÁN és KÓKAI SÁNDOR külső munkatársakkal, régészekkel, gazdaságtörténészekkel és néprajzosokkal is együttműködve a magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából 1995-től 2004-ig nemzetközi konferencia-sorozatot rendezett a Kárpát-medence és az egyes régiók (Felvidék, Alföld, Erdély, Dunántúl és a Kisalföld, Kárpátalja, Délvidék) történeti földrajza témaköréből, és az elhangzott előadások anyagát meg is jelentette.

Visszatérve az ünnepség előadóihoz, a tanítványok nevében KOMÁROMI ISTVÁN gimnáziumi igazgató, címzetes főiskolai docens köszönte meg és elevenítette fel a hallgatói évek néhány mozzanatát, a tanszéki oktatók oktatási-kutatási tevékenységét, valamint a hallgatókhoz való szigorú, de emberi viszonyát. Ezt követően a hazai egyetemek és főiskolák intézeteinek és tanszé-

keinek vezetői és oktatói, valamint a Nyíregyházi Főiskola gyakorlóiskoláinak igazgatói és földrajztanárai, továbbá Nyíregyháza és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye általános iskoláinak földrajztanárai tolmácsolták jókívánságaikat.

Az ünnepség egy kiállítás megnyitásával folytatódott: a korábbi Földrajz Tanszék, illetve a jelenlegi Turizmus és Földrajztudományi Intézet által kiadott és a munkatársak által szerkesztett könyvekből és tanulmányokból rendezett kiállítást SÜLI-ZAKAR ISTVÁN nyitotta meg. Beszédében kiemelte a történeti földrajzi és a turisztikai kutatóműhelyek fontosságát, és rámutatott arra, hogy a kutatási eredmények megjelenítése segít önmagunkat, jövőképunket is értelmezni, létünkben tájékozódni, céljainkat és az oda vezető utakat is megtalálni.

Az ünnepség megható záróeseménye volt, amikor KÓKAI SÁNDOR intézetiigazgató jelzésére a fiatal kollégák egy szál fehér rózsával megköszönték a jelen lévő egykori és mai, már elköszönt s még közöttünk élő kolléganők, kollégák, valamint főiskolai vezetők elmúlt 50 évben végzett oktató-, nevelő- és kutatómunkáját.

Az alapítás óta eltelt idő méltó örökséget hagyott napjaink oktatógárdájára. Az elmúlt ötven évhez szívből gratulálva mi mást is kívánhatnánk a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézetének és munkatársainak, mint azt, hogy ezt az örökséget a köz- és felsőoktatás állandó és kiszámíthatatlan átszervezéseinek ellenére őrizzék meg, és az elkövetkező ötven évben a hagyományokat tovább örökítve szolgálják a magyar földrajzoktatás, kutatás és tudományszervezés ügyét.

HORVÁTH GERGELY

VI. Magyar Tájökológiai Konferencia

Három év szünet után került sor az újabb nagy hazai tájökológiai konferencia megrendezésére. A hosszabb szünet oka az volt, hogy a kétévenként lebonyolított korábbi tájökológiai konferenciák ütköztek az ugyanazon évben megrendezett Magyar Földrajzi Konferenciával, ezért a legutóbbi soproni rendezvényen egységesen az a döntés született, hogy a páros években rendezendő Magyar Földrajzi Konferencia elől térjünk ki, és a Magyar Tájökológiai Konferenciára a továbbiakban a páratlan években kerüljön sor.

A konferenciát ezúttal *Tájhasználat és tájvédelem – kihívások és lehetőségek* címmel az

ELTE Természettudományi Karának Környezet- és Tájföldrajzi Tanszéke rendezte meg 2015. május 21-23. között Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem lágymányosi épület-tömbjében. A konferencia fő célja az volt, hogy lehetőséget biztosítson a tájökológiai kutatásokkal foglalkozó szakterületek képviselői számára legújabb kutatási eredményeik bemutatására. A szekcióülések címei – Elméleti tájökológiai, tájföldrajzi kutatások; Korszerű módszerek, mérések a táj kutatásban; Tájváltozás, tájhasználat-változás, táji fenntarthatóság; Táj- és biodiverzitás, élőhelyek tájváltozásai; Tájépítéset,

tájtervezés, tájrehabilitáció, kultúrtájak; Táj értékek, táj- és természetvédelem, tájésztétika; Táj, víz, talaj, energia, hulladék; Ökoturizmus – jól jelzik azt a sokoldalúságot, azt a hihetetlen tematikai gazdagságot, ami napjaink tájökölógiai, táj földrajzi és tájépítészeti-tájtervezési kutatásait jellemzi. A szervezők már a meghirdetésekor fontosnak tartották kiemelni, hogy a konferencia az elméleti témakörökkel foglalkozó előadásokon túl kimondottan súlyt kíván helyezni az antropogén hatásokat feltáró vizsgálatokra, a táj kutatással kapcsolatos gyakorlati tevékenységeket folytató szakemberek tapasztalatainak bemutatására és a gyakorlati tájvédelemmel kapcsolatos problémák megismertetésére is.

A konferencia fővédnöke ÁDER JÁNOS, Magyarország köztársasági elnöke volt; védnöki tisztséget vállalt MEZEY BARNA, az ELTE rektora, V. NÉMETH ZSOLT, a Földművelésügyi Minisztérium környezetügyért, agrárfejlesztésért és hungarikumokért felelős államtitkára, valamint HOFFMANN TAMÁS, Budapest Főváros XI. Kerület Újbuda polgármestere. Megtisztelő vállalkásukat és erkölcsi támogatásukat mindnyájuknak ez úton is köszönjük. Ki kell emelni, hogy a megrendezést jelentős mértékben elősegítette a Földművelésügyi Minisztérium és Újbuda Önkormányzata nagylelkű anyagi támogatása, amiért szintén hálás köszönetünket fejezzük ki.

A konferencia megszervezésében a Környezet- és Táj földrajzi Tanszék munkatársaiból álló Szervezőbizottságon kívül fontos szerepe volt Társaságunk Titkárságának is. A nem könnyű szervezésben és a zökkenőmentes lebonyolításban kiemelkedő szerepet játszott a Szervezőbizottság titkára, ANGYAL ZSUZSA, a Társaság ügyvivő titkára, MOHAI ANDREA, valamint a konferencia Tudományos Bizottságának elnöke, SZABÓ MÁRIA, és nagyon sokat segített a Földtudományi és a Környezettudományi Doktori Iskola több hallgatója is; mindnyájuk munkáját külön is köszönjük.

A megnyitó ünnepségen a konferenciát KISFALUDI ANDRÁS rektorhelyettes és SURJÁN PÉTER dékán köszöntötte, számos megszívlelendő gondolattal indítva útnak a rendezvényt, majd V. NÉMETH ZSOLT államtitkár nyitotta meg, aki előadásában többek között rámutatott azokra a feladatokra és kihívásokra, amelyek az általa vezetett államtitkárság előtt állnak, külön kiemelve a tájvédelem előtt tornyosuló feladatokat és a készülő, vagy folyamatban lévő intézkedési terveket. Megnyitóját az első nap délelőttjén plenáris ülés követte, amelyek a tájökológia

legkülönbözőbb területeit érintették: MOLNÁR ZSOLT a tájfel fogás különbözőségeiről, KONKOLY-GYURÓ ÉVA a táj karakter táj kutatásban betöltött szerepéről és jelentőségéről, MEZŐSI GÁBOR a tájtípusok értelmezéséről és térképezéséről, KISS GÁBOR egyedi táj értékeink helyi közösségek segítségével történő megőrzéséről, végül KOLLÁNYI LÁSZLÓ a tájtervezés időszerű feladatairól és lehetőségeiről beszélt a nagyszámú érdeklődőnek.

Összességében a konferencia 148 résztvevővel zajlott le, a plenáris ülés előadásait követően az első nap délutánján és másnap egész nap összesen 15 szekcióülés és egy poszterszekció keretében. A konferencián mintegy 80 előadás hangzott el és közel 30 posztert tekinthettek meg az érdeklődők, utóbbiakat készítőik kimondottan nagy érdeklődés mellett egyenként 3-4 percben sorra ismertethették. A konferencia szervezőbizottsága tervezi az előadások és poszterek kivonatainak, valamint a beküldendő teljes kéziratoknak szerkesztett formában, elektronikusan elérhető kötetként való megjelentetését.

Az előadásokon túl ki kell emelni még egy szűkebb körben, CSORBA PÉTER vitavezetésével lezajlott műhelybeszélgetést, amely alapvetően a táj tudomány oktatásának kérdéseit ölelte fel. A hozzászólók felvázolták azokat a gondokat és lehetőségeket, amiket e téren látnak, kifejtették azon szándékukat, hogy a jövőben szorosabb együttműködésre fognak törekedni, és egységesen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy jó lenne valamiféle „tájökölógiai kézikönyvet” megírni és kiadni. Ennek előkészítésére a jelen lévők a vitavezetőt, valamint a konferencia szervezőbizottságának és tudományos bizottságának elnökét kérték fel.

A konferencia szervezői a harmadik napra szakmai terepbejárásokat hirdettek meg, egyrészt a Nagy-Szénás Természetvédelmi Terület, másrészt a budai termálkarszt természeti és táji értékeinek bemutatására, harmadsorban pedig a természeti és kultúrtáj Óbudán lejárásodott történeti változásainak megismertetésére. Sajnos az időjárás közbeszólt, a több napos esőzések miatt az első tanulmányutat le is kellett mondani, a másik két programon résztvevőknek pedig többször kellett heves esőket átverszelnüik. Ennek ellenére mindkét program igen sikeresnek bizonyult, ami leginkább a terepbejárásokat vezető LEÉL-ÓSSY SZABOLCS és CSEMEZ ATTILA érdeme; olyan különleges helyeket mutattak meg a résztvevőknek, olyan érdekes helyekre vezették el őket, amiket még a tősgyökeres budapes-

tiék is csak alig, vagy egyáltalán nem ismernek. Köszönet nekik a gondos felkészülésért, a tartalmas kirándulásvezetők összeállításáért, a kitűnő vezetésért!

Összességében elmondhatjuk, hogy a konferencia sikeres volt, az előadások és a poszterek kimondottan színvonalasak és rendkívül sokszínűek voltak, az ülések közti szünetek és az

első este lezajlott fogadás pedig kiváló alkalmat nyújtott a kollégák közötti vitákra, eszmecserekre, további együttműködések megtervezésére. Természetesen a folytatás sem marad el: két év múlva a Szegedi Tudományegyetemre várjuk a tájékológiai konferencia résztvevőit!

HORVÁTH GERGELY

JÁKI KATALIN 70 éves

Nagy öröm, hogy e lap hasábjain olyan valakit köszönthetünk, akit régóta ismerünk, hiszen közös volt az alma materünk, a győri Zrínyi Ilona Gimnázium és ugyanaz volt a földrajz iránti szeretetet belénk oltó földrajztanárunk, GÖCSEI IMRE; akivel évtizedeken keresztül közösen munkálkodtunk a Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztályában; és akinek a tevékenysége egyaránt kötődött a pedagógusi munkához, saját tudományos munkájához és a földrajztanárok továbbképzéséhez. JÁKI KATALIN 1968-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen történelem-földrajz szakon szerzett diplomát, a tanítást a Győrhez közeli Ravazdon kezdte, majd Lébényben folytatta. 1976-tól a győri Mayer Lajos Vízügyi Szakközépiskolában tanított, ezt követően 1996-tól a Móra Ferenc Általános Iskola és Gimnázium főállású, majd nyugdíjazása után 2012-ig óraadó tanára volt. Pedagógusi munkájához hozzátartozott a tehetséges diákjainak az országos versenyekre való felkészítése; számos tanítványa ért el előkelő helyezést az országos középiskolai tanulmányi versenyeken. Mint Göcsei-tanítvány tudta, hogy színvonalasan, naprakészen földrajzot tanítani csak úgy lehet, ha folyamatosan képezi önmagát és megfelelő fórumokon kicseréli, kicserélheti tapasztalatait; ezeket szem előtt tartva dolgozott négy évtizeden keresztül. 1985-től a Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet megyei szaktanácsadónak kérte fel; a tanítás mellett 2005-ig ezt a feladatát is elhivatottan végezte, ezen idő alatt neki köszönhetően a megyei földrajztanárok rendszeres, színvonalas továbbképzésen vehettek részt. Ezt azért is fontos megemlíteni, mert a rendszerváltozás hajnalán, a 90-es években elképzelhetetlen volta a haza és a világ gyorsan változó gazdasági és társadalmi folyamatainak ismerete nélkül naprakész földrajzot tanítani. A földrajz szakos tanárok számára tizenöt év alatt kilenc konferenciát szervezett. Kapcsolatai és szervezőkészsége segítségével

el tudta érni, hogy tudományunk neves hazai tudósai rendszeres előadói legyenek ezeknek az előadásorozatoknak, sőt a konferenciákon elhangzott előadások anyagait tanulmánykötetekben meg is jelentette; az így született, által szerkesztett kötetek mind a mai napig hasznos segédanyagul szolgálnak a földrajztanításban. A továbbképző konferenciák mellett feladatának érezte a földrajztanárok számára oly fontos tanulmányi kirándulások szervezését, lebonyolítását is. Nyugdíjasként is tevékeny maradt, ebben az évben például GÖCSEI IMRE születésének századik évfordulója alkalmából szervezett ülésszakot. Egyéniségének, szervezőkészségének és szaktanácsadói szigorúságának köszönhető, hogy mind a társasági rendezvényeken, mind a konferenciákon szép számmal vettek részt tanárok. Mindezek mellett országos szakértőként összesen 20 kísérleti tantervet, valamint 45 tankönyvet és munkafüzetet véleményezett és lektorált. Fontos megbízatása volt még az emelt szintű érettségi tételek lektorálása, valamint az országos középiskolai tanulmányi versenyek zsűrizésében való részvétel. Összességében érdeimei a földrajztanítás területén elvitathatatlanok és kimagaslók.

Ugyanakkor az önmagával szembeni igényességére és a tudás iránti vágyára utal, hogy 1986-ban egyetemi doktori címet szerzett földrajzból. Értekezésének témája Győr-Sopron megye mezőgazdasága volt (ekkor még így hívták a mai Győr-Moson-Sopron megyét). Tudományos munkásságát 32 publikáció bizonyítja, írásai rendszeresen megjelentek a Győri Tanulmányok és a Földrajztanítás folyóiratokban, de lapunkban, a Földrajzi Közleményekben is, emellett számos könyvfejezetet írt, több könyvet szerkesztett, és a Cartographia Kft felkérésére megírta Észak-Dunántúl útikalauzát. Az 1986-ban Győrben megalakult MTA RKK Nyugat-magyarországi Osztály munkájába külső munkatársként kapcsolódott be, az osztály kiadványaiban írásokat

jelentetett meg. Társaságunknak 1968-tól aktív tagja; 1981-ben ott „bábáskodott” a Kisalföldi Osztály, létrehozásakor, majd 1985-től az Osztály titkári teendőit látta el, lelkesen szervezve az előadásokat, toborozva a tanárokat és diákokat. 1988–2012 között a választmány többször újraválasztott tagja volt. 1988-ban GÖCSEI IMRÉVEL együtt jelentős szerepet vállalt a győri vándorgyűlés megszervezésében és sikeres lebonyolításában. 1995-ben belépett a Földrajztanárok Egyletébe is, ahol sokáig vezetőségi tagként segítette az Egylet munkáját. Ki kell még emelni, hogy 1982-től a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat keretében is népszerűsítette a földrajzot, nemcsak mint előadó volt aktív, hanem a Földtudományi Szakosztály vezetőségi tagja is volt. Ízig-vérig pedagógusként tanártársai érdekeiért is kiállt; 22 éve a Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógus Szakszervezet vezetője, korábban titkári, majd elnöki funkcióban. Mind a

mai napig képviseli a megye pedagógusait, bár már fontolgatja ezen a területen is a visszavonulást, de aligha találunk nála jobb érdekvényesítőt. E gazdag életutat kitüntetésekkel is elismerték: 1985-ben Társaságunktól megkapta a mai Pro Geographia emléklap elődjét, a Szocialista földrajzért kitüntetést, 2006-ban elnyerte Győr-Moson-Sopron megye Közoktatási Díját, 2007-ben nyugdíjba vonulásakor Pedagógus Szolgálati Emlékéremmel jutalmazták, de magáénak mondhatja Eötvös József Emlékérem Vas fokozatát is.

Egy ilyen gazdag és eredményes életúthoz csak gratulálni tudunk! Szeretettel és nagy tisztelettel megköszönöm több mint négy évtizedes, a földrajz iránt elkötelezett tanári munkásságát, és a Kisalföldi Osztály nevében szívből kívánok jó egészséget, boldogságot és további aktív életet, hogy széles körű ismereteit még sokáig kamatoztassa a földrajztanárok számára.

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN

PINTÉR ZOLTÁN 70 éves

Az évek gyorsan szaladnak, és PINTÉR ZOLTÁN, az ELTE sajnálatosan megszüntetett Tanárképző Karának egykori oktatója idén betöltötte 70. életévét. Bár az egyetem nyugdíjazta, a tanítástól nem szakadt el, mert elfogadva a gödöllői Református Líceum felkérését földrajztanárként még hosszú éveken át tanította teljes óraszámában szaktárgyunkat. Eredményes tanári munkáját bizonyítja, hogy minden évben sikerrel készített fel egy-két diákot, akik aztán igen jól szerepeltek különböző tanulmányi versenyeken, és tanári kisugárzásának hatására tanítványai közül többen is elvégezték az egyetemen a földrajz vagy geológus szakot. Bár a katedrától már visszavonult, továbbra is szervez és vezet foglalkozásokat, terepgyakorlatokat a Református Szakkollégium diákjai számára, részt vesz volt iskolájának nyári táboroztatásaiban, Kék túrás programjain, és tanszékünk továbbra is minden évben számíthat rá a második éves alapszakos hallgatók természetföldrajzi terepgyakorlatának szakmai vezetésében – ahol egyébként még ma is hamarabb ér fel a hegy tetejére, mint sok húszéves...

Oktatómunkája mellett kutatási tevékenységét is folytatta. Felszínalaktani és tájföldrajzi kutatómunkájának színtere továbbra is a számára oly kedves kistáj, a Medves-vidék maradt, amelynek szinte minden négyzetcentiméterét bejárta, feltérképezte, és ma is töretlen lendülettel kutatja. Az elmúlt években elsősorban a kistáj földtani képződményei, főként a homokkövek és riolitufák közetmorfológiai tulajdonságai foglalkoztatták, különösen a kevésbé ismert, ám látványos mikroformák, amelyeknek felszínalaki jellemzése mellett súlyt helyezett kialakulásuk folyamatának elemzésére is. Ezeket több publikációban is összegezte és tette nemzetközileg is ismertté a nemrég megjelent Landscapes and Landforms of Hungary című kiadvány egyes fejezeteiben. Emellett fordított és lektorált kiadóknak földtudományi tárgyú ismeretterjesztő albumokat is.

Fiatalos lendületét és érdeklődését látva mérhetjük, hogy még sok éven át folytatja alkotó munkáját, amihez egykori tanszéki munkatársai nevében jó egészséget és sok sikert kívánunk!

HORVÁTH GERGELY

SOMOGYI SÁNDOR (1926–2015)

„Elment a nagy generáció utolsó tagja” – így kezdte beszédét a Rákospalotai temető ravatalozójában GÁBRIS GYULA, Társaságunk elnöke SOMOGYI SÁNDORNak, a magyar földrajz kiemelkedő alakjának búcsúztatásakor, majd így folytatta: „...az 1920-as évek közepe a magyar geográfia, elsősorban a természetföldrajz számára a kiemelkedő tehetségek születésének ideje volt. Különböző háttérrel, indíttatással és eltérő utakon a szakma művelésében élenjáró, sőt utat mutató, több mint fél tucat kiemelkedő geográfus lépett e korosztályból szinte egyszerre, még az ötvenes évek közepén a kutatói pályára. Részben az akkortájt megalakult akadémiai kutatócsoportban, részben olyan egyetemi oktatóként, aki a tanítás mellett eredményes és nagyhatású kutatást is végzett, s alapvetően hozzájárult a szakma fejlődéséhez. A kilencvenedik életévben eltávozott SOMOGYI SÁNDOR e kiemelkedőt alkotó, és évtizedeken keresztül a magyar földrajz meghatározó személyiségeit adó generáció utolsó tagja volt”.

A búcsúztatott, a magyar földrajztudomány kiemelkedő alakja Kisújszálláson született, Túrkevényen végezte el iskoláit, majd 1941-ben Jászberényben, a Tanítóképzőben kezdte meg felsőfokú tanulmányait. Itt nyilvánult meg először a földrajz és a történelem iránti átlagon felüli érdeklődése. Ahogy a 2006-ban LAMPÉRT KIRILLE és RADVÁNSZKY BERTALANNAL folytatott hosszú beszélgetés során elmondta, „...az én szimpátiám azonban elsősorban a földrajz és a történelem szeretetét ölelte fel, és igyekeztem minden szabadidőt, amit lehetett, azokra fordítani... Ha valamelyik tantárgyból valami érdekességre volt szükség, akár történelemből, természettanból, vagy fizikából, de leginkább a földrajzból, akkor jelentkeztem és igyekeztem a hiányokat vagy érdeklődést kielégíteni... BLÉNESSY tanár úr hamar arra az álláspontra helyezkedett, hogy én belejártem a földrajzba, és mi lenne, ha többet foglalkoznék vele”.

A háború azonban közbeszólt, orosz hadifogságba került, ám 1947-ben szerencsésen kiszabadult. Hazatérve befejezte tanulmányait a tanítóképzőben, és Budapesten, Kőbányán kezdett el tanítani, közben az ELTE-re járt esti tagozatra. Erre így emlékezett vissza: „...Megkérdeztek, hogy milyen szakra akarok menni, természetesen a történelem-földrajz szakot választottam, így egyenesben voltam és olyan szakkal foglalkozhattam, amihez kedvem volt, és amihez a

hivatalos, vagy kötelező iskolai anyagon kívül rengeteget olvastam különböző könyvekből... Az volt az érdekes, hogy az esti tagozaton, földrajzon különösen kiváló tanárok tanítottak, BULLA BÉLA és MENDÖL TIBOR. Az egyik a természetföldrajznak, a másik az emberföldrajznak volt a mestere... a nappali tagozaton adjunktusok és tanársegédek adták elő azt az anyagot, amit az esti tagozaton ők maguk adtak elő... Az ember leült a székébe és hallgatta az előadásokat; amikor elkezdtek, akkor távra maradt az ember szája, egészen addig, míg be nem fejezték azt”. Tudására, érdeklődésére, szorgalmára felügyelve BULLA BÉLA felajánlotta, legyen az aspiránsa, így 1952-től három éven át mellette dolgozott az egyetemen. Közben megalakult az akadémiai kutatóhálózat Földrajzi Kutatócsoportja, amelynek igazgatásával ugyancsak BULLA BÉLÁT bízták meg, ő pedig magához vette munkatársnak; innentől kezdve egészen nyugalomba vonulásáig, 1955 és 1993 között, tehát több mint 38 esztendőn keresztül a Földrajztudományi Kutatóintézetben dolgozott, kezdetben tudományos munkatársi, 1968-tól tudományos főmunkatársi, majd 1985-től tudományos tanácsadói beosztásban. Kutatómunkáját nyugdíjazását követően is tovább folytatta, erről tanúskodik a barát és harcostárs MAROSI SÁNDOR által a 75. születésnapjára írt köszöntő: „Bár SOMOGYI SÁNDOR közel egy évtizede az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének nyugdíjasa, de ezt még ott sem mindenki tudja, hiszen szinte minden nap megtalálható az intézetben, mindenben mindenkinek készséggel áll rendelkezésére, számíthatunk töretlen munkakedvére, alkotókészségére, lexikális tudására, tanácsaira...”.

Rendkívül sokoldalú tudományos munkásságát számba véve elmondható, hogy bár a földtudományok sok szakterületével foglalkozott, mégis a víz földrajza volt az, ami különösen vonzotta, annak hamar elismert szaktudósa lett. Kutatásának első nagy eredményeit is ebben a témakörben foglalta össze 1961-ben megvédett *Hazánk folyóvízhálózatának kialakulása* című kandidátusi értekezésében. Erről így vallott: „...olyan téma, amelyben benne volt a felszínfejlődéstől kezdve az éghajlatváltozáson és az emberi beavatkozáson keresztül minden. Ezt a témát tűztem ki magamnak... BULLA helybenhagyásával és támogatásával... Jó vaskos, mintegy 400 oldalas munka lett a kézirat, és majdnem

egy hasonló vastagságú irodalomanyagot csatoltam mellé. Ez azt jelentette, hogy átnéztem mindent, ami ezzel a témával foglalkozott, a hazai folyóhálózat fejlődéstörténetét, átalakítását, civilizálását és közhasznúvá tételét, a környezet védelmét is beleértve. Tényleg nagy munka volt”. Vízföldrajzi kutatásait később is folytatta, alapvető tanulmányokat készített többek között a Duna–Majna–Rajna- és a Duna–Tisza-csatorna megépítésének várható hatásairól, de jelentős szerepet játszott a Velencei-tó vízrajzi atlaszának és a Kárpát–Balkán-térség atlasza vízrajzi lapjainak készítésében is. Kedvenc tématerületétől nyugalomba vonulása után sem szakadt el, ezt bizonyítja a szerkesztésében 2000-ben megjelent *A XIX. századi ármentesítések és folyószabályozások földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon* című könyv. Nem véletlen, hogy 80. születésnapja alkalmából 2005 őszén az Akadémia éppen *Vizeink vallatója, titkaik tudója* címmel tartott őt köszöntő ünnepi tudományos ülészakot, amelyen SCHWEITZER FERENC intézetigazgató köszöntését követően a szakma olyan kiválóságai tartottak előadást, mint a sajnálatosan éppen ugyancsak most elhunyt ALFÖLDI LÁSZLÓ, valamint SZESZTAY KÁROLY, VÁGÁS ISTVÁN, JUHÁSZ ÁGOSTON, SZABÓ JÓZSEF, GÁBRIS GYULA, MARI LÁSZLÓ és FRISNYÁK SÁNDOR.

Munkásságának másik kiemelkedő pillérét a természetföldrajzi alapokon nyugvó tájértékelés terén végzett kutatásai jelentették, amelyeknek eredményei elsősorban az Intézet tájföldrajzi monográfiáiban testesültek meg. A nagytájak gyakorlati szempontú, az antropogén hatásokat is figyelembe vevő átfogó értékelése, amelynek célja az optimális környezethasznosítás elősegítése is volt, úttörő jelentőségűnek tekinthető. Kiemelkedő szerepe volt azokban a kutatási programokban, amelyek az ország természetföldrajzi tájegységeinek, geomorfológiai közzeteinek, tájtipusainak meghatározására, elhatárolására, térképi ábrázolására irányultak. Ezeknek sok-sok eredménye közül feltétlenül ki kell emelni az 1967-ben PÉCSI MÁRTONnal együtt megjelentetett, máig alapvető *Magyarország természetföldrajzi tájai és geomorfológiai közzetei* című munkát, az 1972-ben PÉCSI MÁRTON és JAKUCS PÁL társszerzőkkel megírt *Magyarország tájtipusai* című tanulmányt, amelynek továbbfejlesztésével Magyarország nemzeti atlaszában 1989-ben jelent meg a JAKUCS PÁL, KERESZTESI ZOLTÁN, MAROSI SÁNDOR és PÉCSI MÁRTON tudóstársaival együtt megalkotott *Magyarország tájtipusai* című térkép, és a MAROSI SÁNDORral együtt

szerkesztett, először 1990-ben megjelent és azóta is szinte Bibliaként forgatott *Magyarország kistérségeinek katasztere* című kiadványt. Széleskörű kutatómunkáját 1991-ben a csak kevés geográfusunk által elnyert Akadémiai Díjjal ismerték el; megjegyzendő, hogy kiváló munkájáért már ezt jóval megelőzően, 1978-ban megkapta az akkoriban jelentős elismerésnek számító Munka Érdemrend ezüst fokozatát.

Az intézeti feladatok elvégzése mellett szabadidejében az 1984-ben megvédett, *A magyar nép vándorlásának és honfoglalásának földrajzi környezete* című történeti földrajzi témájú akadémiai doktori értekezésén dolgozott. Erről így vallott: „... az volt a helyzet, hogy ha elvégeztem egy munkát, akkor mindig kettő várt, amit el kellett végezni. A tisztelt vezetőim, akikkel különben... nagyon jóban voltam... arra mégsem adtak lehetőséget, hogy félretegyem a többi munkát és csak a disszertációmmal foglalkozzak. Az az anyag 10 éves munkának az eredménye”. Történeti földrajzi kutatásainak eredményei a HAJDÚ PÉTER–KRISTÓ GYULA–RÓNA-TAS ANDRÁS által szerkesztett, 1976–1982 között négy kötetben megjelentetett *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* című egyetemi jegyzetben is megjelentek.

Munkásságának voltak további, talán kevésbé ismert és megbecsült területei is. Ezek egyike a

tudománytörténet művelése, aminek terén legjelentősebb munkája az általa és HAVASNÉ BEDE PIROSKA által szerkesztett, kitűnő szerzőgárdát felvonultató, 1973-ban megjelent *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című munka volt, amelynek számos fejezetét ő maga írta. 1979-1982 között jelentős szerepet játszott a főként BALÁZS DÉNES munkásságának köszönhetően létrejött Magyar Földrajzi Múzeum megalapításában, minden eszközzel támogatta és segítette a földrajztudomány emlékeinek felkutatását. A Magyar Földrajzi Társaság Emlékbizottsága elnökeként pedig sokat tett a jeles földrajztudósok évfordulóiról való megemlékezések előkészítésében. Nagyon érdekelt az idegenforgalom is, e témakörben készült 1987-ben egyik alapvető munkája *Magyarország természeti adottságai az idegenforgalom szempontjából* címmel. Ma már az is kevésbé ismert, hogy évtizedeken át részt vett az egyetemi oktatásban is, és a címzetes egyetemi docensi, majd a címzetes egyetemi tanári címet is elnyerte. Erről így beszélt: „Amellett, hogy itt a Kutatóintézetben dolgoztam állandó jelleggel, az egyetemre is jártam és előadásokat tartottam”. Pedagógus-továbbképzéseket is gyakran tartott. De azért inkább kutatónak vallotta magát: „... Szívesebben végeztem a kutatói munkát, mint az egyetemi előadóit. ... amikor voltak megfelelő emberek az egyetemen, akkor megköszönték nekem a munkámat, én meg örömmel hagytam, hogy mások legyenek ott, de azért időnként visszahívtok előadásokat tartani. ... a meteorológusoknál és a geológusoknál is adtam elő... a legutolsó hely, ahol még egyetemi előadásokat tartottam, az a Károli Gáspár Egyetem volt”. Tanári munkájára GÁBRIS GYULA elnökünk így emlékezett: „Az 1962/1963-as tanévben – szeretett és tisztelt mesterének, BULLA BÉLÁNAK korai halálát követően – nagy hiányt kellett betölteni az ELTE-n. Egy évig tartott ez az időszak, amikor nemcsak BULLA, hanem PÉCSI MÁRTON sem tartott már órákat, és az utód LÁNG SÁNDOR meg még nem érkezett vissza Szegedről. Ekkor egy főtanárgy, Magyarország természetföldrajzának egész féléves kurzusát és a vizsgáztatást is SOMOGYI SÁNDORRA bízták, mint olyan személyre, akinek komoly oktatási gyakorlata volt... Ahogyan minden feladatának elvégzésekor, SOMOGYI SÁNDOR akkor is alaposan felkészült volt... Ebben a tanévben voltam harmadéves hallgató, és így később sokszor emlegettük, akár terepmunka, akár más esemény során is, hogy tanítványként tekint rám és tanítómként tiszteltem Őt”.

Kiemelkedő volt tudományos szervezői és ismeretterjesztő tevékenysége is, utóbbit elsősorban a TTIT Földtudományi Szakosztályának keretében végezte. Számos szakmai és több akadémiai tudományos bizottságnak, továbbá a Tudományos Minősítő Bizottságnak, illetve a Doktori Tanács Szakbizottságainak volt hosszabb-rövidebb ideig tagja. Társaságunk életében évtizedeken át vezető szerepet játszott: 1952-ben lett tagja, 1963-tól választmányi tagja, 1973-1981 között főtítkára, majd 1981-1989 között társelnöke volt, és 1989-től lett tiszteleti tagja. De volt a Társaság Emlékbizottságának elnöke is. Tevékenységét GÁBRIS GYULA elnökünk így jellemezte: „Az 1952-es újjáalakulást követő fellendülés után talán éppen SOMOGYI SÁNDOR főtítkársága idején volt legaktívabb a Társaság. 1981-ben mondott főtítkári jelentése szerint ugyan 'nyugalmas periódust tudhatott magáénak', azonban számos kiemelkedő eredmény kötdődik ehhez az időszakhoz, amit nyugodtan nevezhetünk a Társaságon belül – a nyugalmas periódusra utalva – 'boldog békeidőknek'. A Nemzetközi Földrajzi Unió 1976. évi moszkvai konferenciájára rekord létszámú magyar résztvevő utazott, és ebből a csaknem 100 főnyi, nagyrészt gyakorló tanár tagtársunk részvételével komoly szervezést igényelt a Társaság részéről. Ebben az időszakban szervezeti keretünk három területi osztállyal bővült. A hagyományos osztály-, ill. szakosztályüléseken kívül rendszeressé vált a Földrajzos Hetek, ill. Napok szervezése, pl. Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen, Békéscsaba, Szeged esetében. Virágzott a szóban és írásban végzett ismeretterjesztés a TIT-ben és más társaságokban, növekedett a tévé- és rádió-sorozatokban való szereplés. A nagy aktivitást jelezte a taglétszám növekedése, az egyre népeesebb vándorgyűlések rendezése, ahol főtítkárunk nemcsak a szervezésben jeleskedett, hanem rendre kiválóan felkészült szakmai vezetőnek bizonyult, ami máig legendássá tette nevét, s feledhetetlené a szakmai élményeket. 1975-ben megindult a vándorgyűlésekhez kapcsolódó külföldi tanulmányutak szervezése is. Mindebben elővülhetetlen érdemei voltak SOMOGYI SÁNDORNAK, aki mint a retorika mestere, emlékezetes ünnepi és emlékbeszédek szónoka is volt”. Hosszú ideig volt tagja folyóiratunk Szerkesztőbizottságának is. Munkásságát Társaságunk több kitüntetéssel is elismerte. 1969-ben elnyerte a mai Pro Geographia-oklevél elődjét, a földrajz művelése, kutatása, oktatása, valamint a Társaság érdekében végzett kiemelkedő munka elisme-

rését jelentő Szocialista földrajzért oklevelet. Majd 1985-ben megkapta a Társaság legmagasabb tudományos elismeréseként a Lóczy Lajos-érmet, mint olyan földrajztudós, aki kimagasló kutatómunkájával, tanulmányaival, könyveivel bel- és külföldön egyaránt jó hírt és nevet szerzett. Majd 1989-ben a Társaság érdekében végzett kiemelkedő tevékenysége elismeréseképpen a Közgyűlés tiszteleti taggá választotta meg. Újabb nagy társasági kitüntetését, a Teleki Sámuel-érmet pedig 1994-ben vehette át a magyar földrajzi kutatók, utazók munkásságának tudománytörténeti feldolgozásában, népszerűsítésében szerzett kimagasló érdemeinek elismeréseként.

E kell még róla mondani, hogy az utolsó polihistorok közé tartozott. Rendkívül olvasott, sok irányban tájékozott ember volt, hatalmas lexikális tudással rendelkezett, és szinte egyedülálló módon a megjelent földrajzi irodalmakat és a társtudományok számtalan tanulmányát szinte mind alaposan ismerte, lényegi megállapításait fejből idézte. Őszinte volt, kritikai véleményét nem rejtette véka alá. Azonban nem-

csak kitűnő tudós volt, hanem kiváló ember is. Sokaknak talán távolságtartónak tűnt, de e látzólagos zárkózottság mögött meleg szív lapult. Bár élete során bőven adódtak nehézségek, ezek miatt nem panaszkodott, mindig tette a dolgát. Sok szolgálatot tett református közössége érdekében is. É sorok írója a mai napig hálás szívvel emlékezik arra a szeretetteljes segítségre, amit kandidátusi értekezése megírásakor tőle, mint témavezetőjétől kapott.

Most búcsúzik tőle családja mellett az egész geográfus társadalom és a társtudományok művelőinek népes serege, tisztelői, fiatalabb munkatársai, tanítványok nemzedékei; ahogy GÁBRIS GYULA elnökünk gyászbeszédét zárta, „abban a biztos tudatban, hogy neve mélyen bevésődött tudományunk és egyben közösségünk történetébe”. Mélységesen igaz rá a gyászjelentésén olvasható Szent Pál-i idézet: „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam”. Emlékét kegyelettel megőrizzük! Nyugodjék békében!

HORVÁTH GERGELY

TÖVISSI JÓZSEF (1927-2015)

Életének 88. évében elhunyt az erdélyi magyar földrajztudomány kiemelkedő alakja, TÖVISSI JÓZSEF földrajztudós, egyetemi tanár, aki az MTA köztestületi tagja, az Erdélyi Kárpát Egyesület tiszteletbeli elnöke és Társaságunk tiszteleti tagja volt. Hosszú, több mint fél évszázados munkássága során jelentős szerepet vállalt az erdélyi földrajztanárok és kutatók nemzedékeinek képzésében, szemléletének formálásában.

Református székely család nyolcadik gyermekeként született a Marosvásárhely közeli Székelykakasdon 1927-ben. Az elemi iskolát a szülőfalujában, a polgárit és a kereskedelmi középiskolát Marosvásárhelyen végezte. 1948–1952 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem földtan–földrajz szakán tanult. 1950-ben, harmadéves korában már főgyakornok volt, majd az egyetemen maradva oktatóként folytatta pályafutását, 1958-ig tanársegédként, majd – már a román egyetemmel egyesített Babeş-Bolyai Tudományegyetemen – adjunktusként, végül egyetemi tanárként. Sokoldalúságát jelzi, hogy pályafutása során 18 földrajzi tantárgyat tanított. Az egyetemen megszervezte és műszerekkel látta el a földrajzi tanszék üledékvizsgáló-

ti és légifénykép-kiértékelési laboratóriumát. Oktatómunkáját a kolozsvári egyetemen 1991. évi nyugdíjazása után is folytatta, miközben meghívott előadó volt Pécssett, Debrecenben és Nyíregyházán is. Előadásain, terepgyakorlatain a tájban való „földrajzi eligazodást” tanította, a szakma iránti tiszteletre, szeretetre, az értékeink megőrzésére nevelt.

Színvonalas oktatói tevékenysége mellett jelentős kutatásokat is végzett, főként a természet- és környezetvédelem, a terület- és településfejlesztés témakörében, amelyek elsősorban az Olt völgye, a Persányi-hegység, a Küküllő menti dombságok, a Mezőség és a Hargita tudományos megismerését szolgálták. Magyar és román nyelven egyaránt sok tanulmánya jelent meg tudományos folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben. Tudományos munkássága eredményeként 1978-ban szerezte meg a doktori fokozatot. Számos tankönyvet, egyetemi jegyzetet is írt, többek között a felszínalaktani kutatások és a légifényképek kiértékelése módszertanáról. Rendkívül fontos feladatának tartotta a tudomány népszerűsítését magyar nyelven, erdélyi folyóiratokban számtalan tudományos ismeretterjesztő írása jelent meg, ezek válogatott gyűjteménye 1997-

ben HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF gondozásában a Balaton Akadémia kiadványaként egy kis könyvecskében *Ködlámpa* címen jelent meg.

A közoktatás, és azon belül a magyar nyelvű oktatás ügyét különösen szívén viselte, középiskolai földrajz és földtan tankönyveket szerkesztett és fordított magyar nyelvre. Magyarországi kiadásban jelent meg hiánypótló munkája, az *Erdély természetföldrajza*. Előadásain sokat tett Erdély felszínalkatni viszonyainak, természeti és kulturális örökségeinek, tájainak, ásvány- és gyógyvizeinek és más földrajzi érdekességeinek alaposabb megismertetése érdekében. A mostoha viszonyok ellenére számos tudományos rendezvény szervezője, előadója volt, tudományos közéleti és tudományszervező tevékenysége azonban csak a kommunista diktatúra bukása után teljesedhetett ki igazán. 1990-ben, amikor az Erdélyi Kárpát Egyesület ismét megkezdhette működését, az egyesület elnökévé választották; ezt a szerepkört – korára való tekintettel – egy ciklusra (1990–1994) vállalta, utána az Egyesület tiszteletbeli elnöke lett. Aktív tagja volt az erdélyi Cholnoky Jenő Földrajzi Társaságnak és Társaságunk Székelyföldi Osztályának. Több

szakmai kitüntetésben részesült, az MTA köztestületi tagja volt.

Emberi tartása, szakmai tudása, jó kedélye, optimizmusa, sokszor észrevétlen támogatása sokunk számára útmutatást, segítséget jelentett a diktatúra embertelen útvesztőiben, a szakmai és emberi kiszolgáltatottság értékektől leszegényített mindennapjaiban. 1990 után többünket, korábbi hallgatókat segített ösztöndíjak elnyerésében, támogatta szakmai érvényesülésünket, útmutatást adott kutatói-oktatói munkánkhoz. 85. születésnapja alkalmából 2012 novemberében még szép ünnepség keretében köszönhattük Kolozsvárott munkatársai, tanítványai és nagyszámú tisztelői körében.

Életműve, tanári, természetföldrajzi, tudománytörténeti kutatómunkája és tudományos közéleti tevékenysége jelentős hozzájárulás volt az egyetemes magyar földrajztudomány fejlődéséhez. Megtiszteltetés volt, hogy hallgatói lehetünk, sokunk nevében mondhatok köszönetet a több évtizedes szakmai és emberi támogatásért. A ránk hagyott szellemi örökségét ápoljuk, emléket megőrizzük! Nyugodjék békében!

ELEKES TIBOR

DÉNES GYÖRGY (1923-2015)

Életének 92. évében elhunyt DÉNES GYÖRGY, akit méltán illelhet a polihisztor elnevezés, hiszen egyaránt volt jogász, történész, földtudós és nyelvész, valamint sikeres és híres barlangkutató. Hosszú, tartalmas és változatos élete során az elmúlt század legsötétebb mélységeit is megélte, ugyanakkor élete második felében számos hazai és nemzetközi elismerésben is részesült.

Orosházán született, és elemi iskolai, valamint gimnáziumi tanulmányait is ott végezte. Kiváló iskolai eredményei ellenére a numerus clausus néven ismert törvény miatt csak egy év veszteséggel, 1942-ben sikerült felvételt nyernie a pécsi egyetem jogi karára, de tanulmányai hamar félbeszakadtak: munkaszolgálatos lett, majd sokáig Budapesten bujkált, ám a nyilasok 1944 december elején elfogták és koncentrációs táborba hurcolták, amit csodával határos módon túlélte. Hazatérve folytatta jogi tanulmányait, közben felvette a történelem szakot is, így jogászként és történészként szerzett először diplomát. Egyetemi éveit alatt a Mecsek hegy-völgyeit és barlangjait járva alakult ki érdeklődése a földtudományok iránt és vált a barlangok szerelmesévé. Jogi szakvizsgáinak letétele után Budapesten a Hon-

védelmi Minisztérium Jogi Főcsoportfőnökségén dolgozott, közben rendszeresen túrázott a Vörös Meteor Turista és Természetbarát Egyesülettel, bekapcsolódott – többek között a Csövári-rögön és az Aggteleki-karszton – a karsztkutatásba, és ennek révén összeismerkedett több, később híressé vált barlangkutatóval és földtudóssal, ami jelentős mértékben meghatározta további pályáját. Életében újabb fordulatot jelentett, hogy a Közgazdasági Egyetem tanársegéde lett, történelmet oktatott, de politikai okok miatt az egyetemről távoznia kellett, és az Országos Kisipari Szövetkezet vállalati jogtanácsosa lett. A forradalom idején részt vett az egyetemi ifjúság megmozdulásaiban, és egyik vezetője lett a főként egyetemi értelmiségiek által szervezett Országos Nemzeti Bizottságnak, ami miatt a forradalmat követő megtorlások során letartóztatták; bár börtönbüntetésre végül nem ítélték, így is hónapokat töltött vizsgálati fogságban. Szabadulása után JAKUCS LÁSZLÓ, a Baradla-barlang akkori igazgatója Aggtelekre hívta, ahol az első aggteleki útikalauz felszíni túraútvonalait állította össze.

1958-ban, immár 35 évesen egyéni levelező tagozatos hallgató lett a Szegedi Tudomány-

egyetemen földrajz-földtan szakon, majd átjelentkezett az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, és végül ott szerzett földrajzi oklevelet. Közben hatalmas energiával bekapcsolódott a háború után feloszlott Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat újjászervezésébe, aminek kezdetben titkáráként, majd 12 éven át főtítkáráként dolgozott, azt követően 21 éven át társelnöke, majd további két évtizeden keresztül, haláláig tiszteletbeli elnöke volt. Földrajzos diplomájának megszerzése után az ugyancsak karsztkutató PAPP FERENC mellett a Budapesti Műszaki Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének munkatársa lett, mint hidrológus, majd átkerült a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézethez, ahol karszthidrológiai és izotópos kutatásokat irányított, elsősorban kedvező területén, az Aggteleki-karszton. Karszt- és barlangkutató tevékenységének csúcspontjaként 1961-ben vezetésével fedezték fel a Meteor Barlangkutató Csoport tagjai a bódvaszilasi Meteor-barlangot, hazánk egyik legszebb cseppkőbarlangját, és ebben az évben alapította meg a Magyar Barlangi Mentőszolgálatot, amelynek előbb elnöke, majd haláláig tiszteletbeli elnöke lett. A VITUKI-ból vonult nyugdíjba, de azt követően is tevőlegesen részt vett a barlangkutatásban. Noha továbbra is gyakran kúsza végig a barlangok sokszor szűk járatait, egyre inkább tanácsai váltak mind fontosabbá; a feltárással együtt járó jogi problémák miatti tárgyalásokon jogi szakértelmével, műveltségével, tiszteletet parancsoló megjelenésével segített sokat a barlangkutatóknak.

Tudományos tevékenységének fontos területe volt a tájtörténet és a tájnevek kutatása is; elsősorban az Aggteleki-karsztvidék múltját vizsgálta. Tudományos és ismeretterjesztő munkáiban feldolgozta a terület földrajzát, különösen vízrajzát és barlangjait, továbbá törtenelmét és földrajzi neveit; könyve jelent meg a Bódvaszilasi-medence 700 éves történetéről,

írása többek között a Baradla és az Esztramos nevének, a zomboly és a pest szavaknak eredetéről, jelentéséről. Ilyen irányú munkásságának elismeréseként Aggtelek és Bódvaszilás is díszpolgárának választotta. Számos egyéb kitüntetés birtokosa is volt: a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulattól elnyerte a Herman Ottó-, Kadió Ottokár-, Papp Ferenc-, Vass Imre-, Balázs Dénes- és Kessler Hubert-érmeket. Állami kitüntetések is kaptak, a Magyar Köztársaság Csillagrendjét és a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét, valamint a Pro Natura-díjat és – háromszor is – az Életmentő érdemérmét. Külföldi elismeréseket is birtokolt: az Olomouci Egyetem tiszteleti diplomát adományozott neki, a Román Tudományos Akadémián Emil Racoviță-éremmel tüntették ki. A holo-kaszt évfordulós emlékezései során személyes barátságba került GERHARD SCHRÖDER kancellárral, valamint HORST KÖHLER köztársasági elnökkel, aki meg is hívta, hogy saját különgépén utazzon egyes megemlékezésekre, és megkapta tőle az Érdemkereszt a szalagon nevű, magas szintű német állami kitüntetést.

Emlékezzünk meg arról is, hogy Társaságunk életében is jelentős szerepet játszott: tagja volt a Választmánynak; feleségével, a mindenki által csak Csöpinek becézett LUSTIG VALÉRIÁVAL együtt állandó résztvevője volt vándorgyűléseinknek, és több mint két évtizeden keresztül betöltötte Társaságunk jogtanácsosi posztját is. Munkásságáért Társaságunk 1988-ban tiszteleti tagjává választotta, tudományos tevékenységéért pedig 2001-ben Teleki Sámuel-éremmel tüntette ki.

DÉNES GYÖRGY halálával egy nagy tudású és munkabírásu, a tudomány iránt alázatos, a földtudományok terén is maradót alkotó személyiség távozott körünkől. Nyugodjék békében!

HORVÁTH GERGELY – LEÉL-ÓSSY SZABOLCS

Emlékezés SZABÓ PÁL ZOLTÁNRA

50 éve hunyt el neves geográfusunk, SZABÓ PÁL ZOLTÁN, akinek szinte egész élete Pécs városához kötődött. Pályája elején PRINZ GYULA tanársegédje volt a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Földrajzi Intézetében, doktori értekezését Pécs környékének település-földrajzi kérdésköréből írta, fő kutatási területe pedig a Pécs fölé magasodó Mecsek volt. 1955-ben Péccsett lett a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója. Dél-dunántúli

kutatási eredményeinek teljes körű összefoglalását azonban váratlan betegsége és korai halála megakadályozta. E személyes visszaemlékezés sokoldalú munkásságából elsősorban a karszt- és barlangkutató tevékenységét emeli ki, nem ok nélkül, hiszen a mintegy 200 szaktudományos írásának közel fele karsztkutatással kapcsolatos.

Karszthidrológiai és karsztmorfológiai munkássága elején több dolgozata jelent meg szak-

folyóiratokban a Dél-Dunántúl karsztvizeinek vizsgálatairól. Eközben számos barlangot ismert meg, ennek eredményeként a mai *Karszt és Barlang* folyóirat elődje, a *Karszt és Barlangkutató* 1961. évi I. félévi számában adta közre a Dél-Dunántúl első barlangkataszteri leírását. Kedvelt kutatási területe a Misina és a Tubes vidéke volt; emlékére a Tubestól 1400 m-re található legmélyebb aknabarlangot javaslatomra a Szabó Pál-zsomboly nevet kapta.

Halála előtt a kórházi látogatásaim egyikén mondta el, hogy betegségét a legutóbbi athéni karsztos kongresszus során kapta. Előzőleg már több nemzetközi konferencián is szerepelt, és súlyos betegen is a közelgő ljubljani IV. Nemzetközi Szpeleológiai Kongresszusra tervezett, *A barlangok és a karsztreliéf morfológiai kialakulásának sajátosságai Magyarországon* című előadásának anyagát írta; előadni azonban már nem tudta. Már a konferencia megnyitóján, a Postojnai-barlang Bál-termében is kegyelettel emlékeztek meg róla, az ülésen pedig, ahol előadását felolvasták, az elnöklő HANS BINDER professzor hosszasan méltatta az 1926-ban alakult Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat néhai tudós társelnökének munkásságát és emberi nagyságát.

Születésének 100. évfordulóján emlékére konferenciát is rendeztek és LOVÁSZ GYÖRGY szerkesztésében a munkásságát összefoglaló kötet is készült. A konferencián az azóta ugyancsak sajnálatosan elhunyt TÓTH JÓZSEF kiemelte, hogy PRINZ GYULA mellett – akit az egyetemes földrajz „utolsó mohikánjának” nevezett – a pécsi geográfia megteremtése és kiteljesítése területén SZABÓ PÁL ZOLTÁN szerepe volt kiemelkedő. A sokoldalú tudósról, a tudományszervezőről egyetemi előadótermet is elneveztek, ami hozzájárul a névadó emlékének megőrzéséhez a hallgatók körében.

Ugyancsak megemlékezett róla a Mecseki Karsztkutató Csoport (MKCs) is; a Tetye-forrás vízgyűjtő területén felfedezett és róla elnevezett zsombolynál tartott megemlékezésen e sorok írója emlékbeszédében hangsúlyozta, hogy SZABÓ PÁL ZOLTÁN személye a mecseki barlangkutatóban hasonló mozgató erő volt, mint JAKUCS LÁSZLÓ az Aggteleki-karszton. Mindketten többet és újat akartak a föld alatti világ

megismerése terén. A karszthidrológia terén is sok újat alkotott, pl. a Mecsek-oldal vízellátásának kutatásakor öt évig mérte ő az általa szökő víznek nevezett forrásokat, melyek Szamárkúttól egész Szent-kútig találhatók. Ezek hozama alapján kiszámítható volt, hogy átlagban egymillió m³ víz folyik el évente felhasználatlanul.

Nevét nemcsak a Mecsekben, hanem a Csereszegtomaji-kútbarlangban is emléktábla őrzi, sőt utóbbi barlangnak egy 17 m hosszú, 3-4 m magas termét róla neveztek el. Nevével fémjelzett barlangkutató csoport is működött rövid ideig, mielőtt egyesült a Mecseki Karsztkutató Csoporttal. VASS BÉLA, aki ugyancsak a tudós karsztkutató szárnyai alatt kezdte a barlangkutatót még az 1950-es évek közepén, kiemelte, hogy a Pécsi Pedagógiai Főiskola alapításában is fontos szerepet vállalt, majd annak első igazgatója lett. Ezen túl fő szervezője volt Társaságunk, továbbá az MTESz, a TIT és a Magyar Hidrológiai Társaság helyi szervezeteinek. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottságának és a Tudományos Minősítő Bizottság Földrajzi Szakbizottságának. 1962-től haláláig Társaságunk elnöke, a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulatnak pedig országos társelnöke volt, de tagja volt a TIT Földtudományi választmányának és a Magyarhoni Földtani Társulat országos vezetőségének is.

Életművéről több írás is született (l. alább); a halálakor született, rá emlékező írásokon túl pl. ismertetés található róla a BALÁZS DÉNES által szerkesztett *Magyar Utazók Lexikon*ban (1993) és a ROMVÁRY FERENC főszerkesztő irányításával készült kétkötetes *Pécs Lexikon*ban (2010) is, személyes relikviáit pedig az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban őrzik és mutatják be. Halálakor MAROSI SÁNDOR így emlékezett rá: „...személyében a magyar földrajztudomány egyik legnagyobb karsztkutatóját vesztette el, aki ezen a téren hazájának és szakterületének nemzetközi hírnevét nagymértékben fokozta. Élete és munkássága a magyar geográfusok számára mindig követendő példakép marad. Nevét beírta a magyar földrajztudomány és ezen belül különösen a karsztmorfológia legnagyobb és legeredményesebb művelői közé”. Emlékét kegyelettel megőrizzük.

RÓNAKI LÁSZLÓ

IRODALOM

LÓCZY DÉNES (ed):

Landscapes and landforms of Hungary

Springer, 2015. 294 p.

A Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) belül 1989-ben megalakult Geomorfológusok Nemzetközi Szövetsége (IAG) néhány éve indította útjára a tudományos kiadványok megjelentetése iránt fogékony Springer Kiadóval társulva a Földünk felszínalkatani érdekességeit bemutató *The World geomorphological landscapes* című sorozatát PIOTR MIGOŃ, az IAG korábbi főtítkára és jelenlegi végrehajtó bizottsági tagja sorozatszerkesztésében. Az induló kötet – *World geomorphological landscapes* – tulajdonképpen „mazsolázott” a Föld legérdekesebb felszínalkatani képződményei közül; a kötet sikere készítette arra a kiadót és az említett korábbi főtítkárt, hogy belevágjon a sorozat immáron országokénti folytatásába. Nagy megtiszteltetés a magyar földrajztudomány számára, hogy a hazánk felszínalkatani értékeit, érdekességeit és különlegességeit bemutató könyv bekerült az első hét megjelentetett országgötet közé (2014-ben Indiáról és Spanyolországról, 2015-ben Etiópiáról, Brazíliáról, Dél-Afrikáról és Namíbiáról jelent meg kiadvány). Ez a lehetőség elsősorban a kötet szerkesztőjének, az IAG ugyancsak korábbi főtítkárnak, LÓCZY DÉNESnek köszönhető, aki hosszú hónapokon keresztül „hajtotta” az egyes szerzőket a fejezetek megírására, majd a beérkezett anyagokat a lehetőségekhez képest egységesre szerkesztette, nyelvileg csiszolta, az ábrákat gondosan átjavíttatta vagy maga átjavította, a kiadóval és a sorozatszerkesztővel a kapcsolatot folyamatosan tartotta, és még sorolhatnánk azt a sok-sok más szerkesztési feladatot is, amit elvégzett. Köszönet érte az egész magyar földrajzos társadalom nevében!

A sorozatot egyébként egységes arculat, felépítés és tipográfia jellemzi; ezt a rendet követi a Magyarországot bemutató kötet is, amelyben a bevezető (MIGOŃ, PIOTR és LÓCZY DÉNES) után a természetföldrajzi környezet rövid összefoglalója következik. HAAS JÁNOS a földtani és szerkezeti háttérrel, LÓCZY DÉNES az éghajlatról és a vízrajzról, CSILLAG GÁBOR – SEBE KRISZTINA

pedig a geomorfológiai fejlődéstörténetről ad rövid, 6-8 oldalas, fejezetenként átlagosan 5-8 kiváló minőségben megjelentetett ábrával, térképpel, szelvényvel illusztrált ismertetést, majd ezt az áttekintő részt LÓCZY DÉNES újabb írása zárja az egyes geomorfológiai régiók rövid jellemzésével.

A második, mintegy 235 oldalas rész tárgyalja részletesen az egyes kisebb-nagyobb kiterjedésű felszínalkatani érdekességeket a nyugat-magyarországi Kalapos-kőtől a Káli-medencén, a Tihanyi-félszigeten, a Velencei-hegységen, a Budai-hegység barlangjain, a nógrád–gömöri riolituffás, bazaltos és homokköves térszíneken át a középhegységi tájakat tekintve a tokaji Nagy-hegyig és a Megyer-hegyi-tengerszemig, az alföldi tájak esetében pedig a Hortobágyig, a nyírségi parabolabuckákig és a mártályi Tisza-holtágig terjedően – hogy csak néhányat kiragadjunk a 45 szerző tollából megszületett 26 alfejezetből. Mind a 26 térbeli egység esetében olvasható egy rövid földtani áttekintés és geomorfológiai fejlődéstörténet, amit az egyes formák részletes jellemzése, leírása követ, természetesen fejezetenként itt is több képpel, szelvényvel, térképpel, egyéb ábrával. Minden alfejezetben 15-25 hivatkozás található a téma legfontosabb irodalmaira azok számára, akik részletesebben is elmélyülnének egy-egy tájegység áttekintésében; a hivatkozott irodalmakat az egyes szerzők az alfejezet végén tételesen fel is sorolják a megfelelően részletes könyvészeti adatokkal. Ezek között ugyan jócskán akadnak csak magyar nyelven megjelent írások is, de a téma teljességéhez ezek is hozzátartoznak.

Végül a könyv harmadik, rövid utolsó fejezete e sorok írójának és a könyv szerkesztőjének közös írásaként a földtudományi értékek általános helyzetét tárgyalja, röviden jellemezve az újabb geotópoknak nevezett objektumok megőrzésének, bemutatásának hátterét adó természetvédelem helyzetét, szervezeti egységeit a nemzeti parkoktól a helyi természeti emlékekig,

és röviden kitér a tanösvényekre és a geoparkokra is, majd végezetül az ilyen helyeket felfűző kék túrák útvonalairól ad egy rövid ismertetést.

Összességében egy szép, tartalmas, és Magyarországra a figyelmet bizonyára felhívó – ám magyar pénztárca számára meglehetősen borsos árú – kiadvány született. Csak remélni lehet, hogy e leírások nyomán egyrészt az eddigiek-nél jóval változatosabb kép alakul ki hazánkról, másrészt hogy fellendül a világszerte egyre jelentősebbé váló és egyre nagyobb helyi jöve-

delmet biztosító geoturizmus. Igaz, ez utóbbi cél eléréséhez sok geotóp környezetében még nagyon jelentős infrastrukturális beruházásokra lenne szükség!

A már említett kötetek mellett a kiadó 2016-ra tervezi a Kolumbiát, Csehországot és Portugáliát bemutató kiadványok megjelentetését. További információ a következő weboldalon érhető el: <http://www.springer.com/series/10852?detailsPage=titles>

HORVÁTH GERGELY

KUBASSEK JÁNOS:

A Himalája magyar remetéje

3. átdolgozott és bővített kiadás, Panoráma Kiadó, Budapest, 2015

Az Olvasók örömeire a Panoráma Kiadó – 1999 és 2003 után – immár harmadszor adta ki a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatójának, KUBASSEK JÁNOSnak a KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR életútját, egyedülálló munkásságát bemutató kötetét. A szerző újabb kutatásainak eredményével, eddig magyar nyelven még nem publikált új adatokkal, helyszíni fotókkal és személyes eleményekkel bővítette ki művét.

A szerző ezt a kötetét is a Magyar Földrajzi Múzeum megalapítójának, a világhíró BALÁZS DÉNES emlékének ajánlja, hiszen korunkban csak az ő pályafutása, életműve hasonlítható össze a nagy székely vándor munkásságával, életútjával. A kötetben a szerző KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR munkásságát a földrajzi környezetének és a helyi társadalmi sajátosságoknak együttes elemzésével, a helyszín sokoldalú bemutatásával rajzolja meg.

A könyv elején KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR szülőföldje, a Székelyföld természeti és korabeli társadalmi viszonyait, továbbá a Nagyenyeden és Göttingenben folytatott tanulmányait ismerjük meg. Ennek érdekében Kubassek a fenti városok tanintézeteiben alapos helyszíni kutatásokat végzett. Az 1818-ban hazájába visszatért KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR (nem fogadva el a felkínált állást) a magyar őshaza megkeresésére indult, hátizsákjában „az ázsiai fákyával”. Ennek a hosszú és veszélyes útnak mindegyik állomását rögzítő térkép látható a kötet borítójának belső oldalán.

A műben a szerző alapos és szerteágazó kutatásai, példaértékű és iránymutató adatgyűjtéseinek adatai olvashatók, amelyeket a helyszíni terepbejárásokon szerzett tapasztalataival egészített ki. Ennek eredményeként a kötetben rendkívül gazdag a tényanyag, nagyon alapos

a földrajzi és társadalmi viszonyok, valamint a nagy székely vándor lakhelyeinek a bemutatása. Az olvasó teljes képet kap KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR rendíthetetlen helytállásáról, a mostoha körülmények között elvégzett egyedülálló munkásságáról.

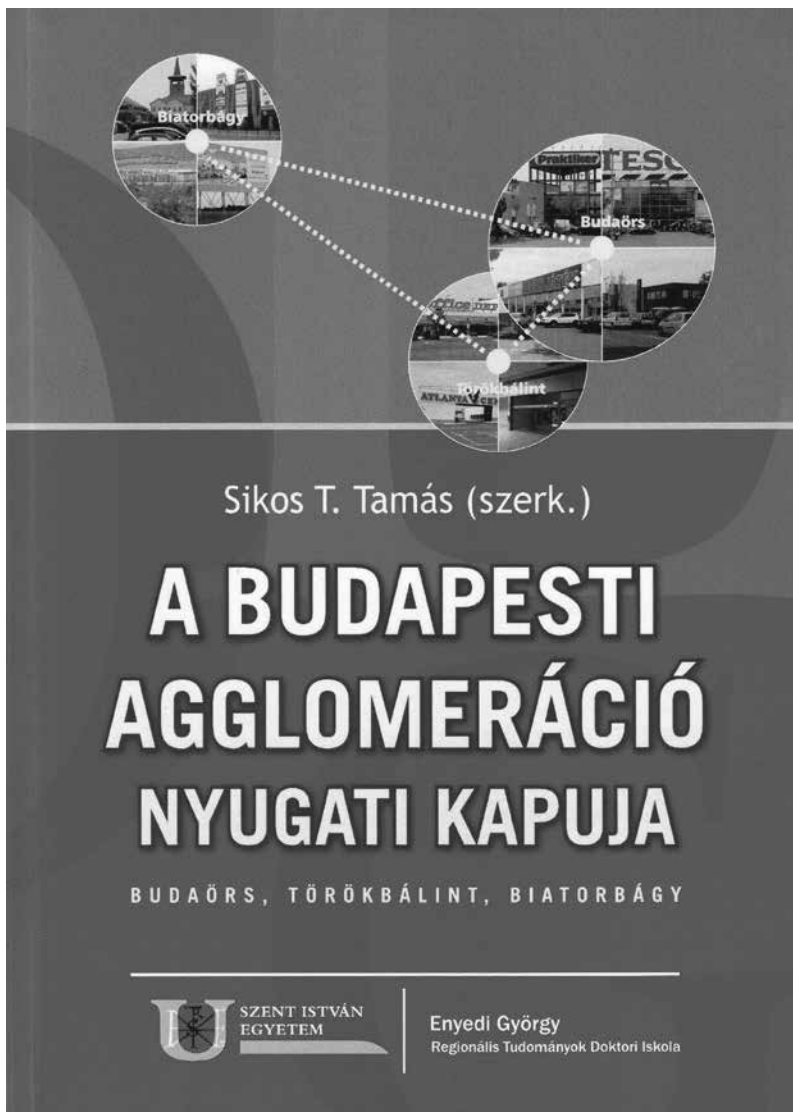
Akik ismerik és olvasták a szerző kötetének előző két kiadását, feltehetik a kérdést: Milyen újabb adatok olvashatók KÖRÖSI CSOMA SÁNDORról ebben a bővített kötetben? A válasz nagyon egyszerű és egyben meggyőző is: a francia Bernard Le Calloc'h jóvoltából 1984-ben francia nyelven jelent meg a fiatal francia tudós, Victor Jacquemont (1801-1832) naplója és levelezése. A Szerző a francia tudóst sokoldalúan mutatja be: magas intelligenciával és hajlékony modorral rendelkező, jó módú családból származó fiatalember volt, akinek jó kapcsolatrendszere volt hazájában korának számos tudósával, írójával. Anyagiakkal jól ellátva, világhíró körútján, Indiába érkezve, 1830-ban a kanami kolostorban KÖRÖSI CSOMA SÁNDORT többször meglátogatta. A francia tudós e látogatásairól készített feljegyzései, szerteágazó levelezése újabb – magyarul eddig nem ismert – adatokat tartalmaznak a székely vándorról, amelyeket ebből a kötetből ismerhetnek meg az olvasók. Jacquemont személyes tapasztalata szerint Kőrösi Csoma Sándor „egy ókori bölcshez hasonló életet élő tudós, az eredeti személyiségek királya” volt, akit szegényes életkörülményeivel együtt sokoldalúan mutat be. Ennek során székely tudós kanami szobájának berendezését, bútorzatát, ruházatát, lábbelijét ismerhetjük meg. Szerinte Kőrösi a takarékoság példaképe volt. A naplóból kiderül, hogy valamennyi találkozásuk alkalmával főleg a tibeti nyelvről, a buddhizmus lényegéről

stb. mindig állva beszélgettek. A francia tudós látogatásai során KŐRÖSI CSOMA SÁNDORT megkérte, hogy a főleg vallási kérdésekkel foglalkozó Tibeti Enciklopédia köteteiről és a Kanami Szent Könyvtárról adjon számára tájékoztatást.

Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy az összes Kőrösi Csoma-kutató közül eddig csak KUBASSEK JÁNOSnak sikerült a székely tudós valamennyi tibeti tartózkodási helyére (Zangla, Phouktal), valamint a titkos katonai övezetnek számító Kanamba – külön engedéllyel – eljutnia. A szerző további érdeme, hogy a KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR életét, munkásságát tanulmányozó külföldi és hazai kutatókról, tudományos konferenciák is összegző tényeket közöl a könyvben. Itt kell megemlíteni azt is, hogy a napjainkban

Érden, a Magyar Földrajzi Múzeum kertjében látható, a Kossuth-díjas Antal Károly (1919-1994) alkotta Kőrösi Csoma-szobor végleges elhelyezése is a szerző, KUBASSEK JÁNOS kitartó és céltudatos munkásságának köszönhető. Úgy gondolom, hogy a szerző legújabb, immár 27. kötete tudománytörténeti jelentőségű munka, s nem csak a földrajztudomány, hanem más tudományágak kutatói számára is példaértékű alapl mű. A fentiekén túl ki kell emelni a mű élvezetes stílusát és gazdag fotóanyagát, amellyel hitelesen és szakszerűen közvetíti, szinte „megszóltatja” az olvasó számára a földrajzi környezetet. A könyvet jó szívvel ajánlom minden geográfusnak és a téma iránt érdeklődő olvasónak.

DUSEK LÁSZLÓ

SIKOS T. TAMÁS (szerk.)

A budapesti agglomeráció nyugati kapuja – Budaörs, Törökbálint, Biatorbágy
Szent István Egyetem, Budapest, 2015, 208 p.

A rendszerváltozás óta eltelt időszakban Budaörs, Törökbálint és Biatorbágy, a budapesti agglomeráció három kisvárosa egyedülálló pályát járt be. A könyv e három különleges múltú és egyedülálló jelenű agglomerációs település fejlődésének sokoldalú áttekintésére vállalkozik. Megismerhetjük földrajzi helyzetük, természeti viszonyaik sajátosságait, történelmi múltjukat, társadalmi és gazdasági fejlődésük legfontosabb mérföldköveit.

További információ: Sikos.T.Tamas@gtk.szie.hu

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: GÁBRIS GYULA professor emeritus

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: KOVÁCS ZOLTÁN tszv. egyetemi tanár;

MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

Főtitkár: MARI LÁSZLÓ egyetemi docens

Titkár: ERŐSS ÁGNES geográfus

Ügyvivő: HEILING ZSOLT

Könyv- és térképtáros: PÉTERVÁRI LÁSZLÓ

Felügyelőbizottság elnöke: TINER TIBOR tudományos igazgatóhelyettes

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BAKOS MÁRIA középiskolai tanár

BUJDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár

CSAPÓ TAMÁS osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

CSATÁRI BÁLINT osztályelnök

DÁVID ÁRPÁD osztályelnök, főiskolai docens

DÁVID LÓRÁNT osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DOBOS ANNA főiskolai docens

DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár

EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs

FRISNYÁK SÁNDOR ny. egyetemi tanár,
osztályelnök

GERHARDTNÉ RUGLI ILONA szerkesztő

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GYŐRI RÓBERT egyetemi adjunktus

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

HANUSZ ÁRPÁD egyetemi tanár

HEVESI ATTILA osztályelnök, egyetemi tanár

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató

ILLÉS SÁNDOR egyetemi docens

JANKÓ ANNAMÁRIA térképész, igazgató

JENEY LÁSZLÓ egyetemi adjunktus

KARANCSI ZOLTÁN tszv. főiskolai docens

KARÁTSZON DÁVID szakosztályelnök, tszv.
egyetemi tanár

KIS ÉVA tudományos főmunkatárs

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KOCSIS KÁROLY intézetigazgató, akadémikus

KÓKAI SÁNDOR tszv. főiskolai tanár

KOROMPAI ATTILA egyetemi docens

KOZMA GÁBOR tszv. egyetemi docens

KUBA GÁBOR iskolaigazgató

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató

LERNER JÁNOS osztályelnök

LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi docens

M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA egyetemi docens

MÁJAI CSABA osztályelnök

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
főiskolai docens

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

NAGY BALÁZS egyetemi docens

NYÍRI ZSOLT középiskolai tanár

OROSZI VIKTOR egyetemi adjunktus

PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

PÁL VIKTOR egyetemi adjunktus

RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA egyetemi docens

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SÜTŐ LÁSZLÓ főiskolai adjunktus

SZALAI KATALIN főiskolai docens

SZILASSI PÉTER egyetemi docens

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi
adjunktus

TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

TRÓCSÁNYI ANDRÁS szakosztályelnök,
egyetemi docens

VIZI ISTVÁN osztályelnök

VIZY ZSOLT középiskolai vezetőtanár

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

Krónika

50 éves a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke és a nyíregyházi földrajztanárképzés – HORVÁTH GERGELY	240
VI. Magyar Tájökológiai Konferencia – HORVÁTH GERGELY	242
Jáki Katalin 70 éves – SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN	244
Pintér Zoltán 70 éves – HORVÁTH GERGELY	245
Somogyi Sándor (1926–2015) – HORVÁTH GERGELY	246
Tövissi József (1927–2015) – ELEKES TIBOR	249
Dénes György (1923–2015) – HORVÁTH GERGELY–LEÉL-ŐSSY SZABOLCS	250
Emlékezés Szabó Pál Zoltánra – RÓNAKI LÁSZLÓ	251

Irodalom

Lóczy Dénes (ed): Landscapes and landforms of Hungary – HORVÁTH GERGELY	253
Kubassek János: A Himalája magyar remetéje – DUSEK LÁSZLÓ	254

TÁMOGATÓINK:

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
A kiadásért felel: Mari László
Tördelés és nyomdai előkészítés: Bonex Press Kft.
Borítóterv: Liszi János
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
Készült 350 példányban
HU ISSN 0015-5411